

**Черниговский национальный педагогический университет
имени Т.Г. Шевченко
Черниговская ОО Всеукраинской экологической лиги**

**ПРИОРИТЕТЫ НАУЧНОЙ ЦЕННОСТИ
ОСОБО ОХРАНЯЕМЫХ ПРИРОДНЫХ
ТЕРРИТОРИЙ ПОЛЕСЬЯ**

*Материалы международного
научно-практического семинара,
20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина*

*Издание осуществлено при поддержке Государственного
фонда фундаментальных исследований Украины*

**Чернигов
2014**

УДК 502.62 (477.41/.42) (063)
ББК Е088+Е085 (4УКР1)
П 76

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья: материалы междунар. научно-практич. семинара, 20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина. – Чернигов, 2014. – 96 с.

В сборник включены программа международного научно-практического семинара и доклады участников из Украины, Беларуси, России и Польши. Доклады посвящены биологическим и ландшафтным особенностям особо охраняемым природным территориям Полесья, редким видам биоты и соэкологически ценным растительным сообществам. Издание рассчитано на научных сотрудников, специалистов лесного хозяйства и природоохранных учреждений, преподавателей и студентов.

До збірки включені програма міжнародного науково-практичного семінару та доповіді учасників з України, Білорусі, Росії та Польщі. Доповіді присвячені біологічним та ландшафтним особливостям природно-заповідних територій Полісся, рідкісним видам біоти та соэкологічно цінним рослинним угрупованням. Видання розраховане на наукових співробітників, фахівців лісового господарства та природоохоронних установ, викладачів і студентів.

Редакционная коллегия: д.б.н., проф. Лукаш А.В., к.б.н., доц. Карпенко Ю.А., к.б.н. Кириенко С.В.

*Рекомендовано к печати кафедрой экологии и охраны природы
Черниговского национального педагогического
университета имени Т.Г. Шевченко и научным советом
Черниговской ОО Всеукраинской экологической лиги*

© Черниговский национальный
педагогический университет
имени Т.Г. Шевченко, 2014.
© Черниговская ОО ВЕЛ, 2014

СОДЕРЖАНИЕ

ПРОГРАММА МЕЖДУНАРОДНОГО НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОГО СЕМИНАРА «ПРИОРИТЕТЫ НАУЧНОЙ ЦЕННОСТИ ОСОБО ОХРАНЯЕМЫХ ПРИРОДНЫХ ТЕРРИТОРИЙ ПОЛЕСЬЯ»5

ДОКЛАДЫ УЧАСТНИКОВ СЕМИНАРА.....6

Андриенко Т.Л., Лукаш А.В. Проблема выделения редких растительных сообществ Полесья.....6

Баданіна В.А., Карпенко Н.І. До варіабельності ознак *Doronicum hungaricum* (Sadl.) Reichenb. fil. (Asteraceae).....10

Бузунко П.А., Левченко І. К. Созологічно цінні рослини Семенівського району Чернігівської області та їх поширення на природно-заповідних територіях.....12

Григораши А. В. Агробіостанція ЧНПУ імені Т.Г.Шевченка як осередок культивування раритетних видів лісових фітоценозів17

Дайнеко Н.М., Тимофеев С.Ф. Накопление цезия-137 травяными кормами поймы р. Сож и сеяными лугами Чечерского района Гомельской области после катастрофы на ЧАЭС.....21

Карпенко Ю. О. Сучасна мережа лісових природно-заповідних територій поліської частини Чернігівської області.....25

Кириєнко С.В., Жадько С.В. Оцінка фіторізноманіття лучних екосистем Дніпровського екокоридору в межах проєктованого Дніпровського НПП (Україна) та республіканського заказника «Дніпро-Созький» (Білорусь).....34

Кириленко Л.І., Попруга В.М. Особливості створення і функціонування екологічних стежок на природно-заповідних територіях.....38

Коломійчук В. П., Винокуров Д. С. Попередній продромус рослинності класу *Festuco-Brometea* БЗАМ на території України та Росії41

Лобань Л.О., Дідик Л.В. Шляхи оптимізації природно-заповідного фонду межиріччя Остер–Удай (Чернігівська обл.).....44

Мачульський Г.М. Ґрунтовий покрив проєктованого Дніпровського національного парку47

<i>Назаров Н.В., Шеишурак П.М.</i> Круглороті та риби Мезинського НПП та його околиць, що занесені до Червоної книги України	49
<i>Панасенко Н. Н., Вацекін А. И.</i> Растительные инвазии на территории заповедника «Брянский лес» (Брянская область, Россия).....	52
<i>Попруга В.М.</i> Ландшафтні особливості та ботанічна цінність проєктованого Дніпровського національного природного парку.....	55
<i>Потоцька С.О.</i> Екзоти дендрофлори міста Чернігова.....	59
<i>Рак О.О.</i> Рідкісні геофіти Лівобережного Полісся України та заходи щодо їх збереження.....	64
<i>Саварин А. А.</i> Редкие и малоизученные виды насекомоядных (Insectivora) и грызунов (Rodentia) юго-востока Беларуси.....	68
<i>Свердлов В.О.</i> Весняні ефемероїди території Мезинського НПП.....	74
<i>Слюта А.М.</i> Фахова підготовка майбутніх фахівців-екологів у процесі виробничої практики на природно-заповідних територіях.....	77
<i>Харченко В.В.</i> Екологічні особливості заплавлених лук Дніпровського екокоридору на Чернігівщині.....	80
<i>Яковенко О.І.</i> Особливості тектонічної будови лесових островів Чернігівського Полісся	84
<i>Якушенко Д.</i> Внесок у процес адаптації українських природоохоронних підходів до загальноєвропейської концепції охорони природних оселищ (Рецензія: Лукаш О.В., Андрієнко Т.Л. Созологически ценные растительные сообщества Полесья. – Чернигов: Десна Полиграф, 2014. – 160 с.).....	86
<i>Lukash A., Karpenko Yu., Bachura Yu.</i> Plant communities of <i>Salvinia natans</i> (L.) All. and <i>Trapa natans</i> L. in Eastern Polesye.....	87
<i>Różycki A.</i> Szata roślinna i gatunki roślin chronionych Poleskiego parku narodowego (Polska).....	90

ПРОГРАММА
 международного научно-практического семинара
**«Приоритеты научной ценности особо охраняемых
 природных территорий Полесья»**
20 февраля 2014 г.

Место проведения: Черниговский национальный педагогический университет имени Т.Г. Шевченко; химико-биологический факультет
 (г. Чернигов, ул. Гетьмана Полуботка, 53)

8.00-11.00	Регистрация участников	ауд. 326
9.20-14.40	Выставка литературы по проблематике семинара из фондов научной библиотеки ЧНПУ имени Т.Г. Шевченко	коридор возле ауд. 322
9.20-14.40	Выставка гербарных образцов редких видов из фондов научного гербария кафедры экологии и охраны природы	коридор возле ауд. 328
10.00-11.00	Экскурсия в музей истории университета	ауд. 111
11.20-12.40	Открытие семинара. Презентация книг: -«Біологічне та ландшафтне різноманіття лісових територій природно-заповідного фонду Лівобережного Полісся в межах Чернігівської області» -«Созологически ценные растительные сообщества Полесья»	ауд. 322
12.40-13.00	Перерыв на кофе и чай	ауд. 326
13.00-14.20	Доклады, выступления и дискуссии участников семинара	ауд. 322
14.20-15.10	Подведение итогов	ауд. 326
15.15-17.00	Экскурсия по исторической части города Чернигова (Вал).	
с 17.00	Разъезд участников семинара	

ДОКЛАДЫ УЧАСТНИКОВ СЕМИНАРА

ПРОБЛЕМА ВЫДЕЛЕНИЯ РЕДКИХ РАСТИТЕЛЬНЫХ СООБЩЕСТВ ПОЛЕСЬЯ

Андриенко Т.Л.

Институт ботаники им. Н.Г. Холодного НАН Украины (Украина)

Лукаш А.В.

*Черниговский национальный педагогический университет
имени Т.Г. Шевченко (Украина)*

В связи с усиливающимся антропогенным воздействием на ландшафты, ведущим к трансформации растительного покрова, во второй половине XX века начала обсуждаться и разрабатываться проблема сохранения растительных сообществ.

С развитием экологических принципов в природоохранной концепции появились первые как отечественные, так и зарубежные работы, в которых обсуждались подходы к оценке степени редкости сообществ и необходимости их охраны (Лавренко, 1971; Колесников и др., 1974; Medwecka-Kornas, 1973; Kovacs, Priszter, 1977).

В отличие от категорий редкости, разработанных Международным союзом охраны природы (МСОП) для видов растений, до настоящего времени не существует аналогичных общепринятых критериев для оценки редкости сообществ. Оценка природоохранной значимости растительных сообществ в большинстве случаев, как и шкала категорий редких видов МСОП, строится на основании двух параметров — тенденции к сокращению ареала и редкости. Дополнительно используются такие характеристики, как видовое разнообразие, наличие редких видов, место в сукцессионных рядах, способность к восстановлению и т. д.

Необходимость охраны типичных коренных сообществ (наряду с редкими) впервые теоретически обосновал академик Е. Н. Лавренко. В материалах I Всесоюзного совещания по вопросам организации охраны ботанических (1971) он впервые сформулировал принципы выделения растительных сообществ, подлежащих охране, и на их основании определил три категории сообществ: 1) сообщества, в которых эдификаторами являются редкие виды; 2) сообщества на границе ареала; 3) сообщества, уничтоженные на значительной части ареала. Им была аргументирована и обоснована необходимость охраны не только уникальных и редких фитоценозов, но и типичных, отражающих типологическую структуру определенных синтаксономических единиц и имеющих эталонное значение.

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

Эту мысль впоследствии поддержали другие ученые – А. М. Семенова–Тянь-Шанская, С. М. Стойко, В. М. Тихомиров. В частности, С. М. Стойко (1982, 1983) для оценки необходимости охраны растительных сообществ предлагает следующие критерии: наличие в их составе таксонов, подлежащих охране на национальном или региональном уровнях; исторический возраст; характер распространения и современные тенденции изменения ареала; экологическое, научное и практическое значение; способность к восстановлению. На основании данных критериев автор выделяет семь категорий редких и типичных фитоценозов. Эти принципы и предложенная система категорий были использованы при создании Зеленой книги Украинской ССР. В 1983 г. на VII съезде Всесоюзного ботанического общества был представлен проект Зеленой книги Украинской ССР (Шеляг-Сосонко, Андриенко, 1983). В 1987 г. украинские ботаники реализовали эту идею. В 2009 г. была опубликована, как официальный государственный документ, «Зеленая книга Украины. Редкие и находящиеся под угрозой исчезновения, а также типичные природные растительные сообщества, подлежащие охране».

На основе эколого-флористической классификации растительности проведена оценка опасности исчезновения и необходимости охраны растительных сообществ во многих европейских странах. Так, при выделении сообществ, нуждающихся в охране на территории Чехии (Moravec et al., 1983, 1995), использована шкала редкости, основанная на учете двух характеристик — угрожаемости и редкости, по сути близкая к шкале МСОП 1978 г., разработанной для оценки статуса видов. В данном случае авторами использованы всего две градации редкости, при этом она рассматривается как независимая составляющая по отношению к опасности исчезновения. Широкие градации шкалы позволяют производить оценку статуса сообществ на основании экспертных оценок без проведения специальных количественных исследований, при этом, вероятно, учитываются и такие формальные критерии, как наличие в составе сообщества редких видов, естественность, способность к самовосстановлению, угрожающие факторы и другие.

В 1997 г. издана Красная книга растительных сообществ для территории бывшего СССР (Solomeshch et al., 1997), в основу которой положена система высших единиц эколого-флористической классификации, включающая 74 класса, 143 порядка, 319 союзов и более 1300 ассоциаций. Для союзов (подсоюзов) указаны особенности распространения и оценена угроза исчезновения в баллах.

Принципиально важным моментом в данной системе оценок является то, что опасность исчезновения и редкость не рассматриваются как синонимы, а оцениваются независимо друг от друга. Такой подход предполагает, что

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

редкие сообщества могут иметь различные оценки опасности исчезновения, и позволяет дать высокие оценки опасности исчезновения широко распространенным сообществам, быстро сокращающим свой ареал по антропогенным причинам.

При проведении количественного анализа высших единиц эколого-флористической классификации по характеру распространения и опасности исчезновения их союзов С. Е. Журавлева (1999) отмечает, что существует четкая прямая зависимость между редкостью и опасностью исчезновения типов растительных сообществ. Исследователь предлагает систему оценки природоохранной значимости растительных сообществ, суть которой состоит в том, что сначала сообщества получают экспертную оценку по шести относительно независимым друг от друга критериям: 1) флористико-фитоценотическая значимость, определяемая наличием редких видов; 2) редкость, основанная на характере распространения сообществ и определяемая размерами их ареалов и тем, насколько часто они встречаются в пределах своего ареала; 3) естественность, показывающая степень отклонения сообщества от своего первоначального состояния вследствие воздействия на него антропогенных факторов вплоть до полной деградации; 4) сокращение занимаемой площади; 5) восстанавливаемость; 6) обеспеченность охраной. На основе этих критериев определяются два интегральных показателя, имеющих принципиальное значение охранного статуса растительных сообществ — опасность исчезновения и категория охраны.

Основным критерием выделения созологически ценных сообществ Полесья явилось наличие в их составе редких видов, особенно в статусе доминантов и содоминантов. К категории созологически ценных сообществ отнесены также типичные для Полесья ценозы, находящиеся на границе ареала, являющиеся эталонами коренной растительности и имеющие научную и ресурсную значимость. Редкость, основанная на характере распространения сообществ, определяется размерами их ареалов и тем, насколько часто они встречаются в его пределах. Сокращение занимаемой площади служит важным показателем современного состояния сообщества и тенденций дальнейшего изменения его ареала.

По этим критериям нами выделены такие созологически ценные растительные сообщества Полесья:

лесные сообщества

еловые леса (*Piceeta abietis*),

сообщества ацидофильных скально-дубовых лесов (*Querceta petraeae*),

ценозы с содоминированием можжевельника обыкновенного (*Juniperus communis* L.),

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

ценозы с содоминированием рододендрона желтого (*Rhododendron luteum* Sweet),

ценозы с содоминированием волчника борového (*Daphne cneorum* L.),

ценозы с доминированием плюща обыкновенного (*Hedera helix* L.),

ценозы с доминированием лука медвежьего (*Allium ursinum* L.);

луговые сообщества

ценозы овсеца обесцвеченного (*Helictotrichon praeustum* (Reichenb.) Tzvel.),

ценозы осоки двурядной (*Carex disticha* Huds),

ценозы леерсии рисовидной (*Leersia oryzoides* (L.) Sw.),

ценозы с содоминированием дудника болотного (*Ostericum palustre* (Besser) Besser);

болотные сообщества

ценозы березы приземистой (*Betula humilis* Schrank),

ценозы с содоминированием ивы лапландской (*Salix lapponum* L.),

ценозы с содоминированием ивы черничной (*Salix myrtilloides* L.),

ценозы с содоминированием болотного мирта (*Chamaedaphne calyculata* (L.) Moench),

угнетеннососново-сфагновые болота,

ценозы бугристо–мочажинного комплекса,

ценозы осоки топяной (*Carex limosa* L.),

ржаво-схенусово–гипновые болота (*Schoeneto* (ferruginei)–hypneta),

шейхцериево–сфагновые болота (*Scheuchzerieto* - *Sphagneta*),

ценозы материкового подвиды меч-травы обыкновенной (*Cladium mariscus* (L.) Pohl subsp. *mariscus*),

ценозы осоки Девелла (*Carex davalliana* Smith),

ценозы лycopодииеллы заливаемой (*Lycopodiella inundata* (L.) Holub);

прибрежно-водные и водные сообщества

ценозы леерсии рисовидной (*Leersia oryzoides* (L.) Sw.),

ценозы клубнекомыша морского (*Bolboschoenus maritimus* (L.) Palla),

ценозы альдрованды пузырчатой (*Aldrovanda vesiculosa* L.),

ценозы полушника озерного (*Isoetes lacustris* L.),

ценозы лобелии Дортманна (*Lobelia dortmanna* L.),

ценозы пузырчатки обыкновенной (*Utricularia vulgaris* L.), пузырчатки малой (*Utricularia minor* L.) и пузырчатки средней (*Utricularia intermedia* Hayne),

ценозы урути очередноцветковой (*Myriophyllum alterniflorum* DC.),

ценозы кувшинки белой (*Nymphaea alba* L.) и кубышки желтой (*Nuphar lutea* (L.) Smith),

ценозы кувшинки чистобелой (*Nymphaea candida* C.Presl),

ценозы болотоцветника щитолистного (*Nymphoides peltata* (S.G.Gmel.) O.Kuntze)

ценозы водяного ореха плавающего (*Trapa natans* L.),

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

ценозы сальвинии плавающей (*Salvinia natans* (L.) All.),
ценозы ежеголовника маленького (*Sparganium minimum* Wallr.),
ценозы ряски горбатой (*Lemna gibba* L.),
ценозы наяды морской (*Najas marina* L.),
ценозы каулинии малой (*Caulinia minor* (All.) Coss. et Germ.),
ценозы рдеста злаколистного (*Potamogeton gramineus* L.).

Описание соэологически ценных сообществ мы приводим в книге «Созологически ценные растительные сообщества Полесья» (2014) по следующей схеме: название ценоза, характеристика распространения как на территории Полесья, так и за его пределами, описание экологических условий местообитаний, фитоценотическая характеристика, положение ценоза в системе эколого-флористической классификации, основные дестабилизирующие факторы, современная обеспеченность охраной на территории Полесья.

Создание книги редких сообществ для природных регионов является значительно более сложной задачей, чем для административних единиц, по понятным причинам. Например, Полесье расположено на территории четырех разных по своим условиям и их изученности государств. Вероятно, в настоящее время для таких природных регионов, как Полесье, создание «Зеленых книг», которые в общем еще не получили значительного распространения, пока что невозможно, поскольку это потребует в перспективе дополнительных усилий и дополнительного обсуждения в кругу специалистов. В создании «Зеленой книги Полесья» должны принять участие ботаники всех государств этого региона. В ее основу будут положены наработки в области охраны фитоценообразнообразия как неперемного условия устойчивого развития региона.

**ДО ВАРИАБЕЛЬНОСТІ ОЗНАК *DORONICUM. HUNGARICUM* (SADL.)
REICHNENB. FIL. (ASTERACEAE)**

Баданіна В.А., Карпенко Н.І.

Київський Національний університет імені Тараса Шевченка (Україна)

Doronicum hungaricum (Sadl.) Reichenb. fil. (Сугайник угорський) – балкансько-східноєвропейський вид з фрагментованим ареалом – в Україні знаходиться на східній межі свого ареалу і перебуває під загрозою зникнення. Підлягає повній охороні (Заверуха, Андрієнко, Протопопова, 1983; Чопик, 1970). Внесений до Червоної книги СРСР (1984), Червоної книги УРСР (1980), до другого (1996) та третього (2009) видання Червоної

книги України, оскільки основну загрозу для цього виду створює діяльність людини.

Найперші відомості про знаходження *D. hungaricum* на Закарпатті (околиці м. Виноградова (Чорна гора), містяться у праці А. Marhitay (1923). Пізніше це місцезнаходження було підтверджене зборами В. Чопика (1956, KWHA), С. Фодора (1961, UU), В. Антосяка (1987, герб. Карп. з-ка). У 1953 р. М. Котов та Р. Теличко знайшли *D. hungaricum* в околицях с. Жеребково, Ананьївського р-ну, Одеської обл. в дубовому лісі на дні балки (KW). У гербарії Ботанічного ін-ту ім. Комарова в Санкт-Петербурзі (LE) зберігаються зразки *D. hungaricum*, зібрані Й. Пачоським в 1913 р. поблизу м. Ананьїва та на території Жеребківської лісової дачі. Раніше вказувався і для Подолії (Шмальгаузен, 1886, 1897), але урбанізаційні процеси призвели до знищення цього екотопу.

D. hungaricum – поліморфний вид, в якому виділяють два підвиди. *D. hungaricum* ssp. *hungaricum* зростає на південно-західних сухих кам'янистих (андезитових) схилах на висоті близько 200 м, на галявинах дубових лісів з *Quercus petraea* Liebl., *D. hungaricum* ssp. *praeungaricum* Penzes поширений на галявинах широколистяних лісів із дуба, бука, граба, з домішкою липи, клена, ясеня, на узліссях, освітлених схилах балок.

У результаті порівняльних анатомічних досліджень рослин *D. hungaricum* із різних точок диз'юнктивного ареалу (Одеська обл., Ананьївський р-н, с. Жеребкові, л-во; та Закарпатська обл., Виноградівський р-н, Чорна Гора, 200 м н.р.м.) ми не виявили принципових відмін між ними. Це дозволяє вважати популяції з Одеської та Закарпатської областей одним видом *D. hungaricum* (Sadl.) Reichenb. fil. Водночас, аналіз гербарного матеріалу (KW, KWHA, LE) з використанням методів математичної статистики свідчить, що в Україні даний вид представлений двома внутрішньовидовими таксонами, які відрізняються морфологічно (за висотою рослин, кількістю стеблових листків, краєм листової пластинки, розмірами листочків обгортки) і відокремлені географічно.

Рослини *D. hungaricum* ssp. *hungaricum* 68,1 - 71,8 см заввишки, стеблових листків 4 - 5, цілокраї. Листочки обгортки першого ряду 15,3 - 16,2 мм довжиною, листочки обгортки другого ряду 13,6 - 14,8 мм довжиною. Поширення по Україні: Закарпатська рівнина, рідко.

D. hungaricum ssp. *praeungaricum* Penzes від типової форми відрізняється більшою висотою стебла (72,3 - 107,3 см), більшими розмірами листочків обгортки першого (17,3 - 19,5 мм) та другого (16,1 - 18,5 мм) ряду, кількістю стеблових листків (5 - 6) та наявністю зубчиків по краю листків. Поширення по Україні: Одеська обл., Ананьївський р-н, окол. м. Ананьїва (Пачоський, 1903 (LE)); с. Жеребково, л-во (Пачоський, 1913 (LE)); Котов, Теличко, 1953 (KW, LE)).

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

Зауважимо, що у 1996, 2006 та 2012 р.р. нами були проведені польові дослідження в Одеській обл. в околицях сіл Жеребково та Байтали, однак підтвердити місцезнаходження *D. hungaricum* на території Жеребківської лісової дачі (нині лісництво) нам не вдалось. На нашу думку, зникнення *D. hungaricum* у цьому районі пов'язане з необмеженим випасом худоби на території лісництва, дозвіл на який був виданий на початку 90-их років 20 століття.

Література

Заверуха Б.В., Андриенко Т.Л., Протопопова В.В. Охраняемые растения Украины. - Киев.: Наук. думка, 1983. - 68 с.

Красная книга СССР: Книга Редких и находящихся под угрозой исчезновения видов животных и растений. 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Лесн. пром-сть, 1984. - Т. 2. Растения.- 478 с.

Маргитай А. Взносы к флоре Подкарпатской Руси // Науч. журн. по естествоведению. - 1923. - 4, N 1. - С. 72 - 73.

Червона книга Української РСР: Рідкісні й такі, що знаходяться під загрозою зникнення, види тварин і рослин. Ссавці. Птахи. Плазуни. Земноводні. Комахи. Вищі рослини. / А.П.Федоренко, В.¶. Чопик. - Київ: Наук. думка, 1980. - 499 с.

Червона книга України. Рослинний світ / Ю.Р. Шеляг-Сосонка та ін. (ред.), НАН України. - К.: Вид-во " Укренциклопедія" ім. М.П. Бажана, 1996. - 608 с.

Червона книга України. Рослинний світ / [під заг. ред. Я.П. Дідуха]. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.

Чопик В.І. Рідкісні рослини України. - К.: Наук. думка, 1970. - 188 с.

**СОЗОЛОГІЧНО ЦІННІ РОСЛИНИ СЕМЕНІВСЬКОГО РАЙОНУ
ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ЇХ ПОШИРЕННЯ НА ПРИРОДНО-
ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЯХ**

Бузунко П.А., Левченко І. К.

Семенівська гімназія №2 Чернігівської обл. (Україна)

Семенівський район входить до складу Сновсько-Ревнинського фізико-географічного району. Сновсько-Ревнинський фізико-географічний район охоплює територію басейну верхньої та середньої течії р. Снов, в тому числі й межиріччя Снов-Ревна, а також піщані борові тераси р. Ревна. На території Семенівського району трапляється 16 видів червонокнижних рослин, поширених у природних фітоценозах. Наводимо коротку характеристику популяцій і місця їх знаходження.

Diphasiastrum complanatum (L.) Holub росте здебільшого на піщаних ґрунтах у соснових та дубово-соснових лісах, а також на мохових подушках у букових, ялицево-букових і смерекових лісах, іноді на пустошних луках. Мезофіт. За результатами попередніх досліджень у районі знайдено популяції дифазіастрому у кв. 50 Блешнянського лісництва і кв. 47 Машівського лісництва [3] та у заповідному урочищі «Радомська дача» [1]. Серед гербаріїв зібраних останні роки учнями Семенівської гімназії №2 нами виявлено зразки рослини з лісу біля с. Прогрес, розташованого, ймовірно, неподалік від популяції кв. 50 Блешнянського лісництва. Вважаємо, що в районі вид представлений більш широко.

Diphasiastrum zeileri (Rouy) Holub опановує неглибокі зниження у соснових лісах зеленомохових, чорничних, орлякових та суборах. Мезофіт, субгеліофіт. За результатами досліджень, проведених у 2009-2010рр. [5], на території Блешнянського лісництва (кв.43, 44, 50, 51) Семенівського держлісгоспу знайдені багаточисленні популяції *Diphasiastrum zeilerei*. Серед гербаріїв, зібраних останні роки учнями Семенівської гімназії №2, нами виявлено зразки рослини з лісів біля с. Прогрес. Нам не вдалося встановити місцезнаходження популяції більш точно.

Lycopodiella inundata (L.) Holub. зростає у невластивих для плаунових умовах (торфові болота, заболочені луки, замоховілі піщані зниження на терасах річок, вологі свіжі піски). Вид знайдено у попередніх дослідженнях [3] у Блешнянському лісництві (кв. 50), Семенівському лісництві (кв.50), характер популяції масовий.

Lycopodium annotinum L. під час попередніх досліджень плаун річний виявлений у кв. 50 ДП «Семенівське лісництво» (25.04.2009) [3] і в заповідному урочищі «Радомська дача» [1]. Під час пошуків 29.07.2013-31.07.2013 нами він був виявлений біля с. Тополівки у Радомському лісництві в кв. 9, 10. Популяції декілька, але вони відносно невеликі (3-6кв.м.). Покриття деревного ярусу – 80%. Покриття чагарникового ярусу -20%. Покриття трав'яного ярусу -10%. Покриття мохового ярусу -10%. Ярус дерев – сосни. Чагарники – крушина ламка. Ярус трав – плаун річний, чорниця, верес звичайний. Моховий ярус – дикран зморшкуватий. У заповідному урочищі «Базарна роща» ми знайшли поодинокі невеликі популяції у кв. 44, 42. Покриття деревного ярусу – 60%. Покриття чагарникового ярусу – 15-20%. Покриття трав'яного ярусу -75%. Покриття мохового ярусу - 0%. Ярус дерев – сосни, поодинокі берези. Чагарники утворені малиною. Ярус трав – плаун річний, грушанка круглолиста, ортилія однобока.

Найбільшу популяцію нами відкрито в урочищі «Пасіки». Площа популяції – 450 кв.м. Виявлено плаун річний у кв. 53, 50. Популяцію виявлено у зниженні блюдцеподібної форми, дуже зволоженому місці. Покриття деревного ярусу 50%. Покриття чагарникового ярусу -20%.

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

Покриття трав'яного ярусу – 20%. Покриття мохового ярусу – 40%. Ярус дерев – сосни. Ярус чагарників утворений осикою, грушею, звичайною. Трави – вереск звичайний, плаун річний. Цілком можливо, що це була популяція, досліджена раніше [3].

Huperzia selago (L.) Bernh. ex Schrank et Mart. зростає у тінистих хвойних, мішаних та листяних лісах. У районі знайдена раніше [3] популяція росте на території Орликівського лісництва.

Allium ursinum L. надає перевагу багатим гумусом свіжим та вологим некислим ґрунтам. Мезофіт. Виявлений під час попереднього дослідження [3] у кв. 71, 79 заповідного урочища «Радомська дача».

Dactylorhiza incarnata (L.) Soo s.l. зростає переважно на відкритих місцях, вологих і сирих, слабко кислих або нейтральних ґрунтах, на евтрофних та мезотрофних болотах, заплавлених та низинних луках, серед чагарників, на узліссях, світлих лісах, на торфовищах тощо. У Семенівському районі знайдені раніше популяції пальчатокорінника у кв. 53 Семенівського лісництва [3] і у «Радомській дачі» [2].

Epipactis helleborine (L.) Crantz. Росте на, на бідних і багатих ґрунтах різної вологості і кислотності, переважно багатих на вапно. Часто — у вторинних угрупованнях, в екотонних зонах. Нами знайдена одна популяція коручки у 68 кв. ДП «Семенівський лісгосп». Праворуч від дороги. Популяція має вигляд вузької полоси досить густо розташованих рослин, які ростуть вздовж дороги. Площа популяції біля 500 м². Покриття деревного ярусу – 80%. Покриття чагарникового ярусу – 5%. Покриття трав'яного ярусу – 10%. Ярус дерев - сосна європейська, липа. Ярус чагарників – малина. Ярус трав – вереск звичайний, чорниця, коручка чемерникоподібна. Ярус моху відсутній. Більшість рослин із квітками (до 90%). Опис популяції зроблено 26 липня 2013 року. До цього коручку чемерникоподібну у Семенівському районі реєстрували у «Радомській дачі» [1, 2].

Jovibarba globifera J.Parnell. зростає в світлих сухих соснових лісах, на піщаних місцях Полісся. Мезоксерофіт. Одну популяцію *J. globifera* знайдено у мішаному лісі з переважанням сосни (90%) у кв. 45, 46, 47 ДП «Семенівський лісгосп», територія заповідного урочища «Базарна роща». Популяція має вигляд окремих ділянок суцільного покриву, між якими ростуть поодинокі особини. Площа ділянок у середньому 1-10 м². Загальна площа популяції – 0,5 га. Генеративних рослин (станом на 26.07.2013) - 7. Покриття деревного ярусу - 40%, чагарникового ярусу – 5%, трав'яного - 35%, мохового - 0%. Ярус дерев – сосни, берези, поодинокі груші й липи. Чагарники – малина за 5-10 м. від популяцій, поодинокі груші. Трави – борідник куленосний, плаун булавовидний.

Ще одна популяція виявлена на Орликівському кладовищі. Популяція уявляла майже суцільне покриття кладовища. Загальна площа популяції

оцінена у 0,7 га. Генеративні рослини (станом на 29.07.2013 р.) - 9. Покриття деревного ярусу - 25%, чагарникового ярусу – 15%, трав'яного - 20%, мохового - 10%. Ярус дерев – липи, тополі, клен, ялини. Чагарники – бузок..

Pulsatilla patens (L.) Mill. росте на заході України і в Лісостепу — лучні степи, остепнені луки на чорноземах; на півдні Полісся — соснові, дубово-соснові ліси, лісові галявини, узлісся, зруби, на дерново-підзолистих ґрунтах. На території Семенівського району за результатами попередніх досліджень знайдено у Орликівському і Блешнянському лісництві у 2009-2010 роках [3] і в заповідному урочищі «Радомська дача» [1]. Ми знайшли ще одну популяцію сону розкритого у кв. 72, 73 Семенівського лісгоспу у квітні 2012 року.

Крім названих рослин, є дані щодо зростання в заповідному урочищі «Радомська дача» сону лучного *Pulsatilla pratensis* (L.) Mill. s.l., коручки темно-червоної *Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Besser [13]. У кв. 61, 86-88 заповідного урочища «Радомська дача» відомі поодинокі знаходження гніздівки звичайної *Neottia nidus-avis* (L.) Rich. і у кв. 61, 52 - любки дволистої *Platanthera bifolia* (L.) Rich [1, 2].

У Семенівському районі 2 види червонокнижних рослин трапляються в культурі - *Taxus baccata* L. та *Lilium martagon* L.

Під час моніторингу червонокнижних рослин, ми виявили наступні види регіонально рідкісних рослин: *Inula helenium* L., *Nymphaea alba* L., журавлина *Oxycoccus pallustris* Pers.

З попередніх досліджень відомі також популяції інших регіонально рідкісних рослин, відкритих переважно на території заповідного урочища «Радомська дача». Це, зокрема, голокучник дубовий *Gymnocarpium dryopteris* (L.) Newman (кв. 79-81 Радомського лісництва), ялівець звичайний *Juniperus communis* L. (кв. 9, 10 Семенівського держлісгоспу) [5], анемона дібровна *Anemone nemorosa* L., страусове перо звичайне *Matteuccia struthiopteris* (L.) Tod, осока трясучковидна *Carex brisoides* L., перстач білий *Potentilla alba* L., синюха голуба *Polemonium caeruleum* L., щитник гребенястий *Dryopteris cristata* (L.) A.Gray, тирлич звичайний *Gentiana pneumonanthe* L [1].

У Семенівському районі існує 30 територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Серед них 2 ландшафтні заказники, 6 лісових заказників, 1 ботанічний, іорнітологічний, 16 гідрологічних заказників, 2 ботанічні пам'ятки природи і 2 заповідні урочища. Найбагатшим на рідкісні рослини є заповідне урочище «Радомська дача». За інформацією з різних джерел тут зростає 1 вид занесений до додатку Бернської конвенції – сон розкритий *Pulsatilla patens* (L.) Mill. s.l., 10 видів Червоної книги України (*Diphasiastrum complanatum* (L.) Holub, *Lycopodium annotinum* L., *Pulsatilla pratensis* (L.) Mill. s.l., *Lilium martagon* L., *Allium ursinum* L., *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo s.l., *Neottia nidus-avis*, *Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Besser, *Epipactis*

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

helleborine (L.) Crantz), 10 регіонально-рідкісних видів (*Anemone nemorosa*, *Gymnocarpium dryopteris*, *Matteuccia struthiopteris*, *Oxycoccus palustris* Pers., *Carex brisoides* L., *Potentilla alba* L., *Polemonium caeruleum* L., *Dryopteris cristata* (L.) A.Gray, *Gentiana pneumonanthe* L.), *Platanthera bifolia* (L.) Rich. s.l.).

Lycopodiella inundata (L.) Holub трапляється в ботанічному заказнику «Кривуша». *Lycopodium annotinum* L. знайдено також у «Кривуші» і у заповідному урочищі «Базарна роща». *Hyperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et Mart. знайдено на території лісового заказника «Орликівський». *Allium ursinum* L. трапляється у заповідному урочищі «Радомська дача». *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo s.l. зростає у ботанічному заказнику «Кривуша». *Jovibarba globifera* J.Parnell було знайдено нами на території заповідного урочища «Базарна роща». *Pulsatilla patens* (L.) Mill. знайдено у ландшафтному заказнику «Рогізне» Блешнянського лісництва, лісових заказниках «Орликівський» і «Розумовська дача» Орликівського лісництва. *Oxycoccus palustris* Pers. зростає у ботанічному заказнику «Кривуша».

Цілком вірогідно, що созофіти на природоохоронних територіях представлені набагато ширше, але це питання ще вивчено недостатньо добре. Представники Семенівського держлісгоспу скаржаться на недостатність кваліфікованих спеціалістів, які допомогли б із визначенням і картографуванням популяцій рідкісних рослин. Щоб трохи виправити становище, ми надали отримані нами дані інженеру з охорони лісу Семенівського держлісгоспу Волку М.М. для вжиття заходів з охорони знахідок. Для ознайомлення громадськості з результатами роботи нами підготовлено та надруковано повідомлення в районній газеті «Життя Семенівщини».

Література

1. Єрмоленко Л.М. Аналіз природно-заповідної мережі Холминсько-Костобобринського фізико-географічного району, її оптимізація та еколого-виховне значення. Магістерська робота. – Чернівці: ЧНПУ ім.єні Т.Г. Шевченка, 2006. – 72 с.

2. Лукаш О.В., Онищенко В.А. Рослинність та флористична цінність лісового урочища «Радомська дача» (Чернігівська обл.) // Наук. записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Сер.: Біологія. – 2006. - №3-4. – С. 18-27.

3. Лукаш О.В. Флора судинних рослин Східного Полісся: созологічна оцінка. – Київ: Фітосоціоцентр, 2010. – 220 с.

АГРОБІОСТАНЦІЯ ЧНПУ ІМЕНІ Т.Г.ШЕВЧЕНКА ЯК ОСЕРЕДОК КУЛЬТИВУВАННЯ РАРИТЕТНИХ ВИДІВ ЛІСОВИХ ФІТОЦЕНОЗІВ

Григораш А. В.

*Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка (Україна)*

Серед шляхів та форм охорони рідкісних рослин слід виділити основні чотири підходи, а саме: виявлення рідкісних видів рослин та правова їх охорона; залучення до культур рідкісних та зникаючих видів рослин; охорона фітоценозів; виховна, природоосвітня і природоохоронна робота по вивченню рідкісних видів рослин серед природолюбів любителів та населення. На більш детальному висвітленні другого підходу слід зупинитися. Насамперед, рідкісні рослини можна вирощувати на шкільній навчально-дослідній та присадибних ділянках, у штучних культурфітоценозах парків, лісопарків, у колекційному відділі ботанічного саду, дендропарку агробіостанції тощо. Для цього потрібно знайти посадковий матеріал цих рослин, який найкраще взяти в науково-дослідних установах, ботанічних садах, центрах інтродукції, придбати у спеціалізованих магазинах або виростити із зібраного в природі у невеликій кількості насіння. Одержані рослини висаджують у відповідні екологічні умови природних місцезростань або близькі до них умови. На прикладі агробіостанції ЧНПУ імені Т.Г.Шевченка ми розкріємо підходи до культури весняних ефемероїдів, папоротеподібних, орхідних, декоративних та деревних видів природної і інтродукованої груп.

Агробіостанція є структурним підрозділом Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка та виступає як осередок науково-дослідної, еколого-освітньої та рекреаційної діяльності навчального закладу. Розміщена вона в північно-східній частині міста Чернігова, в урочищі "Ялівщина". Агробіостанція складається з трьох зон і чотирьох відділів.

Навчальна зона має наступні відділи, зокрема: сільськогосподарських культур з колекцією польових та овочевих культур та ділянками плодового саду; фізіології і екології рослин з ділянками для вегетативного розмноження та відповідними колекціями видів різних екологічних груп; ознайомчої систематики з окремими колекціями аборигенної та інтродукованої флори; екологічною стежкою з напрямками методичної діяльності в галузі екологічної освіти та виховання. Наукова зона має наступні ділянки: дендрологічний відділ з арборетумом; колекції окремих груп рослин (спірей, сукулентів і ксерофітів, магнолій, хост, цибулинних і бульбоцибулинних, бузків, нових і перспективних видів); розсадник з вегетативними і

наслідками та ділянками підروшування. Експозиційно-показова зона має наступні ділянки: ландшафтного дизайну, альпійська гірка, вздовж доріжок рабатки, ландшафтні композиції в арборетумі; корисних рослин (лікарських, медоносних, квітково-декоративних).

Нижче наводимо відомості про особливості культури різних груп рослин природної і інтродукованої флори..

Своєрідною групою рослин для культивування є весняні рослини, які часто об'єднують під назвою «весняні ефемероїди». В умовах агробіотанції культивується 3 види підсніжників (*Galantus nivalis* L., *G. plicatus* M.Bieb, *G. elwesii* Hook), *Crocus heuffelianus* Herb. Цибулини підсніжників, пролісків, крокусів висаджують у відкритий ґрунт у першій декаді вересня, глибина їх посадки – 3-5 см, залежно від діаметру цибулини.

Колекція папоротеподібних агробіотанції нараховує 16 видів з 15 родів переважно природної групи. В первинній культурі більшість папоротеподібних почувають себе досить нормально, але слід враховувати підбір їх природних чинників, насамперед ґрунтових умов і освітлення. Більшість папоротеподібних (за винятком болотних і водних видів) краще зростають на легких, супіщаних, досить поживних ґрунтах, при достатньому їх зволоженні. В культурі більшість папоротеподібних рекомендується для посадок під пологом дерев або штучних культурфітоценозів. В декоративному садівництві використання окремих видів папоротей залежить від їх розмірів, зовнішнього вигляду, адаптаційних можливостей. Так, окремі види папоротей можна висаджувати для оздоблення в посадках на передньому плані, на кам'янистих гірках, у садах-птеридоколекціях аматорів, на пришкольних дослідних ділянках, як асортимент у колекціях для виведення садових форм.

Страусове перо звичайне (*Matteuccia struthiopteris* (L.) Tod) зростає в тінистих сирих лісах, вологих ярах та біля криниць і джерел, на відкритих ділянках серед лісу, нерідко утворюючи зарості великої площі. Ці якості слід враховувати при його вирощуванні. Віддає перевагу багатим ґрунтам із сильним, але проточним зволоженням. Погано переносить навіть короткочасні засухи. При значному затіненні терпить від нестачі світла. Розмножується спорами, поділом кореневищ, підземними пагонами. В культурі вид стійкий, місцями агресивний, досить широко вирощується, культивується в скверах, парках, присадибних ділянках майже на всій території Чернігівської області.

Голокучник дубовий (*Gymnocarpium dryopteris* (L.) Newn) в первинній культурі непогано почуває себе, але слід враховувати підбір ґрунтових умов і освітленості. Краще зростає на легких, піщаних і супіщаних ґрунтах, при достатньому зволоженні. В культурі рекомендується для посадок під пологом дерев.

Багаторядник шипуватий (*Polystichum aculeatum* (L.) Roth) при введенні в культуру та в декоративному садівництві вважається одним з найцінніших видів папоротей відкритого ґрунту. Рослини мають ефектний вигляд (блискуче зимово-зелене листя) на кам'янистих гірках невеликими групами, в зимових садах, привертають увагу в молодому стані при розпусканні листя. Краще зростає на родючих, сірих лісових або чорноземних ґрунтах, при регульованому затіненні.

Багаторядник Брауна (*Polystichum braunii* (Spenn.) Fee), може бути використаний для посадки невеликими групами під пологом дерев або серед газонів у напівзатінених місцях. Цей вид є одним з гарних і цікавих для аматорів, також він придатний для зрізування і вирощування оранжереях.

В культурі агробіостанції зростає 3 види орхідей. Введення в культуру цієї групи рослин має кілька складностей: по-перше, насіння у них дрібне, швидко втрачає схожість і проростає при наявності несправжніх грибів (ендомікориза), по-друге, сходи окремих видів в перший рік життя ведуть підземний спосіб життя, а перша бульбочка розвивається на другий рік вегетації, по-третє, в культурі вони починають квітнути на 5-6 рік життя. Ці складності частково вирішуються при культивуванні на природних або малопорушених ділянках біотопів.

Любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich) невимогливі до ґрунтів, більш вимогливі до освітлення, але вирощені з насіння вперше цвітуть на 5-6-й рік. В умовах культури вегетативно розмножуються задовільно, але за один сезон можна відділити лише одну дочірню бульбу, збільшуючи щорічно таким способом кількість особин вдвічі.

Зозулині сльози яйцеподібні (*Listera ovata* (L.) R.Br) у первинній культурі добре розмножується насінням і вегетативно, спостерігається самосів. Рослини витримують пряме сонячне проміння не більше 1-2 годин (типовий сціофіт), особливо ще коли ґрунт недостатньо вологий, а тому в такому випадку особини вилягають або ж не розвивають суцвіть. Цвітіння у популяцій відбувається в травні.

Коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz) в первинній культурі приживається задовільно і за оптимальних природних умов (затінення, зростання на ділянках, близьких до листяних лісів) через 2-3 роки утворює куртини по декілька особин. задовільно розмножується вегетативним способом шляхом поділу кореневища на 2-3 частини, спостерігається самосів.

Серед декоративноквітучих видів природної групи слід відзначити лілію лісову (*Lilium martagon* L.). В умовах агробіостанції вона добре розмножується вегетативно (лусками) та насінням. З однієї материнської цибулини можна одержати до 20-30 лусок – «цибулинок». Для утворення цибулинок луски можна висаджувати до ящика в теплицю . При розмноженні

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

лусками цвіте на 3-й рік. При насіннєвому розмноженні висівають насіння під зиму, цвітіння спостерігається на 5-й рік. Ці методи можна застосувати при введенні цієї рослини до широкої культури. Її також можна вирощувати на колекційних дослідницьких ділянках під пологом дубових та інших ділянок листяного лісу або культур без застосування агротехнічних заходів, оскільки вид стійко входить до складу навіть штучного фітоценозу.

Серед деревних видів агробіостанції вирощуються 3 види, які включені до Червоної книги України – клокичка периста (*Staphylea pinnata* L.), бузок угорський (*Syringa josikaea* J.Jacq. ex Rehb, тис ягідний (*Taxus baccata* L.). З видів регіонально рідкісної групи вирощується *Cerasus fruticosa* (Pall.) Woron, *Juniperus communis* L.

Серед деревних видів інтродукованої групи науковий інтерес мають голонасінні реліктової групи та їх садові форми: *Ginkgo biloba* форма 'Mariken', *Taxus baccata* 'Aurea' та *T. Cuspidata*, *Metasequoia glyptostroboides* і *Cryptomeria japonica* 'Monstrosa'.

Найбільш пластичним та легко культивуємим виступає яловець звичайний, вид, який росте повільно, до родючості ґрунту невибагливий, морозостійкий, довговічний. Для його вирощування найбільш придатними є піщані та помірно зволожені ґрунти. В декоративному садівництві цей вид відомий з XVII ст., виведено ряд декоративних форм: за характером росту та будовою крони – колоноподібна (шведська), струнка пірамідальна (краківська), низька з густою вузькопірамідальною кроною (ірландська), низька з колоноподібною кроною (стиснута), повисла, їжакоподібна, плеската, розлога; за забарвленням хвої – золотиста, золотистокінчикова.

На підставі вивчення рідкісних рослин в природі та первинній культурі, аналізу літературних джерел відповідної тематики, реалізації первинної культури окремих видів в умовах агробіостанції Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка, можна запропонувати рекомендації для збереження та збільшення кількості рідкісних рослин на території Чернігівської області. Найбільш надійним і ефективним методом збереження рідкісних видів лісової групи є їх охорона у складі природних фітоценозів та в ценозах територій природно-заповідного фонду Чернігівської області.

Але екологічна пластичність і амплітуди деяких видів (рідкісні цибулині, окремі лісові та лучні види) дозволяє їх вирощувати успішно в умовах первинної культури, штучно створених умовах з метою введення в асортимент декоративного садівництва регіону при створенні оптимальних умов для їх зростання. Це дозволяє одержати достатню кількість посадкового матеріалу, який можна використати при поверненні окремих видів в природні фітоценози. Група видів, які важко культивуються (більшість орхідних, окремі види папоротеподібних) потребує вивчення їх біологічних та

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

екологічних особливостей в природних фітоценозах з метою розробки реальних та ефективних способів їх розмноження.

На пришкольних територіях та шкільних навчально-дослідних ділянках можна збирати дендрологічні колекції з рідкісними та екзотичними видами, створювати фрагменти природних лісових ландшафтів, різних колекцій (папоротей, весняних рослин, лісових рослин); екологічних стежок. Важливим соціально-екологічним аспектом природних лісових та паркових територій з рідкісними видами природної та інтродукованої флори є формування елементів світогляду та освітніх складових про ці території як об'єкти спадщини та осередки різноманіття культивованої флори.

Цінність лісових рослин природної та інтродукованої флори полягає в тому, що вони можуть бути використані як цінний генетичний матеріал для поліпшення існуючих та створення нових сортів і форм. Введення в культуру рідкісних рослин сприяє формуванню розуміння та почуття відповідальності за збереження рідкісних рослинних ресурсів і сприяє виробленню практичних навичок у справі їх охорони.

**НАКОПЛЕНИЕ ЦЕЗИЯ-137 ТРАВЯНЫМИ КОРМАМИ ПОЙМЫ
Р. СОЖ И СЕЯНЫМИ ЛУГАМИ ЧЕЧЕРСКОГО РАЙОНА
ГОМЕЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ ПОСЛЕ КАТАСТРОФЫ НА ЧАЭС**

Дайнеко Н.М., Тимофеев С.Ф.

УО «Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины»

(Республика Беларусь)

В результате катастрофы на ЧАЭС обширные площади бассейна р. Сож подверглись радиоактивному загрязнению. Эти луга ранее использовались в качестве сенокосно-пастбищных угодий. Пойменные луга р. Сож Чечерского района также оказались загрязненными. Поэтому важно дать оценку нынешнего состояния луговых экосистем спустя более четверти века после катастрофы на ЧАЭС.

Ниже приводятся геоботанические описания исследуемых луговых экосистем Чечерского района.

Объект 1. Плоская равнина шириной 40 м и длиной 150 м правобережной центральной поймы р. Сож вблизи деревни Отор. Координаты: N 52° 58' 032"; E 30° 55' 228". Доминантом травостоя является щучка дернистая. Аспект травостоя светло-коричневый от соцветий щучки дернистой. Проективное покрытие 90 %, высота травостоя 90 – 100 см. Почва дерново-глееватая, супесчаная. Продуктивность 30 – 35 ц/га сена. По эколого-флористической классификации луговая экосистема отнесена к ассоциации

Deschampsietum cespitosae, субассоциации *Prunellatosum vulgaris*, варианты *Agrostis tenuis*. Диагностический вид ассоциации *Deschampsia cespitosa*. Диагностические виды субассоциации – *Prunella vulgaris*, *Achillea millefolium*. Диагностические виды варианта – *Agrostis tenuis*, *Festuca rubra*, *Cnidium dubium*. Также в сообществе встречались следующие виды: *Achillea ptarmica*, *Plantago lanceolata*, *Trifolium pratense*, *Trifolium repens*, *Festuca pratensis*, *Vicia cracca*, *Centaurea jacea*, *Ranunculus repens*, *Leontodon autumnalis*, *Stellaria graminea*, *Plantago media*, *Galium uliginosum*, *Poa pratensis*, *Potentilla erecta*.

Объект 2. Грива прирусловой части правобережной поймы р. Сож, ширина 30 м, длина 290 м, вблизи д. Отор. Координаты: N 52° 58' 005"; E 30° 55' 398". Доминантом травостоя является мятлик узколистный. Аспект травостоя пепельно-зеленый с отдельными белыми соцветиями таволги обыкновенной (*Filipendula vulgaris*), клевера горного (*Trifolium montanum*). Общее проективное покрытие 65 %, высота травостоя – 30 – 50 см. Продуктивность 18 – 20 ц/га сена. Почва луговой экосистемы аллювиально-дерновая, слабо развитая, мелкозернистая-связнопесчаная. По эколого-флористической классификации луговая экосистема отнесена к ассоциации *Poetum angustifolia* (Domin. 1943) Shelyag-Sosonko et al. 1986. В травостое встречаются также *Sedum acre*, *Veronica spicata*, *Veronica verna*, *Berteroa incana*, *Poa compressa*, *Solidago virgaurea*, *Helichrysum arenarium*.

Объект 3. Плоская грива прирусловой части поймы р. Сож шириной 20 м, длиной 120 м. Координаты: N 52° 58' 002"; E 30° 55' 422". Доминантами травостоя являются веиник наземный и полевица виноградниковая. Аспект травостоя светло-коричневый. Проективное покрытие травостоя 45 – 90 %, основная высота 40 – 100 см. Почва аллювиально-луговая, супесчаная. Продуктивность 15 – 18 ц/га сена. По эколого-флористической классификации луговая экосистема отнесена к ассоциации *Agrostio vinealis* – *Calamagrostietum epigeiris* (Shelyag et al. 1981) Solomakha, Sipaylova 1985). В травостое встречаются *Rumex acetosella*, *Dianthus borbasii*, *Koeleria delavignei*, *Trifolium montanum*, *Carex praecox*.

Объект 4. Глубокое межгрядное понижение правобережной центральной поймы в 200 м от старицы, шириной 20 м, длиной 50 м. Координаты: N 52° 54' 797"; E 30° 55' 604". Доминантом травостоя является осока острая (*Carex acuta*). Аспект травостоя зеленый. Проективное покрытие 100 %, высота травостоя 120 см. Почва дерново-глеевая, суглинистая. Продуктивность 35 – 40 ц/га сена. По эколого-флористической классификации луговая экосистема отнесена к ассоциации *Caricetum gracilis*. Диагностический вид ассоциации *Carex acuta*. Также встречаются следующие виды: *Glyceria maxima*, *Carex vesicaria*, *Galium palustre*, *Glyceria fluitans*, *Ranunculus flammula*, *Poa palustris*, *Carex vulpina*, *Potentilla anserina*, *Veronica longifolia*, *Beckmania eruciformis*, *Equisetum palustre*, *Juncus conglomeratus*, *Vicia cracca*.

Объект 5. Пониженная равнина центральной левобережной поймы р. Сож вблизи моста у д. Залесье. Доминантами травостоя являются мятлик луговой и овсяница луговая. Аспект травостоя серо-зеленый с рассеянными белыми вкраплениями звездчатки злаковидной (*Stellaria graminea*) и подмаренника северного (*Galium boreale*). Проективное покрытие травостоя 85 – 90 %, высота – 50 – 60 см (100 см). Почва альлювиальная луговая. Продуктивность 35 ц/га сена. По эколого-флористической классификации луговая экосистема отнесена к ассоциации Poо – *Festucetum pratensis*, вариант *Alopecurus pratensis*. Диагностические виды ассоциации: *Poa pratensis*, *Festuca pratensis*, *Trifolium pretense*, *Plantago lanceolata*, *Ranunculus acris*, *Potentilla erecta*, *Carex nigra*.

Диагностический вид варианта – *Alopecurus pratensis*, Д.в. *Festucion pratensis* – *Phleum pretense*, *Festuca rubra*. Также встречаются *Trifolium repens*, *Anthoxanthum odoratum*, *Taraxacum officinale*, *Galium boreale*, *Veronica longifolia*, *Achillea millefolium*, *Centaurea jacea*, *Vicia cracca*, *Lysimachia nummularia*.

По результатам комплексного агрохимического и радиологического обследования почв (табл. 1) луговых экосистем в пойме р. Сож Чечерского района было установлено, что почва естественного заливного луга представлена двумя грациями кислотности – среднекислой и близкой к нейтральной. По обеспеченности калием почвы можно отнести к очень низко обеспеченным. Содержание фосфора варьирует от средней обеспеченности до избыточной, в целом – это хорошо обеспеченные данным элементом угодья. Содержание органического вещества в почве низкое. Следует отметить, что как правило, заливные луга характеризуются повышенным содержанием органического вещества, что связано с процессами затопления.

Наибольшее содержание радиоактивного цезия в почве отмечено у ассоциации *Poetum angustifoliae*, *Agrostio vinealis-Calamagrostietum epigeios* и *Caricetum gracilis*.

Результаты агрохимического анализа почв (табл. 1) сеяного луга свидетельствуют о кислой или близкой к нейтральной реакции почвенного раствора. Обеспеченность подвижными формами калия варьирует от средней до повышенной и высокой. Содержание фосфора в почве характеризуется средней и избыточной обеспеченностью. В целом почвы бедны органическим веществом, за исключением посевов ежи сборной на торфяно-болотной почве.

Наиболее высокое содержание радиоактивного цезия (табл. 1) в почве отмечено под посевами люцерны и ежи сборной, а в двух других участках оно было гораздо ниже.

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.
Материалы международного научно-практического семинара.
20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

**Таблица 1. Агрохимическая характеристика почв луговых экосистем в пойме
 р. Сож, Чечерский район**

Название ассоциации	Определяемые показатели						
	pH _{KCl}	калий (подв ижн.), мг/кг	фосфор (под-вижн.), мг/кг	Органиче-ское в-во, %	уд.ак т., Cs ¹³⁷ , Бк/кг	Плотность загрязнения,	
						кБк/м ²	Ки/м ²
Естественный луг							
<i>Deschampsietum cespitosae</i>	5,85	57	134	1.84	227±35	56,7	1,5
<i>Poetum angustifolia</i>	6,05	35	965	1,99	1411±215	338,6	9,2
<i>Agrostio vinealis – Calamagrostietum epigeios</i>	6,09	48	167	1,36	1211±185	290,6	7,9
<i>Caricetum gracilis</i>	6,55	63	110	1,42	1157±177	300,8	8,1
<i>Poo – Festucetum pratensis</i>	4,99	16	346	0,44	180±28	45,0	1,2
Сеяный луг							
Ежа сборная	5,20	251	482	1,92	406±63	97,4	2,6
Бобово-злаковая травосмесь	5,20	235	129	2,01	447±67	107,3	2,9
Ежа сборная	6,52	174	1085	74,53	1370±213	328,9	8,9
Люцерна	6,01	393	892	2,05	1903±291	456,7	12,3

Анализ содержания тяжелых металлов в почвах луговых экосистем в пойме р. Сож и на сеяных лугах (мг/кг, абс. сух. сост.) показал, что наибольшее содержание железа обнаружено у ассоциации *Agrostio vinealis – Calamagrostietum epigeios* – 144,1 мг/кг и ассоциации *Poetum angustifoliae* – 184,3 мг/кг и на сеянном лугу у ежи сборной – 139,2 мг/кг. Во всех пробах почвы содержание меди не превышало ПДК – 3,0 мг/кг, только у ежи сборной оно было больше в 1,4 раза. Содержание цинка в изучаемых ассоциациях колебалось от 0,49 до 2,2 мг/кг (ПДК 23,0 мг/кг), кобальта от 0,25 до 0,62 мг/кг (ПДК 5,0 мг/кг), марганца от 37,8 до 180,0 мг/кг (ПДК 400,0 мг/кг), свинца от 0,46 до 3,06 мг/кг (ПДК 6,0 мг/кг), хрома от 0,14 до 0,27 мг/кг (ПДК 6,0 мг/кг), никеля от 0,2 до 5,28 мг/кг у ассоциации ежи сборной, что выше в 1,3 ПДК (4,0 мг/кг). Содержание кадмия во всех пробах почвы превышало ПДК в 1,7 раза, а у ежи сборной в посеве в 3,5 раза.

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.
 Материалы международного научно-практического семинара.
20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

Анализ удельной активности травостоя показал, что получаемый корм этих угодий может быть пригоден для использования без ограничений, поскольку удельная активность цезия-137 в сене не достигает величины 1300 Бк/кг (табл. 2).

Таблица 2. Удельная активность цезия-137 и КН в травяных кормах луговых экосистем в пойме р. Сож Чечерского района

Название ассоциации	Удельная активность ¹³⁷ Cs	КН, Бк/кг/Бк/кг
<i>Deschampsietum cespitosae</i>	26,7±3,3	0,12
<i>Caricetum gracilis</i>	75,3±11,3	0,06
Ежа сборная	421,0±58	1,03
Бобово-злаковая травосмесь	30,5±6,1	0,06
Ежа сборная	74,4±12,2	0,05
Люцерна	55,9±7,5	0,03

Таким образом, результаты исследований показали, что травяной корм с естественных и сеяных луговых экосистем спустя более четверти века после катастрофы на ЧАЭС может быть пригодным для использования на корм скоту. Однако, необходимо проводить радиационный контроль этих кормов для безопасного их использования.

Работа выполнена при поддержке гранта БРФФИ Б13БРУ-002 «Состояние и оценка техногенного загрязнения естественных и сеяных лугов, их рациональное использование и охрана на приграничных территориях Брянской (Россия), Гомельской (Республика Беларусь) и Черниговской (Украина) областей в постчернобыльский период».

СУЧАСНА МЕРЕЖА ЛІСОВИХ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ ПОЛІСЬКОЇ ЧАСТИНИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Карпенко Ю. О.

*Чернігівський національний педагогічний університет
 імені Т.Г. Шевченка (Україна)*

Поліська частина Чернігівської області займає площу 26767 км², розміщується у Придніпровській низовині і має переважно рівнинну, злегка хвилясту поверхню. Абсолютні висоти 100-220 м. Переважають ерозійно-аккумулятивні форми рельєфу (річкові долини, яри, балки) у поєднанні з аккумулятивними (льодовикові і водно-льодовикові вали, зандрові рівнини). Винятком є дуже еродовані території Придеснянського плато (західні відроги Середньоросійської височини), численні лесові «острови» у північній та

південно-східній частинах області, а також болота і знижені та перезволожені землі давніх річкових та прохідних долин (Замглай, Сновська та інші).

На території Чернігівського та Новгород-Сіверського Полісся в межах області є майже всі типи ґрунтів, які характерні для Полісся України. Найбільш поширені поліські дерново-підзолисті ґрунти, які займають центральну частину території дослідження; сірі, темно-сірі лісові та близькі до них опідзолені чорноземи, що зустрічаються в межах лесових «островів» та малогумусні чорноземи, властиві переважно Сосницько-Менському агроґрунтовому підрайону. Ґрунти лучного, болотного ряду, а також торфові ґрунти поширені окремими ділянками. В області було осушено біля 230 тис. га перезволожених земель та зрошується біля 15 тис. га сільгоспугідь. Бідність ґрунтів, що сформувались переважно на пісках, та значна заболоченість території сприяли збереженню природної рослинності регіону.

В цілому Чернігівське Полісся має характер акумулятивної низовинної рівнини, більша частина якої в сучасному рельєфі відповідає Придніпровській низовині. В загальному плані Чернігівське Полісся являє собою територію зі слабдорозчленованими заболоченими і розчленованими еродованими горбисто-хвилястими залісеними і безлісними моренними, моренно-зандровими, зандровими міжрічковими і алювіальними терасовими рівнинами, розділеними сучасними річковими і давніми воднольодовиковими долинами. Тут розташовано декілька ерозійно-розчленованих лесових височин, зокрема Михайло-Коцюбинська, Любецька, Седнів-Тупичівська, Ріпкинська.

За своїми природними умовами Новгород-Сіверського Полісся істотно відрізняється від Чернігівського Полісся. Особливістю ґрунтового покриву є менше поширення сірих лісових ґрунтів, повна відсутність темно-сірих лісових ґрунтів і опідзолених чорноземів. Незначні площі займають також торфовища.

Своєрідність ландшафтно-типологічної структури Новгород-Сіверського Полісся виявляється в тому, що природні комплекси поліського типу займають 83,2% загальної площі області, природні комплекси лісостепового типу – 13,2% і заплавні – 3,6%. Близько 8% території займають яружно-балкові типи місцевостей лесових «островів» з еродованими сірими лісовими ґрунтами та моренно-зандрові рівнини з еродованими дерново-підзолистими ґрунтами.

Ландшафти Чернігівського та Новгород-Сіверського Полісся характеризуються різними річково-долинними (заплавні, терасові, притерасові) та межирічними (при вододільними) природними територіями. Серед них наближені до первинних лісові ландшафти, та дуже змінені меліоративними системами лучні і болотні.

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

На території поліської частини області збережені значні лісові масиви простягаються від нижньої течії Сожу до Сноу, вдовж Дніпра (смугою місцями до 20 км та на межиріччі Дніпро-Десна). Басейн Десни характеризується неширокою (від 2 до 10 км, місцями більше) смугою лісів в середній течії та пониззі; фрагментарно ліси поширені у заплавах Десни і Сноу, на Лівобережжі Десни вище Чернігова; на її Правобережжі - значною залісненістю відзначається все Новгород-Сіверське Полісся та північний схід Чернігівського Полісся. Досить збереженими є також заплавні комплекси Десни, Сейму, Ревни, Сноу, Сожу, Дніпра до верхів'я Київського водосховища, окремих малих річок, басейнів яких меліорації не зазнали або мало трансформовані нею.

Для Лівобережного Полісся в межах Чернігівської області властивий високий ступінь збереженості природних територій, а значна частина інших має потенціальні можливості для відновлення вихідних природних станів, частково через заліснення, залуження або комплексне відтворення.

Нижче наводимо коротку характеристику природно-заповідної мережі лісової групи по адміністративним районам поліської частини Чернігівської області, їх розподіл наведено у таблиці.

Таблиця. Сучасна мережа лісових територій ПЗФ поліської частини Чернігівської області

№	Адміністративний район	Кількість	Площа, га
Чернігівське Полісся			
1	Щорський	23	8361,4
2	Козелецький	22	2062
3	Корюківський	25	4946,62
4	Менський	17	5776,5
5	Куликівський	25	1303,5
6	Городнянський	15	5855,83
7	Сосницький	15	3208,01
8	Чернігівський	26	6158,1
9	Ніжинський	11	2846
10	Ріпкинський	29	112756
	Всього	208	153273,34
Новгород-Сіверське Полісся			
1	Коропський	25	5467,1
2	Новгород-Сіверський	18	3846,5
3	Семенівський	17	4247,3
	Всього	60	13569,09

Щорський р-н. Природно-заповідна мережа лісових територій Щорського району включає 23 об'єкти загальною площею 8361,4 га. Серед них загальнодержавний статус мають гідрологічна пам'ятка природи Гальський мох (28 га, кв. 78, 79 Новоборовицького лісництва ДП «Корюківське лісове господарство») та гідрологічний заказник Болото «Мох» (98 га, кв. 19, 20, 25, 26 Новоборовицького лісництва ДП «Корюківське лісове господарство»).

21 об'єкт ПЗФ мають місцевий статус охорони. Розподіл між категоріями такий: заказник (ботанічного статусу – 2, гідрологічного – 15), ботанічна пам'ятка природи (2) та заповідне урочище (Єлінський ліс (100га, кв. 53, 54 Єлінського лісництва ДП «Корюківське лісове господарство») та Щорський ліс (229 га, кв. 22, 25–31 Щорського лісництва ДП «Корюківське лісове господарство»). Більшість гідрологічних заказників є мозаїчним поєднанням заболочених лісових ділянок та відкритих територій в заплаві річки Снов (гідрологічний заказник Снов, 7486 га, окол. сіл Єліне, Гірськ, Жевідь, Загребельна Слобода). Серед ботанічних заказників ціннісну та флористичну цінність мають Боровицька дача (293 га, кв. 92-97 Старо-Руднянського лісництва ДП «Городнянське лісове господарство»), Вершини (661 га, кв. 97-108 Щорського лісництва ДП «Корюківське лісове господарство»).

Козелецький р-н. Природно-заповідна мережа лісових територій Козелецького району включає 22 об'єкти загальною площею 2062 га. Серед них всі мають місцевий статус охорони та такий розподіл між категоріями: заказник (ботанічного статусу – 1, гідрологічного – 11, ландшафтний – 1), пам'ятка природи (ботанічна – 4, зоологічна – 1) та заповідне урочище (3). Більшість гідрологічних заказників відзначається заболоченістю території.

Серед ботанічних об'єктів ціннісну та флористичну цінність мають ботанічний заказник Чемерський (255 га, кв. 73-77 Олишівського лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство»), ботанічна пам'ятка «Олишівська ділянка грабу» (5 га, кв. 76 Олишівського лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство») та заповідні урочища (Чернечина, 134 га, кв. 45-46 Козелецького лісництва ДП «Остерське лісове господарство»; Псьолів острів, 119 га, кв. 38-40 Остерського лісництва ДП «Остерське лісове господарство»; Паньківський ліс, 207 га, кв. 67-71 Олишівського лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство»). Найбільшу площу займає ландшафтний заказник Сорокошицький лісовий масив (931 га, кв. 33, 34, 36-39, 41-45, 47-49 Сорокошицького лісництва ДП «Остерське лісове господарство»).

Корюківський р-н. Природно-заповідна мережа лісових територій Корюківського району включає 25 об'єктів загальною площею 4946,62 га. Серед них загальнодержавний статус мають комплексна пам'ятка природи «Урочище Гуліне» (200 га, кв. 1-6 Перелюбського лісництва ДП

«Холминське лісове господарство») та ботанічний заказник Брецький (200 га, окол. с. Бреч, Лубенець Корюківського району).

В природно-заповідній мережі даного району переважають лісові об'єкти значної площі та різного ценотичного складу, насамперед це гідрологічні заказники (Жукляно-Кістерська дача, 3554 га, кв. 20, 23-38, 44-47, 50-71 Холминського лісництва ДП «Холминське лісове господарство»; Калачівська дача, 643 га, кв. 35, 48, 49, 52, 53, 59, 73, 82, 83, 89, 90 Рейментарівського лісництва ДП «Холминське лісове господарство») та заповідні урочища (Кістерська дача, 708 га, кв. 19, 21, 22, 39-43, 48, 49, 72, 43 Холминського лісництва ДП «Холминське лісове господарство»).

Менський р-н. Природно-заповідна мережа лісових територій Менського району включає 17 об'єктів загальною площею 5776,5 га. Серед них загальнодержавний статус має загальнозоологічний заказник Каморетський (515 га, кв. 94–102 Березнянського лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство»).

16 об'єктів ПЗФ мають місцевий статус охорони та такий розподіл між категоріями: заказник (ботанічного статусу – 3, ландшафтного – 3), ботанічна пам'ятка природи (7), заповідне урочище (4) та парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва (Стольненський парк, 12 га). В природно-заповідній мережі даного району переважають лісові об'єкти значної площі та різного ценотичного складу, насамперед це ботанічні пам'ятки природи (вікові дерева), ботанічні заказники (Маліве, 608 га, кв. 5-17 Березнянського лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство»; Церківка. 288 га, кв. 24-29 Березнянського лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство»), ландшафтні заказники (Макошинський, 1533 га, кв. 28, 42-47, 49-59 Сосницького лісництва ДП «Холминське лісове господарство»; Горицький, 796 га, кв. 103–106, 108-113, 115-120 Березнянського лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство»; Бігацький ліс, 345 га, кв. 18-23 Березнянського лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство») та заповідні урочища (Чамарове, 572 га, окол. с. Дягова Менського району; Макошино, 126 га, кв. 48 Сосницького лісництва ДП «Холминське лісове господарство»).

Куликівський р-н. Природно-заповідна мережа лісових територій Менського району включає 25 об'єктів загальною площею 1303,5 га. Всі об'єкти ПЗФ мають місцевий статус охорони та такий розподіл між категоріями: заказник (лісового статусу – 4, ботанічного – 2, гідрологічного – 10, ландшафтного – 3), ботанічна пам'ятка природи (5), заповідне урочище (1) та парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва (Стольненський парк, 12 га).

В природно-заповідній мережі даного району переважають лісові об'єкти значної площі та різного ценотичного складу, насамперед це ботанічні (Селецьке, 310 га, кв. 10-12 Дроздівського лісництва ДП «Чернігівське лісове

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

господарство», ДП «Куликівкарайагролісництво»; Ледань, 218 га, кв. 61-64 Дроздівського лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство») та ландшафтні заказники (Демінка, 1431 га, окол. с. Авдіївка; Задеснянський, 940 га, окол. с. Салтикова Дівиця; Ковчинський, 311 га, кв. 50-60 Дроздівського лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство») та заповідне урочище Чернещина (271 га, кв. 46-50 Олишівського лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство»).

Незначну площу мають гідрологічні (Будівське, 12 га, кв. 9, 10 Вергіївського лісництва ДП «Ніжинське лісове господарство» та ін.) та лісові заказники (Устимівщина, 24,3 га, кв. 39, 40, 41, 43 Дроздівського лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство»; Лосево, 10,7 га, кв. 46, 47, 48 Дроздівського лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство»).

Городнянський р-н. Природно-заповідна мережа лісових територій Городнянського району включає 15 об'єктів загальною площею 5855,83 га. Всі об'єкти ПЗФ мають місцевий статус охорони та такий розподіл між категоріями: заказник (ботанічного статусу – 9, гідрологічного – 1, ландшафтного – 1), ботанічна пам'ятка природи (3), заповідне урочище (1) та парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва (4).

В природно-заповідній мережі даного району переважають лісові об'єкти значної площі в категорії ботанічних заказників. Це лісові масиви, місцями зволожені, насамперед Кусіївська дача (1002 га, кв. 22-38, 62-64 Рубізького лісництва ДП «Городнянське лісове господарство»), Мальча (490 га, кв. 65-75 Рубізького лісництва ДП «Городнянське лісове господарство»), Тупичівська дача – 1 (324 га, кв. 72-74, 92-94 Тупичівського лісництва ДП «Городнянське лісове господарство»), Тупичівська дача – 2 (174 га, кв. 37-38, 63-64 Тупичівського лісництва ДП «Городнянське лісове господарство»), Невклянська дача – 1 (250 га, кв. 2, 6-9 Невклянського лісництва ДП «Городнянське лісове господарство»), Невклянська дача – 2 (324 га, кв. 72-74, 92-94 Тупичівського лісництва ДП «Городнянське лісове господарство»). Значну площу різновікових лісових культур має заповідне урочище Гніздищанська дача (2288,8 га, кв. 18-22, 45-49, 56-58, 61-68 Городнянського лісництва та кв. 54, 68, 69, 88, 89 Моложавського лісництва, окол. с. Дроздовиця, Майське, Лютеж).

Сосницький р-н. Природно-заповідна мережа лісових територій Сосницького району включає 15 об'єктів загальною площею 3208,01 га. Всі об'єкти ПЗФ мають місцевий статус охорони та такий розподіл між категоріями: заказник (ботанічного – 5, гідрологічного – 3, ландшафтного – 2, орнітологічного (Вузьке, 26 га) та лісового (лісопарк, 80 га) по (1), ботанічна та гідрологічна пам'ятки природи, заповідне урочище (1) та парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва (4).

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

В природно-заповідній мережі даного району переважають лісові об'єкти значної площі в категорії ботанічних та ландшафтних заказників. Серед ботанічних слід виділити такі: Лозове (857 га, кв. 3-18 Сосницького лісництва ДП «Холминське лісове господарство»), Приубідський (229 га, кв. 39, 48, 56, 58, 63, 65 Сосницького лісництва ДП «Холминське лісове господарство»), Піски (201 га, кв. 19-20 Сосницького лісництва ДП «Холминське лісове господарство»), Кудрівський (207 га, кв. 52, 54, 55, 62, 70 Сосницького лісництва ДП «Холминське лісове господарство»). Ландшафтні заказники Спаський (543 га, кв. 130-137 Сосницького лісництва ДП «Холминське лісове господарство») та Спаський – 1 (214 га, кв. 29-31, 34 Гутянського лісництва ДП «Холминське лісове господарство») поєднуються лісові території та відкриті ділянки.

Чернігівський р-н. Природно-заповідна мережа лісових територій Чернігівського району включає 26 об'єктів загальною площею 6158,1 га. Всі об'єкти ПЗФ мають місцевий статус охорони та такий розподіл між категоріями: заказник (ботанічного статусу – 6, гідрологічного – 6, ландшафтного – 2, орнітологічного (Мньовський, 36 га) та лісового (2), ботанічна пам'ятка природи (2), заповідне урочище (9).

В природно-заповідній мережі даного району переважають лісові об'єкти значної площі в категорії заповідних урочищ. Серед них слід виділити такі: В'юнище (990 га, кв. 1-17 Ревунівського лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство»), Руднянське (645 га, кв. 41-44, 48-52 Пакульського лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство»), Торчин (300 га, кв. 137-140 Чернігівського лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство»), Копачівська дача (248 га, кв. 67-75 Красилівського лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство»), Лисуха (231 га, кв. 65, 66 Красилівського лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство»), Бобровицьке (224 га, кв. 68-70 Чернігівського лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство»). Ботанічні заказники також охоплюють охороною лісові території різного складу (Ведильцівське (796 га, кв. 5, 6, 11, 12, 17, 18, 21, 22, 25, 26, 29, 30, 34 Пакульського лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство»), Ревунівське 705 га, кв. 18, 19, 23-28, 30, 32, 34, 36 Ревунівського лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство»). Ландшафтні заказники Шестовицький (542 га, кв. 129-136 Чернігівського лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство») та Золотинка (527 га, кв. 76-86 Красилівського лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство») поєднують в своєму складі різноценотичні території.

Ніжинський р-н (поліська частина). Природно-заповідна мережа лісових територій Ніжинського району (поліська частина) включає 11 об'єктів загальною площею 2846 га. Всі об'єкти ПЗФ, крім гідрологічного заказника загальнодержавного значення Кравчукове болото (172 га, окол. сіл

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

Кравчиха, Калинівка), мають місцевий статус охорони та представлені гідрологічними (6) та ботанічними заказниками (5).

Найбільшу цінність щодо охорони лісових угруповань мають ботанічні заказники, що характеризуються різним ценотичним складом та значними площами. Серед них такі об'єкти: Боромики (540 га, кв. 118-126 Вертіївського лісництва лісництва ДП «Ніжинське лісове господарство»), Лисарівщина (544 га, кв. 105-114 Вертіївського лісництва лісництва ДП «Ніжинське лісове господарство»), Лубянка (438 га, кв. 20-26, 34 Вертіївського лісництва лісництва ДП «Ніжинське лісове господарство»), Зайцеві сосни (477 га, кв. 41-55 Ніжинського лісництва ДП «Ніжинське лісове господарство»), Середовщина (288 га, кв. 1-7 Мринського лісництва ДП «Ніжинське лісове господарство»), Луки (243 га, кв. 56-60 Ніжинського лісництва ДП «Ніжинське лісове господарство»),

Ріпкинський р-н. Природно-заповідна мережа лісових територій Ріпкинського району включає 29 об'єктів загальною площею 112756 га. Всі об'єкти ПЗФ, крім ландшафтного заказника загальнодержавного значення Замглай (4428 га, окол. смт. Замглай, с. Ловинь), мають місцевий статус охорони та представлені 7 категоріями. Серед них переважають кількісно заказники (гідрологічні – 7, ботанічні – 5, лісові – 3) та заповідні урочища (8).

Категорія заповідного урочища репрезентує лісові масиви різного складу, зокрема Борисоглібське (1132 га, кв. 52, 53, 63-68, 78-83, 90, 91, 94-98 Мекшунівського лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство»), Нова Зимниця (635 га, кв. 1-12 Ріпкинського лісництва ДП «Добрянське лісове господарство»), Довга рудня (462 га, кв. 128-136 Мекшунівського лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство»), Вороб'ївське (356 га, кв. 39-44 Любецького лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство»), Мороги (255 га, кв. 129 Любецького лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство»), Волноша (138 га, кв. 7-9 Чудівського лісництва ДП «Добрянське лісове господарство»).

Серед заказників слід виділити: лісовий заказник Старе (367 га, кв. 1-6 Мекшунівського лісництва ДП «Чернігівське лісове господарство») та гідрологічний заказник Чорне болото (1264 га, кв. 41-43, 60, 61, 63, 64 Олешнянського, кв. 93, 94 Чудівського лісництва, ДП «Добрянське лісове господарство»), що охоплюють охороною різні за гідрологічним режимом лісові території.

Коропський р-н. Природно-заповідна мережа лісових територій Коропського району включає 25 об'єктів загальною площею 5467,1 га. На території району знаходиться НПП Мезинський. Всі об'єкти ПЗФ, крім ботанічного Оболонський (400 га, окол. с. Оболоння) та ландшафтного заказників загальнодержавного значення Рихлівська дача (789 га, кв. 43-53 Понорницького лісництва ДП «Холминське лісове господарство»), мають

місцевий статус охорони. Розподіл між категоріями такий: заказник (ландшафтного – 11, ботанічного – 4, гідрологічного та лісового по (1)), ботанічна та гідрологічна пам'ятки природи (2), заповідне урочище (1).

В природно-заповідній мережі даного району переважають лісові об'єкти значної площі в категорії ландшафтних заказників з комплексним підходом до охорони. Серед них слід виділити такі: Лутава (358 га, кв. 1-6 Коропського лісництва ДП «Борзнянське лісове господарство»), Зміївщина (247 га, кв. 67-71 Понорницького лісництва ДП «Холминське лісове господарство»), Жорнівський бір (232 га, кв. 14-17 Коропського лісництва ДП «Борзнянське лісове господарство»), Чаша (159 га, кв. 41-43 Коропського лісництва ДП «Борзнянське лісове господарство»), Обийма (183 га, кв. 50 Понорницького лісництва ДП «Холминське лісове господарство»).

Серед ботанічних об'єктів охорони слід відзначити ботанічні заказники (Жовтневий бір, 214 га, кв. 35-40 Коропського лісництва ДП «Борзнянське лісове господарство»; Дубравка, 742 га, кв. 56-60 Понорницького лісництва ДП «Холминське лісове господарство») та заповідне урочище Коропський бір (416 га, кв. 7-13 Коропського лісництва ДП «Борзнянське лісове господарство»).

Новгород-Сіверський р-н. Природно-заповідна мережа лісових територій району включає 18 об'єктів загальною площею 3846,5 га. Всі об'єкти ПЗФ мають місцевий статус охорони та представлені 6 категоріями. Серед них кількісно переважають заказники (ботанічні – 6, лісові – 4, гідрологічні – 3).

З ботанічних заказників слід виділити такі: Узруївська дача (335 га, кв. 23, 25, 26, 28 Узруївського лісництва ДП «Новгород-Сіверське лісове господарство»), Поруб (298 га, кв. 3, 9, 24 Красно-Хутірського лісництва ДП «Новгород-Сіверське лісове господарство»), Володимирівська дача (216 га, кв. 44-48 Володимирівського лісництва ДП «Новгород-Сіверське лісове господарство»), Красно-Хутірська дача (136 га, кв. 35, 36 Красно-Хутірського лісництва ДП «Новгород-Сіверське лісове господарство»).

Заповідні урочища охоплюють охороною різновікові, переважно середньовікові лісові ділянки, зокрема Бирине (486 га, кв. 11-13, 19, 20, 26, 27, 32, 33 Задеснянського лісництва ДП «Новгород-Сіверське лісове господарство»). Лісові заказники займають значні площі та включають ділянки різного складу і віку. Серед них такі: Узруївський (291 га, кв. 8, 35, 37 Узруївського лісництва ДП «Новгород-Сіверське лісове господарство»), Краснохутірський (284 га, кв. 2, 7, 8, 11, 34, 37, 38 Красно-Хутірського лісництва ДП «Новгород-Сіверське лісове господарство»), Лосківський (181 га, кв. 46, 47 Лосківського лісництва ДП «Новгород-Сіверське лісове господарство»), Грем'яцький (166 га, кв. 4, 42, 64 Грем'яцького лісництва ДП «Новгород-Сіверське лісове господарство»).

Семенівський р-н. Природно-заповідна мережа лісових територій Семенівського району включає 17 об'єктів загальною площею 4247,3 га. Всі об'єкти ПЗФ мають місцевий статус охорони та представлені 6 категоріями. Серед них кількісно переважають заказники (лісові – 6 гідрологічні – 5, ландшафтні – 2, ботанічні, орнітологічні по (1)).

Найбільшими об'єктами ПЗФ району за площею виступають: заповідне урочище Радомська дача (2317,6 га, кв. 46-88 Радомського лісництва ДП «Семенівське лісове господарство»), лісові заказники Рим-Погорільська дача (572 га, кв. 23, 25, 27, 28, 36, 37, 40, 41, 43, 44 Радомського лісництва ДП «Семенівське лісове господарство»), Розумовська дача (457 га, кв. 30-33, 55-58 Орликівського лісництва ДП «Семенівське лісове господарство») та ботанічний заказник Кривуша (433 га, кв. 49-56 Семенівського лісництва ДП «Семенівське лісове господарство»).

Таким чином, поліська частина в межах Чернігівської області включає 13 адміністративних районів, на їх території – 268 об'єктів ПЗФ лісової групи загальною площею 167842,43 га.

ОЦІНКА ФІТОРІЗНОМАНІТТЯ ЛУЧНИХ ЕКОСИСТЕМ ДНІПРОВСЬКОГО ЕКОКОРИДОРУ В МЕЖАХ ПРОЕКТОВАНОГО ДНІПРОВСЬКОГО НПП (УКРАЇНА) ТА РЕСПУБЛІКАНСЬКОГО ЗАКАЗНИКА «ДНІПРО-СОЗЬКИЙ» (БІЛОРУСЬ)

Кирієнко С.В.

*Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка (Україна)*

Жадько С.В..

*УО «Гомельський державний університет імені Ф. Скорини»
(Республіка Білорусь)*

Дніпровський екокоридор за його ботаніко-географічною значущістю можна вважати основним в екомережі України та Білорусі. Він належить до екокоридорів міжнародного рівня. В історичному плані долина Дніпра, як долина стоку льодовикових вод, мала велике значення у формуванні рослинного покриву сучасних територій України та Білорусі.

На території проектного Дніпровського НПП лучна рослинність зосереджена переважно в заплаві Дніпра. Вона є досить різноманітною та представлена більшістю лучних фітоценозів поліської частини. Переважають справжні луки з домінуванням костриці червоної, костриці лучної та лисохвосту лучного. Значно менші площі займають остепнені лучні ділянки з мітлицею виноградноковою; болотисті – з ценозами осоки гострої та

фрагментарно – пустишні з участю білоуса стиснутого.

Із складу справжніх лук найпоширенішими є дрібнозлакові луки формацій *Festuceta rubrae*, *Festuceta pratensis* та *Poa pratensis*. Менш поширеними є крупнозлакові луки формацій *Calamagrostideta epigeios*, фрагментарно - *Phleeta pratensis*, *Elytrigia reptentis*.

Лучнокострицеві луки розміщуються на знижено-рівнинних ділянках дніпровської заплави. Вони формуються на лучних суглинистих, злегка оглеєних та торфово-болотних ґрунтах. До складу лучнокострицевих лук входять три найбільш поширені асоціації: *Festuca pratensis (purum)*, *F. pratensis* + *Poa pratensis*, *F. pratensis* - *Trifolium repens* та ряд фрагментів асоціацій, які представлені поодинокими угрупованнями, зокрема ас. *Festuca pratensis* + *Agrostis canina*, *F. pratensis* + *Elytrigia repens*. Основу ценозів даної формації створюють домінанта *Festuca pratensis* (35—75 %) та субдомінанти відповідних асоціацій: *Poa pratensis* (15—25 %), *Agrostis canina* (15—20 %), *Trifolium repens* (15—20 %). Значна роль у створенні травостою належить таким асектаторним видам: *Medicago lupulina*, *Trifolium pratense*, *Potentilla anserina*, *Vicia cracca*.

Серед групи формацій дрібнозлакових лук найбільш поширеними є ценози формації *Festuceta rubrae*. Червонокострицеві луки формуються на дерново-підзолистих супіщаних та лучних суглинкових ґрунтах і представлені кількома асоціаціями, із яких найбільш поширеними є: *Festuca rubra (purum)*, *F. rubra* + *Agrostis tenuis*, менш поширені - *F. rubra* + *Festuca pratensis*, *F. rubra* - *Rumex acetosella*, *F. rubra* + *Poa angustifolia*. Основна роль у створенні травостою червонокостричників належить домінанті *Festuca rubra* (25—35 %) та субдомінантам відповідних асоціацій: *Agrostis tenuis* (5—10 %), *Festuca pratensis* (15—20 %), *Poa angustifolia* (5—10 %), *Rumex acetosella* (5—10 %).

Болотисті луки (*Prata paludosa*) пов'язані з зниженими ділянками рельєфу дніпровського вододілу, з різноманітними зниженнями його надзаплавних терас. Із складу болотистих лук в регіоні досліджень найкраще представлені великоосокові болотисті луки формації *Cariceta acutae*.

Торф'яністі луки (*Prata turfosa*) пов'язані з низинами вододілу Дніпра та його терасами. Формуються вони на дерново-глейових, торфово-болотних та торф'янистих ґрунтах. Із складу торф'янистих лук в регіоні представлені ценози дернистошучникових (форм. *Deschampsietea caespitosae*) та собачомітлицевих (форм. *Agrostideta caninae*) лук.

Дернистошучникові луки займають значні площі дніпровського вододілу, але незначно поширені в заплавах. Позазаплавні дернистошучники розміщуються майже на всіх варіантах рельєфу, незалежно від складу ґрунтів. До найбільш поширених асоціацій їх слід віднести: *Deschampsia caespitosa (purum)*, *D. caespitosa* + *Agrostis tenuis*, *D. caespitosa* + *Agrostis*

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

canina. Травостій цих лук густий (80—90 %), лише на окремих ділянках зріджується до 50 %, високий, триярусний, різнотравно-злаковий із значною участю осоково-ситникової фракції, при незначній участі бобових. Основними компонентами дернистощучників є домінанта *Deschampsia caespitosa* (до 50 %) та співдомінанти відповідних асоціацій: *Agrostis tenuis* (15—25 %), *A. canina* (10—15 %), з асектаторних видів найбільш поширеними є види-мезофіти, зокрема *Trifolium repens*, *Ranunculus repens*, *R. acris*, *Mentha arvensis*, *Juncus effusus*.

Лучні рослини і їх угруповання є чутливими індикаторами стану природного середовища, особливо в умовах посиленого антропогенного впливу. Результати лабораторної обробки зразків ґрунту та рослин—домінантів антропогенно трансформованих внаслідок випасання та рекреації лучних ділянок засвідчили, що накопичення цезію-137 відмічено у інвазійних рослинах *Bidens frondosa* L та *Xanthium albinum* (Widder) H.Scholz. У них та місцях їх домінування спостерігали незначне фонове перевищення вмісту Fe, Cr, Ni.

Раритетна компонента лучних ценозів проектного Дніпровського НПП представлена 4 видами з Червоної книги України - *Iris sibirica*, *Dactylorhiza incarnate*, *Salix starkeana*, *Salix myrsinifolia*, та видом регіонального рівня охорони - *Sedum purpureum*. Ценотично вони більш прив'язані до зволжених та болотистих луків і країв боліт.

З лучних угруповань, рідкісних для Українського Полісся, слід відзначити ценози булавоносія сіруватого (*Corynephorus canescens*), які фрагментарно, невеликими ділянками зустрічаються на сухих підвищеннях прируслової частини дніпровської заплави та окремими групами на його терасі.

Отже, лучна рослинність поліського Дніпра в межах території проектного Дніпровського НПП досить різноманітна, серед її ценозів переважають дрібно злакові луки з домінуванням *Festuca rubra*, значною участю *Agrostis vinealis*, рідше — *Festuca pratensis*. Справжні луки формуються ценозами з переважанням *Festuca pratensis* та *Alopecurus pratensis* та займають незначні площі. Болотисті луки представлені переважно ценозами *Carex acuta* та мають фрагментарність поширення. Інші групи лучної рослинності займають незначні площі, екотонні території та мають локальне поширення.

В структурі республіканського заказника «Дніпро-Созький» більшу частину складають природні лучні екосистеми. Незначний відсоток — водороздільні трав'яні угруповання: угруповання відкритих боліт, лісових та низинних луків. Флористичне багатство лучних екосистем обумовлено строкатістю екологічних умов цього регіону. Слід зазначити, що тут зберіглися природні високопродуктивні і господарчоцінні гігромезофітні і

мезофітні травостої луків. Ці ділянки можуть слугувати еталоном при проведенні моніторингових фітоценологічних досліджень.

Крім цього слід зазначити, що у заказнику «Дніпро-Созький» зустрічаються малопоширені на Поліссі остепнені луки. Остепнені луки представлені лише в заплавах поліського Дніпра, Прип'яті, Десни, Сожу і Сейму; на інших річках Полісся вони майже відсутні. Приурочені звичайно до високих грив та гряд, у ґрунтовому покриві яких переважають дерново-лучні і лучні піщано-пилуваті ґрунти, забарвлені в сірий, темно-сірий і навіть чорний колір. По заплаві Дніпра остепнені луки заходять далеко на північ. За своїм розміщенням у заплаві остепнені луки займають ті ж висотні позиції, що й переважна частина пустищних луків і пустищ: перші властиві переважно добре прогріваним гривам, які ще не повністю втратили зв'язок із алювіальним процесом, другі - гривам, ґрунти яких ущільнені, погано провітрювані і дуже збіднені на поживні речовини.

На луках і трав'янистих болотах відмічено 350 видів рослин. Серед них чимало господарчо-корисних видів рослин – лікарських, харчових, медоносних, декоративних, технічних. Наприклад, флора лікарських рослин налічує близько 80 видів. Найбільшим видовим багатством відзначаються такі родини: *Asteraceae*, *Lamiaceae*, *Fabaceae*, *Ranunculaceae*, *Boraginaceae*, *Scrophulariaceae*.

Лучні екосистеми характеризуються наявністю таких медоносних рослин: вовчуг польовий (*Ononis arvensis* L.), волошка лучна (*Centaurea jacea* L.), в'язіль барвистий (*Coronilla varia* L.), конюшина повзуча та лучна (*Trifolium repens* L., *T. pratense* L.), кульбаба лікарська (*Taraxacum officinale* Wigg.), любочки осінні (*Leontodon autumnalis* Z.), холодок лікарський (*Asparagus officinalis* L.) гадючник звичайний (*Filipendula vulgaris* Moench.), перстач гусячий (*Potentilla anserina* L.).

Найбільш поширеними багаторічними кормовими злаками на цій території є тимофіївка (*Phleum pratense* L.), лисохвіст (*Alopecurus pratensis* L.), тонконіг (*Poa pratensis* L.), грястиця (*Dactylis glomerata* L.), костриця лучна (*Festuca pratensis* Huds.). Ці злаки належать до нещільнокущистих — вони дають найкращі укуси. З щільнодернистих злаків привертають увагу шучник та мітлиця (*Agrostis tenuis* L.).

З групи рідкісних та зникаючих видів рослин тут відмічені: аденофора лілієлиста (*Adenophora liliifolia*), півники сибірські (*Iris sibirica*), латаття біле (*Nymphaea alba*), смілка литовська (*Silene lithuanica*). З орхідних тут трапляється пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo).

Лучні екосистеми віднесені до ас. *Poo angustifolii-Festucetum valesiacea* Sapegin 2002; *Poetum angustifolii* (Domin 1943) Shelyag-Sosonko et al. 1986, *Poo angustifolii-Agrostietum vinealis* ass. nov. prov. Зустрічаються угруповання

гігромезо- і мезогігрофітів (асс. *Poo palustris-Alopecuretum pratensis* (Sapegin 1986) Shelyag-Sosonko et al. 1987). Глибокі пониження прируслової зони вкриті угрупованнями гігромезофітів (асс. *Glycerio maximae-Caricetum acutae* Sapegin 1986, *Carici acutae-Glycerietum maxime* Shelyag-Sosonko et al. 1985, *Caricetum gracilis* (Almquist 1924) R.Tx. 1937, *Glycerietum maxime* Hueck 1931, *Phalaridetum arundinaceae* Libb. 1931, *Caricetum vesicariae* Br.-Bl. Et Den. 1926, *Phalaroido arundinaceae-Caricetum acutae* ass. nov. prov).

Створення у межах проектного Дніпровського НПП (Україна) та республіканського заказника «Дніпро-Созький» (Білорусь) трансграничної важливої ботанічної території «Дніпровсько-Созькі луки» мало б важливе значення у справі охорони лучних екосистем заплав Дніпра і Сожу.

Робота виконана у рамках трьохстороннього проекту ДФФД України - РФФД – БРФФД "Стан та оцінка техногенного забруднення природних та сіяних луків, їх раціональне використання та охорона на прикордонних територіях Брянської (Росія), Гомельської (Республіка Білорусь) та Чернігівської (Україна) областей у постчорнобильський період".

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ СТЕЖОК НА ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Кириленко Л.І.

Брусилівська ЗОШ І-ІІІ ст. Чернігівського р-ну Чернігівської обл. (Україна)

Попруга В.М.

Семаківська ЗОШ І-ІІ ст. Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. (Україна)

Як показує світовий та вітчизняний досвід, екологічні стежки є одним з найефективніших засобів екологічної освіти та виховання різних верств населення. Створення екологічних стежок на територіях природно-заповідного фонду має певні особливості, оскільки дані об'єкти мають перш за все природоохоронне значення.

За ступенем доступності для відвідувачів території природно-заповідного фонду можна поділити на:

- 1) території вільного відвідування;
- 2) території фрагментарного відвідування;
- 3) території панорамного огляду;
- 4) території сезонного відвідування.

За контингентом відвідувачів слід виділити:

- 1) території широкого кола відвідувачів,
- 2) території обмеженого кола відвідувачів, які можна відвідувати лише у супроводі екскурсовода,

3) території вузького кола відвідувачів (науковців).

Природно-заповідні території вільного відвідування доступні для туристів у всіх своїх межах (Сокиринський парк, Тростянецький дендропарк).

Природно-заповідні території фрагментарного відвідування доступні для туристів в одних частинах і недоступні в інших. Недоступні частини – ділянки зростання рідкісних і вразливих видів флори, місць розмноження і постійного мешкання диких тварин (ландшафтний заказник загальнодержавного значення “Рихлівська дача”, лісовий заказник місцевого значення “Вишеньська дача”, заповідне урочище “Гніздищанська дача”).

Природно-заповідні території панорамного огляду можна оглядати з відстані (пагорбу, оглядових вишок і майданчиків спостереження) (гідрологічні заказники загальнодержавного значення “Сосинський”, “Озеро Святе”, “Озеро Козероги”, гідрологічні заказники місцевого значення “Халаявинський”, “Черниський”, “Озеро Вить”).

Природно-заповідні території сезонного відвідування доступні для відвідувачів лише в певний сезон року, коли біогеоценоз найменш вразливий для втручання людини (гідрологічні заказники загальнодержавного значення “Болото Мох”, “Болото “Гальський мох”).

Природно-заповідні території широкого кола відвідувачів призначені для всіх груп відвідувачів (школярів, студентів, туристичних груп) (регіональний ландшафтний парк “Межиріченський”, заповідні урочища “Вороб’ївське”, “Миклашевщина”).

З власного досвіду наведемо приклад двох шкільних екологічних маршрутів широкого кола відвідувачів, що діють на території Чернігівського та Ріпкинського районів Чернігівської області. Це екологічні стежки, де учні шкіл працюють екскурсоводами і проводять екологічні екскурсії для учнів та вчителів своєї та інших шкіл району. Під час екскурсії вихованці поглиблюють знання про історію та природу свого краю. Знаючи екологічні проблеми рідного краю, вони виявляють стурбованість за долю природи, а у власних діях приймають рішення на її користь, дають поради батькам. Адже кожному з нас необхідно вирішувати проблеми з побутовими відходами, будувати свої стосунки з тваринним світом, визначати власне ставлення до дерев, рослин, води.

Перший еколого-краєзнавчий маршрут «Де Снов зливається з Десною» в околицях с. Брусилів Чернігівського району здебільшого охоплює заплавні ділянки, що зазнають антропогенного впливу у вигляді рекреації та випасання. Разом з тим тут трапляються цінні, перспективні для заповідання ділянки з водними угрупованнями глечиків жовтих та латаття білого з Зеленої книги України. Років двадцять тому тут, у стариці Десни можна було побачити реліктовий вид, занесений до Червоної книги України - водяний горіх плаваючий.

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

У Семаківській ЗОШ Ріпкинського району з метою природоохоронного й екологічного виховання учнів проводяться різноманітні екскурсії в заповідні куточки Ріпкинського району, в тому числі і по екологічній стежці «Первоцвіти». На маршруті екологічної стежки учні вчаться бачити красу природи, але й розуміти проблеми довкілля. Гуртківці виконують практичні завдання екологічного спрямування і отримують задоволення від власної компетентності. Здається, можна бути впевненими, що школярі, котрі працювали екскурсоводами на екологічній стежці кілька років надовго збережуть любов до історії та природи рідного краю, і не допустять її збідніння внаслідок некомпетентних дій з боку дорослих.

Природно-заповідні території, які можна відвідувати лише у супроводі екскурсовода, мають меншу пропускну здатність і призначені для відвідування студентами та учнями з навчальною метою (гідрологічні заказники загальнодержавного значення “Болото Мох”, “Болото “Гальський мох”, ландшафтний заказник загальнодержавного значення “Замглай”).

Природно-заповідні території вузького кола відвідувачів через свої особливості мають невелику пропускну здатність і призначені для відвідування лише з метою проведення наукових досліджень (загальнозоологічний заказник загальнодержавного значення “Каморетський”).

Для екологічних стежок, що проходять на території природно-заповідного фонду слід розрахувати психокomorфторну ємність та стійкість середовища до витоптування.

Психокomorфторна ємність показує кількість відвідувачів, що можуть пройти однокорненим маршрутом без заважання один одному. Розраховується психокomorфторна ємність (Є) за формулою А.Б. Широкова:

$$Є = ((C - Ч) / 3 + 1) n$$
, де C – тривалість світлового дня, $Ч$ – час проходження стежки, 3 – час максимальної зупинки, n – чисельність групи (оптимальна чисельність групи 20 чоловік).

Як видно з формули, психокomorфторна ємність тим більша, чим більші чисельність групи і світловий день і чим менші час зупинки і проходження стежки. Тривалість світлового дня залежить від пори року, час проходження маршруту і час максимальної зупинки визначаються особливостями об'єкта спостережень. Так, для спостереження за активними видами тварин чисельність групи має бути мінімальною.

Стойкість середовища до витоптування залежить, в основному, від особливостей рослинного покриття. Найменш стійкими до витоптування є сухі та перезволожені ділянки (соснові ліси лишайникові, сфагнові болота). На таких ділянках кількість відвідувачів має бути обмеженою. Для евтрофних боліт та водойм з рідкісними угрупованнями рослин (водяного горіху плаваючого, сальвінії плаваючої, латаття сніжно-білого) з огляду на їх

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

вразливість рекомендується візуальний огляд без проходження маршруту територією цих біогеоценозів.

Отже, при створенні екологічних маршрутів на природно-заповідних територіях потрібно враховувати доступність для туристів, коло відвідувачів, психоконфортну смність та стійкість середовища до витоптування.

ПОПЕРЕДНІЙ ПРОДРОМУС РОСЛИННОСТІ КЛАСУ *FESTUCO-BROMETEA* БЗАМ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ

Коломійчук В. П.

Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління (Україна)

Винокуров Д. С.

Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України (Україна)

Класифікації степової рослинності берегової смуги Азовського моря (БЗАМ) на території України та Росії в останній час приділено достатньо уваги. Розроблені її засади, що наведені у роботах В.Б. Голуба, Д.В. Дубини, О.М. Дьоміної, В.В. Корженевського, В.А. Соломахи та О.В. Тищенко, лише частково дозволяють з'ясувати синтаксономію степової рослинності Лівобережного степу, Криму та Приазов'я зокрема [1–3, 5–7].

Згідно з геоботанічним районуванням Приазов'я розташоване у трьох смугах Чорноморсько-Азовської степової підпровінції Понтичної провінції: а) різнотравно-типчакowo-ковиловий (Приазовський та частина Керченсько-Таманського геоботанічних округів) – територія Керченського півострова від миса Зюк до м. Керч, Таманського півострова та Східного Приазов'я до м. Приморсько-Ахтарськ і далі на північ вище смуги ТКС – вздовж узбережжя Таганрозької затоки від с. Єйське укріплення – с. Шабельське Щербинівського району до м. Маріуполь; б) типчакowo-ковиловий (Дніпровсько-Азовський, Азово-Єгорлицький та частина Керченсько-Таманського геоботанічних округів) – територія Кримського (Керченського) Приазов'я від миса Зюк до с. Кам'янське Ленінського району АР Крим на півдні БЗАМ, територія Єйського півострова (від м. Єйськ до м. Приморсько-Ахтарськ), територія Північного Приазов'я від Утлюцького лиману до м. Маріуполь; в) смузі полиново-злакових степів (Присиваський геоботанічний округ) – територія затоки Азовського моря – Сиваш.

Розроблена нами для берегів Азовського моря класифікація степової рослинності здійснена на основі власних геоботанічних досліджень з 2008 по 2013 рр. на території 3 областей України (Донецької, Запорізької та Херсонської), АР Крим, Ростовської області та Краснодарського краю РФ, а також матеріалів опублікованих по синтаксономії степової рослинності

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

Приазов'я іншими авторами [1–3, 5, 7]. Для порівняння та виявлення місця рослинності БЗАМ в системі класу *Festuco-Brometea*, також були використані описи з інших територій України, РФ, Центральної та східної Європи. При вивченні рослинності застосовували класичні ботанічні методи: детально-маршрутний та напівстаціонарний. Розміри пробних ділянок варіювалися від 50 до 100 м². Загальна база даних була створена за допомогою програми TURBOVEG 2.0, і включила 2336 описів (зокрема, 478 власних описів з території БЗАМ, 100 – інших авторів з досліджуваного регіону, 1758 – з інших територій). Власне класифікацію рослинних угруповань БЗАМ здійснювали на основі підходу Браун-Бланке за допомогою програми Modified TWINSpan з пакету програм JUICE 7.0.

Справжньостепові зональні угруповання (з домінуванням *Agropyron pectinatum* (M. Bieb.) Beauv., *Festuca valesiaca* Gaudin, *Stipa capillata* L., *S. brauneri* (Pacz.) Klovov, *S. lessingiana* Trin. et Rupr., *S. ucrainica* P. Smirn. тощо) на території, прилеглої до берегової зони Азовського моря, трапляються, як правило, зрідка, адже їх стабільні плакорні екотопи (у Північному, Східному Приазов'ї та Присивашші, у меншій мірі – Кримському та Таманському Приазов'ї) були розорані протягом ХХ ст., найчастіше майже до краю уступу. Незначні залишки цих угруповань тепер мають вигляд стрічкоподібних смуг, що прилягають до берегового уступу. Також вони поширені на схилах балок, які прорізають приморські береги. На частині територій, прилеглих до берегової зони (зокрема на абразійно-обвальних берегах), вони зовсім зникли або замінені на різновікові (переважно злаково-лутигові) перелоги.

Проведений аналіз показав, що степова рослинність БЗАМ класу *Festuco-Brometea* представлена 1 порядком, 4 союзами, 12 асоціаціями, 2 субасоціаціями та 1 угрупованням.

***Festuco-Brometea* Braun-Blanquet et Tüxen ex Soó 1947**

***Festucetalia valesiaca* Braun-Blanquet et Tüxen ex Braun-Blanquet 1949**

***Artemisio-Kochion prostratae* Soó 1964**

Agropyro cristati-Kochietum prostratae Zólyomi 1958

Goniolimoni taurici-Poetum angustifoliae Tyshchenko 1996

***Artemisio tauricae-Festucion valesiaca* Korzhenevskij et Kljukin ex**

Dubyna et al. in Dubyna et Dziuba 2007

Ferulo orientali-Agropyretum pectinati Tyshchenko 2000

Agropyro pectinati-Artemisietum taurici ass. nov. prov.
com. *Artemisia santonica*

***Tanaceto millefolii-Galatellion villosae* all. nov. prov.**

Stipo brauneri-Bromopsidetum cappadocici ass. nov. prov.

S.b.-B.c. jurineosum stochaedifoliae subass. nov. prov.

S.b.-B.c. typicum

Stipo lessingianae-Dichodonetum viscidum ass. nov. prov.

Stipo capillatae-Agropyretum pectinati ass. nov. prov.

Ephedro distachii-Stipetum capillatae ass. nov. prov.

Tanaceto millefolii-Salvietum nemorosae Krasova et Smetana 1999

Stipo ucrainicae-Agropyretum pectinati Tyshchenko 1996

***Marrubio praecoci-Stipion lessingianae* all. nov. prov.**

Salvio nemorosae-Elytrigietum intermediae Tyshchenko 1996

Plantagini stepposae-Stipetum pulcherrimae Solomakha 1995

Союз *Artemisio-Kochion prostratae* охоплює найбільш трансформовані степові ділянки БЗАМ, переважно внаслідок випасу. Угрупування союзу характеризуються наявністю значної кількості видів, толерантних до цього фактору, а також участю рудеральних, в тому числі деяких інвазійних видів. Союз *Artemisio tauricae-Festucion valesiacaе* представляє засолені полиново-злакові степи, поширені переважно в Присиваському геоботанічному окрузі. Його угруповання характеризуються найбільш збідненим флористичним різноманіттям. Угрупування союзу *Tanaceto millefolii-Galatellion villosae* охоплюють справжньо-степові угруповання у підзоні типчаково-ковилових степів. Характеризуються невисоким флористичним багатством, а також незначною участю різнотрав'я. Вони мають найбільше поширення на території БЗАМ. Союз *Marrubio praecoci-Stipion lessingianae* охоплює найбільш багаті справжні різнотравно-типчаково-ковилові степи. Його угруповання незначно поширені у північно-східній частині досліджуваної території, переважно по берегам Таганрозької затоки.

Детальна характеристика виділених, в тому числі новоописаних синтаксонів, буде наведена у найближчих публікаціях.

Слід відмітити, що до складу степової рослинності берегової зони Азовського моря належить 6 рідкісних формацій (*Stipeta braunerii*, *S. capillatae*, *S. borysthénicae*, *S. lessingianae*, *S. pulcherrimae*, *S. ucrainicae*), які занесені до третього видання «Зеленої книги України». Для їх охорони в Українському Приазов'ї створені природний заповідник «Казантипський», 3 національних природних парки («Меотида», «Приазовський», «Азово-Сиваський»), 2 регіональних ландшафтних парки («Карларський» і «Калинівський»), низка заказників («Обіточна коса», «Арабатський», «Осовінський степ»). У межах Російської частини Приазов'я степи класу *Festuco-Brometea* охороняються у пам'ятниках природи («Озеро Ханське», «Довга коса»). Перспективними заходами щодо охорони степів є створення обґрунтованих нами раніше заказників «Ак-Монайський прибережний комплекс» (АР Крим), «Арабатський степ» (Херсонська обл.), «Бердянський степ» (Запорізька обл.), «Ляпинські кручі» (Донецька обл.).

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

Література

1. Демина О. Н. Закономерности распределения и развития растительного покрова степей бассейна Дона (в границах Ростовской области // Автореф. ... дис. докт. биол. наук. (03.02.01. – «ботаника»). – Москва, 2011. – 50 с.
2. Гречушкина Н. А. Растительные сообщества класса *Festuco-Brometea* Br.-Bl. et Tx. ex Soó 1947 на Азовском побережье России / Гречушкина Н. А., Сорокин А. Н., Голуб В. Б. // Матер. IX междунар. науч.-практич. конф. «Татищевские чтения: актуальные проблемы науки и практики. Актуальные проблемы экологии и охраны окружающей среды». – Тольятти: ВУиТ, 2012. – С. 50–56.
3. Дубина Д. В. Синтаксономія рослинності островів Азово-Сиваського національного природного парку. Класи *Festuco-Brometea*, *Agropyretea repentis*, *Chenopodietea*, *Artemisietea vulgaris* / Дубина Д. В., Дзюба Т. П. // Чорномор. ботан. журн. – 2007. – Т. 3, №1. – С. 30–43.
4. Коломійчук В. П. Ковилові степи берегової зони Азовського моря / Коломійчук В. П., Щербаков Д. В., Малаков П. В. // Біологічний вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. – 2011. – № 1. – С. 22–27.
5. Корженевский В. В. Продромус растительности Крыма (20 лет на платформе флористической классификации) / Корженевский В. В., Багрикова Н.А., Рыфф Л. Э. [и др.] // Бюлл. НБС. – 2003. – Вып. 186. – С. 32–63.
6. Соломаха В. А. Синтаксономія рослинності України. Третє наближення. – Київ: Фітосоціоцентр, 2008. – 296 с.
7. Тищенко О.В. Рослинність приморських кіс північного узбережжя Азовського моря. – К.: Фітосоціоцентр, 2006. – 156 с.

**ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ
МЕЖИРІЧЧЯ ОСТЕР–УДАЙ (ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛ.)**

Лобань Л.О., Дідик Л.В.

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя (Україна)

Територія межиріччя – це плескато-хвиляста рівнина, розчленована долинами річок Остер та Удаю та їх приток: В'юниця та Галка. Природна рослинність займає близько 20–22 % території. За геоботанічним районуванням, регіон досліджень знаходиться у Європейсько-Сибірській лісостеповій області, Східноєвропейській провінції, Лівобережнопридніпровській підпровінції та двох округах – Роменсько-Полтавському (в Прилуцько-Лохвицькому районі) та Бахмацько-Кременчуцькому (в Бобровицько-Бахмацькому районі) – Європейсько-

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

Сибірській лісостеповій області, Східноєвропейській провінції, Лівобережнопридніпровській підпровінції.

Існуюча мережа природно-заповідних територій межиріччя включає 11 територій та об'єктів (загальна площа 4644,3 га, що становить 5,4 % від площі регіону) – це дещо більше, ніж по Україні в цілому (5 %). Площа природно-заповідного фонду в Чернігівській області становить 243,2 тис. га (7,6 %).

Структура природно-заповідного фонду, на території межиріччя представлена чотирма категоріями: заказники, пам'ятки природи, парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва (Парк Ніжинського педуніверситету), заповідні урочища. З них 2 об'єкти загальнодержавного значення загальною площею 2052 га: гідрологічні заказники “Дорогинський” – 1880 га (Ічнянський р-н) та “Кравчукове болото” – 172 га (Ніжинський р-н). Площа об'єктів місцевого значення перевищує площу об'єктів загальнодержавного значення, у відсотках це становить 56 % до 44 %. Слід відмітити, що переважають гідрологічні заказники, їх на території налічується 6 (2 загальнодержавного значення та 4 – місцевого).

Нами на території басейну р. Удай досліджено раритетну компоненту флори, яка становить 28 видів, більшість з яких охороняється на територіях природно-заповідного фонду. Наводимо деякі з цих видів.

Види із Додатку I Бернської конвенції: *Aldrovanda vesiculosa* L. та *Ostercicum palustre* (Bess.) Bess.

Види, занесені до Червоної книги України (2009): *Aldrovanda vesiculosa* L., *Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soo, *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo, *Dactylorhiza maculata* (L.) Soo, *Lilium martagon* L., *Listera ovata* (L.) R. Br., *Platanthera bifolia* (L.) Rich., *Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Schult., *Epipactis heleborine* (L.) Crantz, *Iris sibirica* L.

Види, які занесені до регіонального списку Чернігівської області, серед яких є дуже рідкісні: *Carex hartmanii* Cajand, *Lemna gibba* L., *Salix myrsinifolia* Salisb. тощо.

При аналізі представленості рідкісних видів на ПЗФ різних категорій нами встановлено, що на територіях ПЗФ не охоплено охороною 10 видів (36 %), серед яких види, які охороняються на загальнодержавному та регіональному рівнях.

В результаті досліджень рослинності, проведених на території межиріччя нами виявлено ряд територій, які можуть бути запропоновані як перспективні природно-заповідні території даного регіону, з метою запобігання порушенню розвитку природних екосистем.

Наприклад, в Ніжинському районі невеликий лісовий масив, який розташований на південний-схід від с. Галиця. Масив включає ділянки, на яких домінують угруповання груп асоціацій *Querceta frangulosa*, *Tilieto-*

Приоритети научної цінності особо охоранимих природних територій Полесья.

Матеріали міжнародного науко-практичного семінара.

20 лютого 2014 р., Чернігов, Україна

Querceta frangulosa, *Acereto-Querceta frangulosa*. В трав'яному покриві ясно зростають численні популяції ефемероїдів, в яких домінує рідкісний для даної території вид – *Scilla bifolia* L. (10-15%), співдомінантами виступають *Anemone ranunculoides* L. (15-20%), *Corydalis solida* (L.) Clairv. (5-10%), *Ficaria verna* Huds. (5-10%), *Corydalis cava* (L.) Schweigg. et Koerte (3-5%), *Gagea lutea* (L.) Ker. – Gawl. (3-5%), *G. minima* (L.) Ker. – Gawl. (1-2%). В лісовому масиві спостерігається значний антропогенний вплив, що порушує природну стійкість фітоценозу.

Пропоноване до охорони лісове урочище “Лосинівське” розташоване в околицях с. Валентієво Ніжинського р-ну Чернігівської обл. Його площа 28 га. Основні площі займають світлі листяні, місцями більше поростеві, з *Quercus robur* (II, III бонітету) з домішкою в деревостані *Betula pendula*. Поодинокі зустрічаються *Acer platanoides*, *Populus tremula*, *Ulmus laevis*. Ці ліси із злаково-різнотравним травостоєм, з негустим, але чітко виявленим підліском (0,2-0,3), в якому переважає *Frangula alnus*, *Euonymus europaea*, *E. verrucosa*, *Padus avium*. У трав'яному покриві значною мірою переважають *Agrostis tenuis*, *Calamagrostis epigeios*, *Festula rubra*. З видів, занесених до Червоної книги України, в урочищі трапляється *Platanthera bifolia* (ас. *Betuleto-Quercetum franguloso-convallariosum*) та *Lilium martagon* (ас. *Querceto-Betuletum sparsierbosum*), на узліссях – *Iris sibirica*. З рідкісних та малопоширених видів, нами у цьому масиві виявлено місцезростання *Adenophora liliifolia* та *Carex brizoides*.

На території Ічнянського району – лісове урочище, яке розташоване на південь від с. Омбиш. На значних територіях масиву поширені угруповання *Betuleto-Quercetum corylosum* з весняними синюзіями з *Corydalis solida* (15-20%), *Anemone ranunculoides* (15-20%), *Ficaria verna* (3-5%), *Scilla bifolia* (3-5%). На території зростають ряд видів, занесених до “Червоної книги України”, серед яких *Listera ovata*, *Lilium martagon* та рідкісний для Чернігівської області - *Pyrola minor* L.

Отже, на сучасному етапі природно-заповідна мережа межиріччя Остер-Удай недостатньо репрезентативна. З метою підвищення репрезентативності природно-заповідної мережі даної території, охорони виявлених унікальних фітоценозів та місцезростань рідкісних та малопоширених видів пропонуємо створення 3 нових природно-заповідних об'єктів, серед них: 2 ботанічні заказники місцевого значення “Лосинівське” та “Омбиш”; 1 заповідне урочище “Галицьке”. Пропонується збільшення площі заповідної території гідрологічного заказника загальнодержавного значення “Дорогінський”, шляхом приєднання до нього території гідрологічного заказника “Жевак”. Це підвищить рівень реальної охорони фіторізноманіття цього регіону.

ГРУНТОВИЙ ПОКРИВ ПРОЕКТОВАНОГО ДНІПРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПАРКУ

Мачульський Г.М.

*Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка (Україна)*

Чернігівське Полісся являє собою низовинну моренно-зандрову слабо хвилясту рівнину з невеликими лесовими островами на водорозділах і терасах. Поверхня його розчленована прохідними долинами рік Замглай та Олішана й сучасними долинами рік Дніпро, Десна, Снов і Сейм. Територія проектуваного Дніпровського національного парку розташована у Лівобережній низовинній провінції.

Сучасні особливості ґрунтогенезу в межах долинних ландшафтів річки Дніпро та переважної більшості інших річок України багато в чому зумовлені еволюцією тих екосистем, які контролюють своїм впливом терасовані лівобережжя (на Поліссі – це трав'яністі фітоценози) та корінні правобережжя (на Поліссі вони підпорядковуються панівному ґрунтогенному впливу лісових біогеоценозів). На мезоформах рельєфу річкової долини (від її верхньої тераси до заплави) розташовується гіпсоєдафокатена (Ф.Н. Мільков) – одна із загальнобіосферних форм організації завжди нерівної земної поверхні, де функціонують геохімічно різні за положенням у рельєфі екосистеми. Катений градієнт у них екоєволюційно задається гравітаційним перерозподілом води (з розчиненими в ній речовинами) від найвищого місця річкової долини до самого низького (заплавної). Ускладнення геоекологічної обстановки одразу у всій екосистемі включає механізм взаємозаміни окремих складових компонентів долинних ландшафтів – це призводить до формування різних типів ґрунтів.

Гідроморфні ґрунти представляють собою велику групу ґрунтів, які, незважаючи на різне походження, об'єднує одна характерна особливість – їх розвиток відбувається при перезволоженні підґрунтовими та поверхневими водами.

У моренно-зандрових обліснених рівнинах залягають дерново-підзолисті ґрунти, а на лесових островах – сірі лісові ґрунти. Серед цих ґрунтів у пониженнях елементів рельєфу трапляються лучні й болотні ґрунти.

Дерново-підзолисті ґрунти формуються під розрідженими, переважно сосновими лісами на породах легкого гранулометричного складу. Профіль слабо текстурно диференційований, без вираженого елювіального горизонту. Проте на відміну від дернових ґрунтів, в них не спостерігається гумусованості на значну глибину внаслідок біологічного бар'єру у вигляді коренів деревної рослинності, які заважають кореням трав рости в глибину.

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

За гранулометричним складом дерново-підзолисті ґрунти переважно піщані та супіщані. У ґрунтах, на морені, фракції середнього і дрібного піску містяться майже в однакових кількостях і становлять 30-40%, грубий піл – близько 30%; у ґрунтах на лесовидних суглинках різко переважає грубий піл (40-50%), менше дрібного піску (20-30 %) і дуже мало (5-10%) середнього піску.

Під покривом листяних лісів, на лесовидних суглинках, карбонатних моренах сформувались сірі лісові ґрунти. Для них характерним є наявність у ґрунтового профілі кальцію та промивний водний режим. Унаслідок низької водопроникності материнських порід, насиченості їх кальцієм процес опідзолення в них протікає слабкіше, ніж в підзолистих ґрунтах.

Лучні ґрунти на Поліссі утворилися на понижених елементах рельєфу у заплавах річок. Від дернових вони відрізняються глибшим гумусовим профілем (до 70 см) і дещо більшим вмістом гумусу. Ґрунтотвірними породами у них є алювіальні, делювіальні та льодовикові відклади. У зв'язку з неглибоким заляганням підґрунтових вод нижня частина профілю лучних ґрунтів оглеєна.

Болотні ґрунти залягають у слабо стічних зниженнях, на вододілах, на заплавах терасах, а також на середньому і верхньому рівнях надзаплавних терас. Формуються а умовах надмірного ґрунтового та поверхневого зволоження, переважно під трав'янистою рослинністю.

Дерново-підзолисті глеюваті відміни характеризуються оглеєнням у вигляді окремих іржавих плям і примазок в елювіальному, залізо-марганцевих пунктацій в гумусо-елювіальному, мозаїчності в ілювіальному горизонті та помітною оглеєністю материнської породи при глибокому (понад 2 м) заляганні рівня ґрунтових вод. За відсутності в межах профілю водотривких прошарків на межі з материнською породою відособлюється глее-елювійований прошарок, потужність якого визначається об'ємом додаткового поверхневого стоку та верхньою межею тимчасового анаеробіозису

Отже, ґрунтовий покрив проектного Дніпровського національного парку, що відзначається своєрідними кліматичними геолого-геоморфологічними, літогранулометричними, гідрологічними і фітоценотичними умовами відзначається мозаїчним і мезокомплексним ґрунтовим покривом.

Робота виконана у рамках трьохстороннього проекту ДФФД України - РФФД – БРФФД "Стан та оцінка техногенного забруднення природних та сіяних луків, їх раціональне використання та охорона на прикордонних територіях Брянської (Росія), Гомельської (Республіка Білорусь) та Чернігівської (Україна) областей у постчорнобильський період".

КРУГЛОРОТІ ТА РИБИ МЕЗИНСЬКОГО НПП ТА ЙОГО ОКОЛИЦЬ, ЩО ЗАНЕСЕНІ ДО ЧЕРВОНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ

Назаров Н.В.

Мезинський національний природний парк (Україна)

Шешурак П.М.

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя (Україна)

Мезинський національний природний парк створений на території Придеснянській вододільній височині, в межах Коропського району Чернігівської області. В межі НПП включено близько 50 км русла Десни з її заплавою, що містить велику кількість заплавлених озер; також наявні ставки на малих річках та копанки. Десна є важливою річкою для збереження аборигенної іхтіофауни басейну Дніпра, оскільки українська частина її абсолютно незарегульована і має сприятливі умови для нересту та нагулу багатьох видів риб [1].

Відомості про іхтіофауну Мезинського НПП дуже фрагментовані та неповні. Тому нагальним є проведення ґрунтовних досліджень. Ця праця є перша спроба узагальнити та систематизувати літературні та фактичні дані про види круглоротих та риб Мезинського НПП та його околиць, що занесені до Червоної книги України (2009).

Мінога українська (*Eudontomyzon mariae* (Berg, 1931)). Природоохоронний статус виду: зникаючий. На території парку відмічалася в околицях с. Свердлівка (ур. «Пузирьова гора») [2], а також личинка була зловлена 12.VI.2011 р. в Десні в околицях м. Короп (особисте повідомлення Терещенко В.О.).

Осетер російський (*Acipenser gueldenstaedtii* Brandt et Ratzeburg, 1833). Природоохоронний статус виду: вразливий. В Дніпрі вище порогів завжди траплявся в невеликій кількості. Хоча за свідченнями А. Гульденшетдта в Дніпрі піднімався до Могильова, заходив в Десну [3]. К.Ф. Кеслер після мандрівки Україною в своєму звіті писав, що осетер зустрічається в Дністрі, Бузі, Дніпрі, а також в його притоках – Пслі, Десні, Сеймі, Прип'яті та Росі [4]. Але вже на початку XX ст. цей вид вже став рідкісним в Дніпрі в околицях Києва. Останні осетри вище порогів в Дніпрі були виловлені в Білорусі в 20-х рр. XX ст. [5]

Всі ці дані говорять про те, що осетер російський одиничними екземплярами заходив в Десну і міг зустрічатись на території парку. Але після введення в дію греблі Дніпрогес в 1932 р. осетри вище неї не зустрічались. В наш час цей вид зник з фауни Десни.

Стерлядь (*Acipenser ruthenus* Linnaeus, 1758). Природоохоронний статус виду: зникаючий. Рідкісний вид фауни парку, зустрічається одиничними

екземплярами в корінному руслі Десни. Так, весною 2010 р. одна особина була вилучена з браконьєрських сіток [1], а 9.VII.2013 р. одна особина спіймана та відпущена в околицях с. Свердловка (ур. «Пузирьова гора»). Для парку стерлядь вказана в багатьох роботах [1, 6, 7, 8].

Білуга звичайна (*Huso huso* (Linnaeus, 1758)). Природоохоронний статус виду: зникаючий. В Дніпрі вище порогів, як і осетер російський, завжди була рідкісною. За свідченнями А. Гульденштедта в 1776 р. одна білуга була спіймана біля села Вишеньки Кролевецького повіту Чернігівської губернії [9]. Але на початку XX ст. навіть в Середньому Дніпрі стала дуже рідкісною. Після введення в дію греблі Дніпрогес в 1932 р. білуги вище неї не зустрічались. В наш час цей вид зник з фауни Десни.

Марена дніпровська (*Barbus borysthenicus* Dybowski, 1862). Природоохоронний статус виду: зникаючий. До 1950-х років марена була звичною, хоч і нечисленною рибою Десни та її великих притоків. Але в зв'язку із загальним забрудненням річки вид чильно скоротив свою чисельність і з середини 70-х рр. XX ст. практично зник. В наш час зустрічається одиничними екземплярами в корінному руслі Десни на території парку. Так, 25.X.2009 р. 1 особина марени була вилучена з браконьєрських сіток в Десні в 200 м вище порому с. Мезин. Ще 1 особина вилучена в рибалки 13.VI.2013 р. в околицях с. Свердловка (ур. «Пузирьова гора»).

Карась звичайний (*Carassius carassius* (Linnaeus, 1758)). Природоохоронний статус виду: вразливий. Доволі звичайний вид заплавних водойм долини Десни та ставків на території парку. Відмічався в околицях сіл Мезин, Свердловка, Радичів, Бужанка, Оболоння [1, 10].

Бистрянкa російська (*Alburnoides rossicus* Berg, 1924). Природоохоронний статус виду: зникаючий. Вид, поширення якого на території парку дуже ймовірне. Звичайний вид Десни та її притоків в Брянській області Росії [11]. В 2010 р. відмічений в р. Десенка на території Деснянсько-Старогутського НПП [12].

Ялець звичайний (*Leuciscus leuciscus* (Linnaeus, 1758)). Природоохоронний статус виду: вразливий. Нечисленний вид Десни та її притоків. Відмічався в околицях сіл Свердловка та Оболоння [1, 10].

Вирезуб причорноморський (*Rutilus frisii* (Nordmann, 1840)). Природоохоронний статус виду: зникаючий. В Десні завжди був рідкісним, хоча вверх піднімався до Брянської області Росії [4]. За вказівками Л.П. Сабанєєва [13] в XIX ст., а за вказівками Д.Є. Белінга [14] на початку XX ст. вид ще зустрічався в Десні. Чому зник вирезуб в басейні Дніпра і чи зберігся він ще в Десні – відомостей немає. Останній раз цей вид ловили в Десні на території Брянської області в 70-х рр. XX ст. [15]. Не викликає сумніву перебування виду на території Мезинського парку в недалекому минулому.

Гольян озерний (*Eupallasella percnurus* (Pallas, 1814)). Природоохоронний статус виду: зникаючий. На початку 2000-х рр. зустрічався в ставку в околицях х. Рихли. Знайдений в копанці біля х. Гута Коропського району [10].

Минь звичайний (*Lota lota* (Linnaeus, 1758)). Природоохоронний статус виду: вразливий. Нечисленний вид Десни. Так, 1 особина була зловлена 15.VI.2011 р. в норах раків в околицях с. Свердловка (ур. «Пузирьова гора»). Для території парку вказаний в роботі [1].

Йорж-носар (*Gymnocephalus acerinus* (Güldenstädt, 1774)). Природоохоронний статус виду: зникаючий. Звичайний, а подекуди і багаточисельний вид Десни. Для території парку вказаний в роботі [1].

Йорж Балона (*Gymnocephalus baloni* Holcik et Hensel, 1974). Природоохоронний статус виду: неоцінений. Виявлений в Десні в околицях с. Оболоння, але, без сумніву, поширений значно ширше.

Отже, на території Мезинського НПП поширені 1 вид круглоротих та 7 видів риб, занесених до Червоної книги України, 3 види зникли з фауни НПП та ще перебування 1 виду є дуже ймовірним.

Література

1. Куцоконь Ю. Іхтіофауна // Деснянський екологічний коридор. – Київ: НЕЦУ, 2010. – С. 48-55.

2. Коцержинська І.М., Подде О.В. Тваринний світ // Літопис природи Мезинського НПП. Книга III. 2009 рік. – Свердловка, 2010. – С. 103-115.

3. *Güldenstädt A.A.* Reisen durch Russland und im Caucasischen Gebürge. Bd. 1. – St. Petersburg, 1787. – 90 s.

4. Кесслер К.Ф. Естественная история губерний Киевского учебного округа. Рыбы. – Киев, Университет, 1856. – 98 с.

5. Жуков П.И. Рыбы Белоруссии. – Минск: Навука і тэхніка, 1965. – 413 с.

6. Никопорець О.О. Раритетні види хребетних тварин Мезинського НПП // Зоологічні науки у сучасному суспільстві: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 175-річчю заснування кафедри зоології (15-18 вересня 2009 р., м. Київ – м. Канів). – Київ-Канів, Фітосоціоцентр: 2009. – С. 338-342.

7. Сідько Л.В., Лащенко В.Ф. До зорізноманіття природних парків Чернігівщини // Матеріали V Всеукраїнської студентської наукової конференції «Сучасні проблеми природничих наук» (Ніжин, 21–22 квітня 2010 р.). – Ніжин, Наука-сервіс: 2010. – С. 123-124.

8. Лащенко В.Ф. Заповідні території Чернігівщини у справі збереження зорізноманіття // Сучасні екологічні проблеми Українського Полісся і суміжних територій (до 25-річчя аварії на ЧАЕС): Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (26-28 квітня 2011 р.). – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2011. – С. 210-212.

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

9. *Güldenstädt A.I.* Reise durch Russland und im Caucasischen Gebürge // Hrsg. von P.S. Palas. T. 2. St. Petersburg: Kayserl. Akad. Wiss., 1791. – 552 s.

10. *Романь А.М.* Фондова колекція риб зоологічного музею Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя // Сучасні проблеми природничих наук: Матеріали III Всеукраїнської студентської наукової конференції (м. Ніжин, 23 – 24 квітня 2008 р.). – Ніжин, 2008. – С. 46-48

11. *Кругликов С.А.* Ихтиофауна Брянской области. – Брянск, 2009. – 87 с.

12. *Коцержинська І.М.* Ихтиофауна Мезинського НПП та фактори впливу на неї // Літопис природи Мезинського НПП. Книга IV. 2010 рік. – Свердловка, 2011. – С. 1225-237.

13. *Сабанеев Л.П.* Жизнь и ловля пресноводных рыб. – Киев: Государственное изд-во сельскохозяйственной литературы Украинской ССР, 1959. – 667 с.

14. *Белінг Д.* Матеріали до аналізу рибного населення р. Десни та водойм її долини // Збірник праць зоологічного музею УАН. – Київ, 1936. – С. 93-104.

15. *Лавров М.П., Мурахтанов Е.С., Никончук В.Н.* Редкие и охраняемые животные и растения Брянской области. Вариант Красной книги. – Брянск, 1993. – 240 с.

16. *Щербуха А.Я.* Ёрш – *Gymnocephalus baloni* (Osteichthyes, Percidae) в фауне Украины // Вестник зоологии. 1989. Т. 22, № 2. – С. 24-29.

**РАСТИТЕЛЬНЫЕ ИНВАЗИИ НА ТЕРРИТОРИИ ЗАПОВЕДНИКА
«БРЯНСКИЙ ЛЕС» (БРЯНСКАЯ ОБЛАСТЬ, РОССИЯ)**

Панасенко Н. Н., Ващекин А. И.

*Брянский государственный университет им. акад. И.Г. Петровского
(Россия)*

Одним из последствий антропогенной трансформации растительного покрова является широкое распространение адвентивных видов, причем некоторые из них способны преодолевать потенциальные барьеры при натурализации и внедряться в естественные и полуестественные растительные сообщества, что становится серьезной угрозой их биоразнообразию. Как правило, большинство инвазий связано с нарушениями растительного покрова, в связи с чем интересно рассмотреть характер инвазионных процессов на особо охраняемых природных территориях, где влияние человека сведено к минимуму.

Государственный природный биосферный заповедник «Брянский лес» организован в 1987 г. Площадь заповедника и охранный зоны – около 21 тыс. га. Заповедник расположен в Неруссо-Деснянском полесье.

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

При подготовке списка инвазионных растений использовалась сводка по флоре заповедника О.И. Евстигнеева и Ю.П. Федотова (2007), материалы гербария заповедника Брянский лес (ГЗБС) и материалы собственных исследований (2010-2013 гг.).

На территории заповедника и охранный зоны выявлено 45 чужеземных растений из черного списка (black-list) Брянской области, разделенные на 4 группы, согласно классификации, рекомендованной для ведения региональных Черных книг (Нотов и др., 2010).

1 – виды-«трансформеры» (Richardson et al., 2000; Виноградова и др., 2009), активно внедряются в естественные и полустественные сообщества, изменяют облик экосистем, нарушают сукцессионные связи, выступают в качестве эдификаторов и доминантов, образуя значительные по площади одновидовые заросли, вытесняют и (или) препятствуют возобновлению видов природной флоры: *Echinocystis lobata* (Michx.) Torr. et A. Gray.

2 – адвентивные виды, активно расселяющиеся и натурализующиеся в нарушенных, полустественных и естественных местообитаниях: *Acer negundo* L., *Bidens frondosa* L., *Conyza canadensis* (L.) Cronq., *Elodea canadensis* Michx., *Erigeron annuus* (L.) Pers., *Oenothera biennis* L., *Xanthium album* (Widd.) H. Scholz.

3 – адвентивные виды, расселяющиеся и натурализующиеся в настоящее время в нарушенных местообитаниях; в ходе дальнейшей натурализации некоторые из них, по-видимому, смогут внедриться в полустественные и естественные сообщества. *Echinochloa crusgalli* (L.) Beauv., *Epilobium ciliatum* Rafin., *Impatiens parviflora* DC., *Juncus tenuis* Willd., *Setaria pumila* (Poir.) Schult., *Setaria viridis* (L.) Beauv., *Thladiantha dubia* Bunge.

4 – потенциально инвазионные виды, способные к возобновлению в местах заноса и проявившие себя в смежных регионах в качестве инвазионных видов: *Acorus calamus* L., *Amaranthus retroflexus* L., *Ambrosia artemisifolia* L., *Amelanchier spicata* (Lam.) C. Koch., *Aronia melanocarpa* (Michx.) Elliott., *Arrhenatherum elatius* (L.) J. & C. Presl., *Aster x salignus* Willd., *Caragana arborescens* Lam., *Cyclachaena xanthiifolia* (Nutt.) Fresen., *Elsholtzia ciliata* (Thunb.) Hyl., *Festuca arundinacea* Schreb., *Fraxinus pennsylvanica* Marshall., *Galinsoga ciliata* (Raf.) Blake., *Galinsoga parviflora* Cav., *Geranium sibiricum* L., *Helianthus tuberosus* L., *Hemerocallis fulva* (L.) L., *Lepidium densiflorum* Schrad., *Lupinus polyphyllus* Lindl., *Melilotus albus* Medik., *Melilotus officinalis* (L.) Pall., *Parthenocissus inserta* (A. Kern.) Fritsch., *Petasites hybridus* (L.) Gaertn., Mey. & Scherb., *Physocarpus opulifolius* (L.) Maxim., *Populus alba* L., *Robinia pseudoacacia* L., *Rosa rugosa* Thunb., *Rudbeckia laciniata* L., *Vinca minor* L., *Xanthoxalis stricta* (L.) Small.

Распределение видов по группам отражает их уровень натурализации на территории заповедника и не совпадает с региональным. Например, к

региональным трансформерам отнесены, *Acer negundo*, *Acorus calamus*, *Amelanchier spicata*, *Aster* × *salignus*, *Echinocystis lobata*, *Elodea canadensis*, *Lupinus polyphyllus* (Панасенко, 2013), статус которых на территории заповедника ниже регионального, кроме эхиноцистиса.

Для оценки роли чужеземных растений на территории заповедника и его охранной зоны использован показатель активности. Активность отражает способность вида преуспевать в данных ландшафтно-климатических условиях и в пределах изучаемой флоры (Юрцев, 1968). Для расчета активности инвазионных растений на территории заповедника и охранной зоны были заложены флористические маршруты, на протяжении которых регистрировались частота встречаемости и характерные местообитания заносных растений и указывались маршрутные баллы активности, на основании которых установлено 5 ступеней активности: неактивный вид, низкоактивный, высокоактивный и особоактивный (Панасенко, Вашекин, 2012). Большинство инвазионных растений являются неактивными видами; низкоактивные виды: *Bidens frondosa*, *Oenothera biennis*, *Erigeron annuus*, *Echinocystis lobata*, *Juncus tenuis*, *Xanthium albinum*; среднеактивный вид: *Conyza canadensis*.

Внедрение адвентивных растений в естественные сообщества на территории заповедника и охранной зоны связано с антропогенными, зоогенными и эрозийными нарушениями растительного покрова. Наибольшее число инвазий зарегистрировано в пойме р. Нерусса, по обрывистым берегам, отмелям и пойменным лугам высокого уровня. Речные обрывы и отмели представляют экологический коридор для распространения и внедрения в растительные сообщества поймы р. Нерусса адвентивных видов: *Bidens frondosa*, *Conyza canadensis*, *Echinochloa crusgalli*, *Epilobium ciliatum*, *Oenothera biennis*, *Erigeron annuus*, *Xanthium albinum*. Причем скорость расселения *Bidens frondosa* весьма значительна, так в 2007 г. во флоре заповедника «Брянский лес» череда олиственная еще не была зарегистрирована, сейчас это достаточно обычный вид в типичных местообитаниях. Скорее всего, именно из отмельных и склоновых экотопов происходило распространение череды (антропо- и зоохорно). В лесных сообществах инвазий практически не наблюдается, исключения составляют только ольшаники, где изредка встречаются *Echinocystis lobata*, *Bidens frondosa* и *Impatiens parviflora*.

Следует ожидать усиления активности *Epilobium ciliatum* и *E. pseudorubescens* – эти виды регулярно встречаются в верхнем течении р. Нерусса на обрывах и отмелях; в нижнем течении, на территории заповедника «Брянский лес» в тех же местообитаниях не зарегистрированы.

Conyza canadensis, *Bidens frondosa*, *Oenothera biennis*, *Erigeron annuus*, *Epilobium ciliatum*, *Echinocystis lobata*, *Xanthium albinum* “де факто” являются

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

компонентами естественных сообществ и их натурализация на территории заповедника завершена.

Литература

Виноградова Ю.К., Майоров С.Р., Хорун Л.В. Черная книга флоры Средней России (Чужеродные виды растений в экосистемах Средней России). М.: ГЕОС, 2009. 494 с.

Евстигнеев О.И., Федотов Ю.П. Флора сосудистых растений заповедника «Брянский лес». Брянск, 2007. 106 с.

Нотов А.А., Виноградова Ю.К., Майоров С.Р. О проблеме разработки и ведения региональных Черных книг // Российский Журнал Биологических Инвазий. 2010. № 4. С. 54-68.

Панасенко Н.Н. Растения-«трансформеры»: признаки и особенности выделения // Вестник Удмуртского университета. 2013. Сер. 6. Вып. 2. С. 17-22.

Панасенко Н.Н., Ващекин А.И. Инвазионные растения и их активность на территории заповедника «Брянский лес» и охранный зоны // Проблемы изучения адвентивной и синантропной флор России и стран ближнего зарубежья: Материалы IV международной научной конференции. М.-Ижевск, 2012. С. 159-161.

Юрцев Б.А. Флора Сунтар-Хаята. Проблемы истории высокогорных ландшафтов Северо-Востока Сибири. Л., 1968. 235 с.

Richardson D.M., Pysek P., Rejmanek M., Barbour M.G., Panetta F.D., West C.J. Naturalization and invasion of alien plants: concepts and definitions // Diversity and distribution. 2000. Vol. 6. P. 93–107.

**ЛАНДШАФТНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА БОТАНІЧНА ЦІННІСТЬ
ПРОЕКТОВАНОГО ДНІПРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ПРИРОДНОГО ПАРКУ**

Попруга В.М.

Семаківська ЗОШ І-ІІ ст. Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. (Україна)

З часу перших наукових досліджень території проектного Дніпровського національного парку (1981 р.) пройшло три десятиліття. Територія зазнала і продовжує зазнавати змін. Насамперед, після аварії на ЧАЕС у 1986 році окремі ділянки зазнали різного ступеня забруднення радіонуклідами. Насьогодні радіоактивний фон не перевищує допустимих значень. Але природні багатства цієї території не втратили своєї цінності.

Проектований Дніпровський природний національний парк розташований на території Лівобережного Полісся в Ріпкинському районі, Чернігівської області. Території проектного парку відноситься до Ріпкинсько - Добрянського геоботанічного району. Його площа сягає 55,5 тисяч га. Територія проектного парку характеризується наявністю оригінальних ландшафтів, та насамперед різноманітна за рельєфом. В рельєфі переважають рівнини з середніми висотами 135-140 м. над рівнем моря. Лише південні околиці сягають висот 160-165 м. (Любецька аномалія). Південно-східні та західні околиці межують з руслами Сожу та Дніпра. На території відмічаються окремі дюни, піщані гряди, лесові острови. Окремі з них сягають висот 155 м. над рівнем моря (Ведмежа гора, Городище та ін.). Ця територія досить різноманітна у фізико-географічному відношенні. Західна частина прилягає до р. Дніпра та частково до р. Сож і розташована в заплаві цих річок. Основну площу займає заплава р. Дніпра шириною 5 -6 км. та довжиною в межах парку 49 км. в центральній частині цієї території знаходиться болото Паристе, яке є складовою болотного масиву Замглай. Південна частина парку належить до Любеч – Чернігівської вододільної рівнини. Ґрунти території проектного парку дерново – підзолисті з малим вмістом гумусу. Середній бал родючості складає 35 – 40 балів. Територія проектного природного парку багата внутрішніми водами. Крім ділянок річок Сожу та Дніпра, на території багато заплавлених озер (Нерадча. Павучище, Кабакове. Паганка, Нижній Болгач, Верхній Болгач, каскад Любецьких озер).

На території трапляються евтрофні болота, переважна частина яких розташована в центральній частині (Паристе, Фролово, Боблово). Частина боліт в минулому бала меліорована. Зараз на цих територіях відбувається відновлення природних комплексів. Значні площі території майбутнього парку займають луки, сформовані торф'янистими, справжніми, пустишними, остепненими та псамофітними угрупованнями. Вони зосереджені переважно в північно- західній частині території і прилягають до заплави річок Сожу та Дніпра. Внаслідок господарського їх використання більшості з них в минулому вони зазнали антропогенних змін., Значна частина луків трансформовані.

На території представлені ландшафти моренно-зандрових і зандрових рівнин з потужним антропогеновим покривом з наступними місцевостями: 1 — вододільні добре і помірно дреназовані моренно-зандрові рівнини з дерново-підзолистими супіщаними ґрунтами, переважно розорані; 2 — еродовані моренно-зандрові рівнини з дерново-підзолистими змитими ґрунтами, балками та ярами з виходами палеогенових порід; 3 — зандрові добре і помірно дреназовані рівнини з дерново-підзолистими піщаними ґрунтами під боровими і суборовими лісами, частково розорані. Також поширені і

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

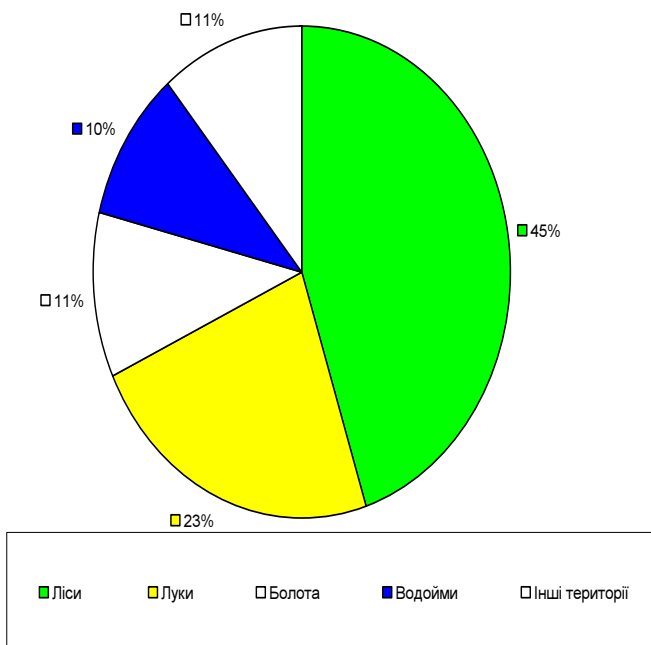
Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

ландшафти алювіальних рівнин на палеогеновій основі з такими місцевостями: 4 — терасові помірно дренавані піщано-суглинкові рівнини з дерново-підзолистими супіщаними ґрунтами, переважно розорані, частково під сугрудками; 5 — терасові помірно дренавані рівнини з дерново-підзолистими піщаними ґрунтами, розорані або під боровими і суборовими лісами; 6 — давні недренавані долини з комплексами дерново-підзолистих і дернових глейових ґрунтів, низинних боліт і торфовищ; 7 — рівнинні і рівнинно-гривисті різною мірою дренавані лісо-лучні заплави.

Структура природних комплексів території проєктованого природного парку представлена на діаграмі.

Структура природних комплексів проєктованого парку

Різноманітність геоморфологічних умов проєктованого парку обумовлює і різноманітність рослинного покриву цієї території. Рослинний покрив території багатий і різноманітний, і складений болотними лучними,

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

лісовими, псамофітними водними та прибережно - водними угрупованнями. Його стан на різних ділянках неоднаковий.

У рослинному покриві території переважають ліси (15 тис. га). Серед них найбільш поширені дубово-соснові та соснові, трапляються березняки, грабові, а також вільхові ліси. Луки зосереджені в основному в заплавах річок.

Значні площі території, які були раніше сінокісними угіддями, тепер не використовуються, заростають чагарниками, що в свою чергу веде до зникнення рідкісних видів флори. Негативним наслідком є щорічні повені на річках. З ними пов'язане поширення інвазійних видів флори зокрема череди листяної (*Bidens frondosa*), яка створює загрозу місцевому фіторізноманіттю.

Внаслідок проведених меліоративних робіт на цій території в минулому рослинність зазнала значних змін. На даний час поступово відбуваються позитивні процеси відновлення природних угруповань. Рослинні комплекси характеризуються різними ступенями схоронності інтенсивністю використання, науковою цінністю, а також різним господарським значенням.

Велике різноманіття рослинного покриву зумовлює багатий склад флори. На території проектного парку зростає близько 700 видів вищих судинних рослин, котрі належать до 66 родин та 350 родів. Серед них переважають Тонконогові, Айстрові та Осокові.

За ступенем рідкісності раритетні види науковці поділяють на три групи. Першу групу становлять види рідкісні як для території проектного парку, так і для Українського Полісся (*Cypripedium calceolus* L., *Goodyera repens* (L.) R.Br., *Botrychium lunaria* (L.) Sw.). Другу групу становлять малопоширені в цьому регіоні види (*Fragaria moschata* (Duchesne) Weston, *Salvinia natans* (L.) All., *Cephalanthera rubra* (L.) Rich. та ін.). До третьої групи відносяться види, що знаходяться на межі ареалу (*Arctostaphylos uva-ursi* (L.) Spreng., *Salix myrtilloides* L. та ін.). В водних ценозах зростає *Trapa natans* L. s.str. та *Salvinia natans* (L.) All. та багато інших видів раритетної флори.

На згаданий території зростає низка видів регіональної охорони. Це *Calla palustris* L., *Adenophora liliifolia* (L.) Ledeb. ex A.DC., *Silene lithuanica* Zapal. тощо.

На території проектного парку є низка раніше створених природоохоронних території місцевого значення, зокрема гідрологічні заказники: озеро Нерадча, болото Фролове, заповідні лісові урочища Нова Зимниця, Присторонська дача, ботанічний заказник Мокрець, Перст, а також низка перспективних для заповідання озер: Андріянове, Павукове, Поганка, Верхній Болгач, Нижній Болгач.

ЕКЗОТИ ДЕНДРОФЛОРИ МІСТА ЧЕРНІГОВА

Потоцька С.О.

*Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка (Україна)*

Дендрофлора м. Чернігова являє значний інтерес не лише для ботаніків, біологів, а й для фахівців зеленого будівництва, екологів та всіх мешканців міста, здоров'я яких в значній мірі залежить від чистоти повітря та стану навколишнього середовища. В наш час у містах все більш актуальними постають питання озеленення урботериторій. В зв'язку з цим, значна роль приділяється перспективному асортименту деревних рослин, зокрема інтродуцентам із високими декоративними якостями, також необхідно враховувати й антропоотолерантні властивості видів [2]. Тільки поєднання різних екологічних особливостей допоможе створювати стійкі й естетичні міські насадження. Місто Чернігів з давніх часів відрізнялося значними площами озелених територій, за що його досить часто вважають "зеленим містом". Паркобудівництво у Чернігові набуває значного розвитку у другій половині ХХ століття. Вагому роль в інтродукції деревних рослин відіграв Чернігівський обласний ботанічний сад, який існував з 1946 по 1963 рр., що пов'язано не тільки з наявністю значної кількості видів аборигенних рослин, а й з тим, що поруч з ними культивується значна кількість рослин-екзотів. У сучасній природно-заповідній мережі міста Чернігова охороняються лише два лісопаркових масиви, два парки та вікові дерева (15 об'єктів), окремі парки (2), що не забезпечує охорону різноманіття дендрофлори природних лісів та штучних насаджень. Отже, актуальності набуває проведення комплексного дослідження по вивченню екзотів дендрофлори міста Чернігова, що дозволить розробити шляхи збагачення видового різноманіття та збереження цінних насаджень у системі природно-заповідного фонду та в колекціях територій обмеженого використання.

Об'єктом нашого дослідження виступали осередки культивованої дендрофлори міста Чернігова. При проведенні дендрологічного аналізу вивчали біологічні, екологічні особливості екзотів. В процесі дослідження були використані методи: історичного аналізу, індукційних узагальнень даних, дедуктивних висновків, стандартні методики гербаризації і визначення рослин у живому стані та по гербарним зразкам кафедри екології та охорони природи ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка [3].

В орографічному відношенні територія міста Чернігова розташована в східній частині Чернігівського Полісся, на Правобережжі річки Десни, у зоні сполучення її долини з Любеч-Чернігівською моренно-зандровою рівниною. Географічне положення Чернігова – (координати 48°37'N22°18'E), площа міста становить

78 м² [3]. Загальна площа земель, що знаходяться в адміністративних межах міста складає 7132 гектари. Площа зелених насаджень міста Чернігова (станом на 01.01.2013 р.) становить 3100 га, а площа насаджень загального користування – 752 га.

Озеленення Чернігова складалося як результат його багатовікової історії, торгівельних зв'язків та залучення в культуру деревних видів різного походження. У формуванні осередків дендрофлори на території міста Чернігова нами виділено п'ять періодів [1]: I період (середина XVII ст. – 1914 р.); II період (1914 – 1943 рр.); III період (1944 – 1963 рр. XX ст.); IV період (1964 – 1991 рр.); V період (1991 р. – сьогодні).

I період (середина XVII ст. – 1914 р.) – період спонтанного озеленення та початку формування міських паркових територій. До початку XVII ст. серед деревних рослин у місті були поширені такі як: груша, вишня, яблуня, грецький горіх. У середині XVII ст. – на початку XVIII ст. впроваджуються і набувають широкого розповсюдження шовковиця, абрикос. Цілеспрямоване формування зелених насаджень розпочалося з середини XVII ст. – початку XVIII ст. та було зумовлено будівництвом парків при садибах місцевих землевласників. Перші сади також були закладені в XVII – XVIII ст. на землях Єлецького, Ілінського та Троїцького монастирів. Заслужують на увагу кілька приватних садів Чернігова, зокрема, пана Грембецького з теплицею, князя Прозоровського над річкою Стрижень, Єлецького монастиря і колишній Книщів з чудовими краєвидами на р. Десну [1]. У цих садах зростали різні сорти фруктових дерев (груш, яблунь, вишень), грецькі горіхи, шовковиця, ряд видів екзотичних деревних рослин. У XVIII ст. у місті виникає декілька парків, зокрема слід відзначити монастирські сади на Болдиних горах, парк на Валу, приватні сади. "Болдині гори" – це порізані глибокими урвищами і яругами високі кряжі правого боку р. Десни, які у літописних згадках відмічаються 1069 роком, а за часів Київської Русі тут височів дубовий гай, залишки якого збереглися і до сьогодні. Це чотири групи дубів – 17 дерев віком 300 – 350 рр. у західній частині урочища Маліїв рив, що мають статус ботанічної пам'ятки природи місцевого значення. Серед природно-історичних територій міста слід відзначити заповідне урочище "Святе", старовинне мальовниче лісове урочище на краю правобережної борової тераси р. Десни [1, 3].

Після скасування укріплень Чернігівської фортеці, у місті з'явилися перші бульвари, які простягалися вздовж вулиць Преображенської і Смоленської (сучасна вул. Шевченка – від Красного мосту до Міського саду (1803 – 1806 рр.)). Парк "Казенний сад" було засновано в 1883–1886 рр. на основі заплавного природного лісу, про що свідчить в основному збережена його ценотична складова. З 1964 року була прийнята сучасна назва парку – Центральний парк культури та відпочинку "Міський сад".

З 80-х років XIX ст. в Чернігові розпочинається справжній "парковий бум". Парк культури і відпочинку на Валу (сучасна назва – Центральний парк культури і

відпочинку "імені М.М. Коцюбинського") з'явився у середині XIX ст. (близько 1846 р.). Під час закладання парку спочатку було очищено територію від старих будівель, вирівняно її, створено алеї, висаджено деревні рослини (тополі, липи, яблуні). У 1884 році за ініціативи губернатора О.К. Анастасьєва влаштовується сквер на Гімназійній площі (поруч з будинком сучасного історичного музею імені В.В. Тарновського). У XIX ст. (згідно з планами реконструкції міста 1803, 1805, 1834 і 1861 рр.) проводилося перепланування центральних вулиць і кварталів Чернігова, у тому числі окремих паркових територій та зелених насаджень. У 1895 р. створюється сквер біля Катерининської церкви; у 1896 році ще один сквер з'являється біля Вознесенської церкви (перехрестя сучасних вулиць Молодшого та Шевченка). Через два роки поруч з ними створено ще два бульвари, на території яких висаджено ряд видів деревних рослин, а саме: липа серцелиста, клен гостролистий, дуб звичайний, ялина звичайна та інші. Театральний сквер було створено у 1898–1899 рр., за радянських часів сквер мав назву імені Піонерів, з травня 1944 року – сквер імені М. М. Попудренка. Тут було висаджені такі види деревних рослин, як: ялина звичайна, ялина колюча, гіркогоштан звичайний, шовковиця біла, барбарис звичайний та інші.

Доброю традицією в місті стали у кінці XIX на початку XX ст. "Свята деревонасадження", які організовувалися міською владою для учнівської та студентської молоді. У 1899 році з'явився Дитячий бульвар на Олександрівському майдані, а у 1900 році – парк в урочищі Берізки.

ІІ період (з 1914 – 1943 рр.) – період руйнування і деградації окремих паркових територій міста і передмістя.

ІІІ період (з 1944 – 1963 рр. XX ст.) – період післявоєнної розбудови, перепланування територій та діяльності Чернігівського обласного ботанічного саду.

У післявоєнний час (1944 – 1947 рр.) відновлення міста Чернігова та його зелених насаджень проводилося дуже активно. У перші повоєнні роки місцевими жителями було висаджено тополлю канадську та тополлю чорну, види, доступні для міста на той період. У цей час спостерігається піднесення у створенні осередків дендрофлори, зокрема здійснюється озеленення окремих вулиць, новобудов, широко впроваджуються нові види-інтродуценти у природні та паркові території, зростають масштаби організованої і стихійної інтродукції. Просторово і композиційно зв'язувався центр міста з ансамблем Красної площі та стародавнім центром – Дитинцем XI–XII ст. (Валом) і далі з простором деснянських луків. До складу еспланади входили: - широкий бульвар (до 1961 році імені Т.Г. Шевченка) з новою площею, (на ній було встановлено пам'ятник В.І. Леніну); два сквери – "імені М.М. Попудренка" і "Б. Хмельницького". На початку 70-х років XX ст. на Алеї героїв було висаджено такі деревні рослини як: ялина звичайна, ялина колюча, липа серцелиста, через деякий час було замінено липу серцелисту на гіркогоштан звичайний. У період 1944 – 1947 рр. було закладено кілька бульварів

на відрізку від Алеї героїв до перетину вулиць Проспект Миру Київська, які пізніше (60 – 70 рр. XX ст.) було доповнено такими інтродуцентами як туя західна "Куляста", "Колоноподібна", ялина колюча, гіркогоштан звичайний, яловець віргінський та інші. Особливе місце в цей час щодо озеленення і благоустрою міста належить Чернігівському обласному ботанічному саду. На початок 1956 року Чернігівський обласний ботанічний сад був єдиною науково-дослідницькою установою такого спрямування на Лівобережному Поліссі.

IV період: (1964 – 1991 рр.) – період планомірного озеленення міста та збільшення асортименту видів деревних рослин. Паркові території міста Чернігова в цей період поповнювалися новими аборигенними та інтродукованими видами з розсаднику колишнього Чернігівського ботанічного саду. Такими видами, як: ялина звичайна, клен гостролистий, горобина звичайна, клен сріблястий, клен-явір, дуб червоний, глід однонаточковий, бузок звичайний та інші.

V період (1991 р. – сьогодні) – період оптимізації та збереження територій зелених насаджень міста Чернігова. В останні 10 років у межах міста спостерігається тенденція до знищення частини територій зелених насаджень для комерційних, приватних та бізнесових цілей. Старі дерева винищуються, а нові не висаджуються або висаджуються зовсім інші, менш цінні і недовговічні види.

Нами було здійснено інвентаризацію дендрофлори м. Чернігова (265 видів та 75 культиварів із 125 родів, 54 родин, відділів *Pinophyta* і *Magnoliophyta*). З'ясовано, що інтродукована дендрофлора Чернігова налічує 177 видів, 86 родів, 30 родин. Дендрофлора насаджень загального користування наведена в таблиці.

Географічний аналіз культивованої дендрофлори свідчить про те, що найбільша кількість інтродукованих видів походить з Східноазійської області – 51 вид (19,2%) *Juniperus chinensis*, *Chamaecyparis pisifera* Siebd. et Zucc., *Juglans mandshurica* Maxim. *Salix babylonica* L., *Salix matsudana* Koidz., *Stephanandra tanakae* Fisch. et Sav. Franch. та інші. Друге місце займають деревні рослини з Атлантично-Північно-Американської області – 41 вид (15,5%), серед них: *Thuja occidentalis*, *Juniperus virginiana*, *Rhus typhina* L., *Ptelea trifoliata*, *Tilia americana* та інші. Наступні флористичні області представлені таким чином: Ірано-Туранська область має 6 видів (2,3%), область Скелястих гір – 4 види (1,5%), Середземноморська область – 5 видів (1,9%), Сахаро-Аравійська область – 3 види (1,1%), Мадреанська область – 1 вид (0,4%). Ареали 75 видів (28,3%) охоплюють кілька флористичних областей. А також нами виявлено види гібридного походження (25 видів) та з Циркумбореальної області 54 види. На території агробіостанції ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка та ЧОПЛ у 2009 році було створено арборетум, де культивується 122 види та 49 культиварів, з 67 родів, 32 родин. За походженням переважають інтродуковані види (69), найбільш представлені зі Східноазійської (38; *Magnolia stellata*, *Berberis thunbergii*, *Rhododendron japonicum*,

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

Stephanandra tanakae та інші). Атлантично–Північно–Американської флористичної області (23; *Liriodendron tulipifera*, *Quercus rubra*, *Physocarpus opulifolia*, *Magonia aquifolium* та інші) і складають 56,6 %. 10 видів деревних рослин мають гібридне походження (*Magnolia x soulangiana*, *Rhododendron x hybridum*, *Salix x integra* *Spiraea x arguta* та інші). 3 Циркумбореальної флористичної області в арборетумі культивуються 22 види (18,0 %). Декілька флористичних областей мають 21; *Buxus sempervirens*, *Andrachne colchica*, *Pyracantha coccinea* та інші). Всі інші представлені 1 – 3 видами .

Таблиця. Характеристика насаджень загального користування міста Чернігова

Назва паркової території	Рік створення	Площа, га	Кількість видів у т.ч. (аборигенних)
! Парк "імені М.М. Коцюбинського"	1846	18,2	70 (25)
Парк "Міський сад" * ¹	1883-1886	20,00	82 (26)
Парк "імені 50-річчя Жовтня"	XVIII ст.	6,74	30 (14)
Парк "Болдині гори" * ¹	1911	29,5	45 (15)
Парк "імені 60-річчя Комсомолу"	1961	2,34	25 (8)
Парк "імені Жовтня"	1961	12,11	25 (9)
Алея Героїв	1944-1947	5,18	43 (13)
Сквер "імені Б. Хмельницького"	1961	1,13	38 (10)
Сквер "імені М. Попудренка"	1898-1899	3,03	32 (7)
Бульвар по проспекту Миру	1947	11,5	57 (20)
Бульвар біля річки Стрижень	1961	2,4	33 (16)
! Урочище "Ялівщина"* ³	1946	110	101 (32)
! Лісопарк "Кордівка"	1883-1886	275	91 (30)
Урочище "Святе" * ²	XVII ст.	44	77 (27)
Урочище "Мар'їн гай"	XVIII ст.	12,5	58 (21)

Умовні позначення: *¹ – парк–пам'ятка садово–паркового мистецтва; *² – заповідне урочище; *³ – лісовий заказник місцевого значення (6,2 га); ! – перспективні для охорони території.

Отже, створення, становлення та розвиток різних типів зелених насаджень міста Чернігова є результатом різноспрямованих зв'язків та залученням в культуру видів деревних рослин різного походження. Паркобудівництво у Чернігові набуває значного розвитку у XIX ст. та другій половині XX ст.. Вагому роль в поширенні інтродукованих деревних рослин відіграв Чернігівський обласний ботанічний сад, який існував з 1946 – 1963 рр. Формування осередків дендрофлори на території міста відбувалося в результаті тривалої історії та планомірного озеленення в післявоєнні часи.

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

Представленість значної кількості інтродукованих видів в різних типах зелених насаджень м. Чернігова свідчить про подібність природно-кліматичних і екологічних умов регіону досліджень (вологість, температурні режими, сезонність, едафічні умови) з їх природними ареалами, зокрема більшості регіонів Північної Америки та Північно-Східної Азії. Також представленість значної кількості видів з різних флористичних областей та широка їх географія, свідчить про порівняно високі інтродукційні можливості території досліджень. В цілому, найбільш перспективними екзотами в зеленому будівництві міста Чернігова вважаємо наступні види: *Ginkgo biloba* L., *Metasequoia glyptostroboides* Hu et Cheng., *Picea pungens* Engelm. *P. glauca* (Moench.) Voss., *Juniperus virginiana* L., *Liriodendron tulipifera* L., *Gleditschia triacanthos* L., *Catalpa bignonioides* Walt., *Juglans mandshurica* Maxim., *Quercus rubra* L., *Rhus typhina* L., *Weigela praecox* (Lemoine) Bailey., різні види роду *Spiraea* та інші. Саме ці види рослин є найбільш цінними як з наукової, так і з естетичної точки зору для озеленення урботериторій Лівобережного Полісся.

Література

1. Державний архів Чернігівської області. – Ф. 950 – Оп. № 4. – Спр. № 238. – Арк. – 9, 12.; Ф. Р. 1990 – Оп. №1 – Спр. № 199. – Арк. – 18.; Ф. Р. 951 – Оп. №1 – Спр. № 14. – Арк. – 7.
2. Кохно М.А. Інтродукція деревних рослин в Україні: здобутки і перспективи. / М.А. Кохно // Інтродукція рослин. №1. – 1999. – С. 27- 32.
3. Потоцька С.О. Сучасний стан зелених насаджень міських територій Чернігівського Полісся та шляхи їх оптимізації (на прикладі м. Чернігова) /С.О. Потоцька // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки, [Вип. № 18]. – Луцьк, – 2010. – С. 24 – 27.

РІДКІСНІ ГЕОФІТИ ЛІВОБЕРЕЖНОГО ПОЛІССЯ УКРАЇНИ ТА ЗАХОДИ ЩОДО ЇХ ЗБЕРЕЖЕННЯ

Рак О.О.

Національний ботанічний сад імені М.М. Гришка НАН України (Україна)

До раритетної фракції флори Лівобережного Полісся України входить 138 видів рідкісних судинних рослин. З них 42 види (30,4%) належать до геофітів. Участь геофітів у складі раритетної фракції набагато вища, ніж у структурі конкретних флор України, що пояснюється тим, що більшість цибулинних геофітів флори Лівобережного Полісся перебувають в регіоні на межі ареалу або є рідкісними з інших причин.

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

***Lilium martagon* L.** Для Лівобережного Полісся відомо 22 місцезнаходження виду:

1. Київська обл., Вищедубечанський р-н, с. Старосілля, Котов, (Флора УРСР, Т.4)
2. Чернігівська обл., Ріпкинський р-н, сс. Кам'янка та Любеч, var. *pubescens*, Пачоський, (Флора УРСР, Т.4)
3. Ок. м. Чернігів, Рогович, (Флора УРСР, Т.4)
4. Чернігівська обл., Чернігівський р-н, у. Олишівська дача, березово-дубовий ліс ліщиново-різнотравний (Лукаш 2001)
5. Чернігівська обл., Козелецький р-н, Косачівське та Сорокашицьке л-во, Вершковський, (Флора УРСР, Т.4)
6. Чернігівська обл., Борзнянський р-н, с. Берестовець, var. *pubescens*, Михайловський, (Флора УРСР, Т.4).
7. Чернігівська обл., Новгород-Сіверський р-н, зак. заг. держ. знач. „Середовщина”, в ас. *Carpineto-Tilietum aegopodiosum*, (Панченко, Карпенко, Графін, 2006).
8. Чернігівська обл., Новгород-Сіверський р-н, Лосківське л-во, кв. 33, ас. *Quercetum varioherbosum*, (Панченко, Карпенко, Графін, 2006).
9. Чернігівська обл., Новгород-Сіверський р-н, Володимирське л-во, кв. 5, 10, на вирубці лісу та в ас. *Betuleto-Quercetum varioherbosum*, (Панченко, Карпенко, Графін, 2006).
10. Чернігівська обл., Коропський р-н, ок. с. Радичів, на діл. світлих дубових лісів, (Панченко, Карпенко, Графін, 2006).
11. Чернігівська обл., Коропський р-н, ок. с. Вишеньки, на діл. світлих дубових лісів, (Панченко, Карпенко, Графін, 2006).
12. Чернігівська обл., Коропський р-н, ок. с. Великий Ліс, на діл. світлих дубових лісів, (Панченко, Карпенко, Графін, 2006).
13. Сумська обл., Ямпільський р-н, Прудищанське л-во, зак. „Прудищанський” (Панченко, 2005).
14. Сумська обл., Ямпільський р-н, Кремлянське л-во, кв. 57, 58, 100, в культурах *Quercus robur*, (Панченко, Карпенко, Графін, 2006).
15. Сумська обл., Ямпільський р-н, ок. с. Олине, (Карпенко, Родинка, Вакал, 2001).
16. Сумська обл., Глухівський р-н, зак. „Верхньоесманський” (Панченко, 2005).
17. Сумська обл., Глухівський р-н, ландша. зак. заг. держ. знач. „Шалигінський”, кв. 2, 32, 33, в ас. *Quercetum convallariosum*, *Quercetum corylloso-aegopodiosum*, *Quercetum corylloso-stellariosum*, (Панченко, Карпенко, Графін, 2006).

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

18. Сумська обл., Шосткинський р-н, між сс. Калівка та Антонівка, в ас. *Quercetum coryloso-convallarioso-aegopodiosum*, (Панченко, Карпенко, Графін, 2006).

19. Сумська обл., Середино-Будський р-н, Кам'янське л-во, ур. Ситновщина, в ас. *Quercetum stellariosum*, (Панченко, Карпенко, Графін, 2006).

20. Сумська обл., Середино-Будський р-н, на пн. від с. Очкине, ур. Очкинська дача, кв. 37, в ас. *Betuletum coryloso-convallarioso-stellariosum*, (Панченко, Карпенко, Графін, 2006).

21. Сумська обл., Середино-Будський р-н, с. Нововасилівка, (Панченко, 1998).

22. Сумська обл., Кролевецький р-н, Грузчанське л-во, (Скляр, Панченко, 1999).

В регіоні досліджень вид зустрічається спорадично, чисельність особин в популяціях доволі низька.

***Scilla siberica* Haw.** на Лівобережному Поліссі вид знаходиться на межі ареалу і відомий лише з двох локалітетів:

1. Чернігівська обл., Козелецький р-н, ок. с. Данівка, Остерський держлісгосп, Козелецьке л-во, у. Темний ліс, обхід №7, дубово-ясеневий ліс ліщиново-яглицевий, (Лукаш, Рак, 2004).

2. Чернігівська обл., Куликівський р-н., ок. х. Будище (Лукаш, Рак, 2006).

В урочищі «Темний ліс» площі популяції *Scilla siberica* становить 1,5 га. Популяція правостороння з різко вираженим максимумом на генеративних особинах, індекс віковості популяції становить 0,18 а середня екологічна щільність популяції становить 119 особин на 1 м². Порівняльний аналіз вікової та просторової структури популяції *Scilla siberica* свідчить про її позитивну динаміку.

***Alium ursinum* L.** Для Лівобережного Полісся України наводиться 5 місцезнаходжень виду:

1. Чернігівська обл., Козелецький р-н, Остерське л-во, Чернинська дача, у. Чернещина, Неводовський, (Флора УРСР, Т.4)

2. Чернігівська обл., Корюківський р-н, у. „Радомська дача” (Єрмоленко, 2002, Єрмоленко, Лукаш, 2003).

3. Чернігівська область, Корюківський р-н, у. Ойстров (Лукаш, 1999)

4. Чернігівська область, Борзнянський р-н, у. Галайбіно кв. 20 дубовий ліс ліщиново-черемшовий, кленово-липово-дубовий ліс ліщиново-черемшовий (Лукаш, 1999, 2001)

5. Чернігівська обл., Коропський р-н., Понорницьке л-во, кв. 66, схил яру, кленово-ясенево-дубовий ліс (Устименко, 1984).

Віковість популяції *Alium ursinum* в урочищі „Радомська дача” дорівнює 0,13, а в ур. „Галайбіно” – 0,14. Ці дані свідчать про те, що досліджувані

популяції молоді та інвазійні. Площа популяції *Allium ursinum* в урочищі „Радомська дача” складає в 71 кв – 1 га та в 79 кв – 0,5 га, в урочищі „Галайбино” площа популяції виду – 5 га. В у „Ойстров” – 0,008 га. В інших районах Лівобережного Полісся площа ценопопуляцій виду складає декілька га. В той же час в Українському Лісостепу площа ценопопуляцій *Allium ursinum* досягає 600 га.

Середня екологічна щільність популяції *Allium ursinum* в урочищі „Радомська дача” складає 133 особини/м², а в урочищі „Галайбино” – 109 особин/м².

***Galanthus nivalis* L.** Для Лівобережного Полісся відомо 3 місцезнаходження виду в Чернігівській області:

1. Чернігівський р-н, між сс. Красилівка та Серединка, у. „Сліпий Ліс”.
2. Чернігівський р-н, с. Вільшанка, у. „Паньківський Ліс”.
3. Чернігівський р-н, 1,5 км на пд. від с. Красне, ур. „Мар’їн Гай”.

Віковість популяції *Galanthus nivalis* в урочище „Сліпий Ліс” – 0,26; в урочище „Паньківський Ліс” 0,13; в урочище „Мар’їн Гай” – 0,24. Переважна більшість ценопопуляцій *Galanthus nivalis* характеризується лівостороннім віковим спектром з максимумом на ювенільних та іматурних особинах.

***Gladiolus tenuis* Bieb.** Для Лівобережного Полісся України відомо 7 місцезнаходжень виду:

1. Чернігівська обл., Коропський р-н., ок. с. Рижки..
2. Чернігівська обл., Бахмацький р-н, 1 км на пд. від дороги Вербовка – Осіч.
3. Чернігівська обл., Бахмацький р-н, правий берег р. Сейм, 1 км. на північ від с. Обірки.
4. Чернігівська обл., Борзнянський р-н., правий берег р. Сейм, заплавні луки, околиці с. Кербутовка.
5. Чернігівська обл., Бахмацький р-н., правий берег р. Сейм, 3 км. на південь від с. Вербовка, біля заплавного листяного лісу.
6. Чернігівська обл., Сосницький р-н, 1 км на захід від с. Якличі на правобережній заплаві р. Десна.
7. Чернігівська обл., Сосницький р-н, околиці с. Спаське, лівобережна заплава р. Десна, на березі заплавного озера Проров.

Віковість досліджуваних ценопопуляцій *G. tenuis* становить від 0,28 в заплаві Десни до 0,43 в околицях с. Вербовка. Всі популяції є середньовіковими.

Найбільша щільність особин *G. tenuis* відмічена для місцезнаходжень з околиць сіл Кербутовка та Обірки, де вона становить близько 1000 особин на 100 м². Висока щільність особин в даних популяціях пояснюється відсутністю випасу худоби та тим, що сінокосіння тут проводиться лише один раз на рік в другій половині літа. За таких умов встигає дозріти насіння,

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

а в цибулинах утворюється достатній запас поживних речовин. для відновлення вегетативних органів після скошування. Водночас, в околицях сіл Таранське, Вербовка та між селами Озаричі та Лисогубівка, де в місцезростаннях *G. tenuis* сінокіс проводять в першій половині червня та випасають велику рогату худобу, щільність особин не перевищує 300 особин на 100 м², а в околицях с. Якличі, де вид зростає на північній межі ареалу і присутній значний пасквальний вплив, щільність особин виду на 100 м² не перевищує 200 особин.

Площа ценопопуляцій *G. tenuis* в нижній течії р. Сейм становить від 3 до 100 га, в заплавах р. Ромен та Десни площі виду складають 0,025 та 10 га відповідно. Найбільші площі (по 100 га) займають популяції *G. tenuis* в околицях сіл Осіч та Кербутовка. Всі ценопопуляції *Gladiolus tenuis* неповностанові в них відсутні проростки та ювенільні особини. Згадані популяції характеризуються правостороннім віковим спектром із максимумом на генеративних особинах.

***Gladiolus palustris* Gaudin.** - вид, що зник зі складу флори не лише регіону, а й України в цілому. Відновлення виду можливе на даний час лише в культурі із застосуванням методів мікроклонального розмноження з подальшою репатріацією.

Встановлено, що *Lilium martagon* доволі часто трапляється на Лівобережному Поліссі України, проте його популяції нечисленні; *Scilla siberica*, *Galanthus nivalis*, *Allium ursinum* та *Gladiolus tenuis* в регіоні досліджень знаходяться на північній межі ареалу і скоріш за все є доволі молодими видами у складі флори Лівобережного Полісся. Їх подальше поширення в регіоні стримується антропогенним пресингом; *Gladiolus palustris* – зниклий вид, відновлення якого можливо лише в культурі.

РЕДКИЕ И МАЛОИЗУЧЕННЫЕ ВИДЫ НАСЕКОМОЯДНЫХ (INSECTIVORA) И ГРЫЗУНОВ (RODENTIA) ЮГО-ВОСТОКА БЕЛАРУСИ

Саварин А. А.

УО «Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины»
(Республика Беларусь)

Юго-восточная часть Беларуси представляет особый интерес для териологов по целому ряду причин. Так, через нее осуществляются миграции животных, обитающие на сопредельных территориях Украины и России. Поэтому изучение особенностей формирования териокомплекса данного

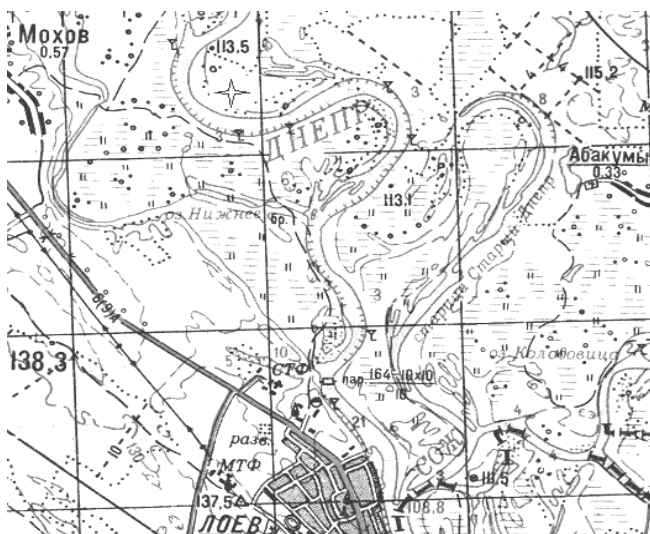
пограничного региона является важным с точки зрения зоогеографии и фауногенеза.

Следует заметить, что широко распространенное мнение о хорошей изученности микротериофауны юго-востока Беларуси, как и в целом страны, является ошибочным. Стало «модным» приводить сводки по териофауне без анализа диагностических признаков (прежде всего, краниологических) и их изменчивости даже для видов-двойников. Ярким примером, подтверждающим сказанное, могут служить ошибки, допущенные в материалах по белозубкам (*Crocidura*) в последней редакции Красной книги Беларуси (2004).

Исследования по уточнению видовой принадлежности обитающих на юго-востоке Беларуси мелких млекопитающих позволили получить новые сведения по распространению бурозубки средней (*Sorex caecutiens*), белозубки малой (*S. suaveolens*), малой лесной мыши (*Sylvaeus uralensis*), полевки восточноевропейской (*Microtus rossiaemeridionalis*) и др.

Весной 2006 г. одна особь бурозубки средней была найдена мертвой в воде при разливе р. Днепр и затоплении пойменной дубравы Днепро-Сожского биологического заказника в Лоевском районе (рисунок 1). Летом 2008 г. одна особь была поймана ловушкой Барбера на территории Гомельского района в лиственном лесу, расположенном между деревнями Роги-Илецкий и Грабовка. Для видовой диагностики особей *S. caecutiens* и их дифференциации от других видов рода (малой, *S. minutus* и обыкновенной, *S. araneus*) использовали черепа особей указанных двух видов, отловленных в тех же местообитаниях. Наибольшую диагностическую ценность имеют краниометрические признаки: кондилобазальная длина и наибольшая ширина черепа соответственно – 17,1/17,2 и 8,2/8,3 мм. У пойманных особей первые четыре промежуточных зуба верхней челюсти (рисунок 2) мало различались по размеру и постепенно уменьшались от первого к четвертому. Пятый промежуточный зуб был очень мал. Экстерьерные признаки: окраска спины – темно-коричневая, плавно переходит в светло-серую окраску брюха. Хвост с ярко выраженной двухцветностью: бурый сверху, серо-белый снизу. Голова сильно заужена и имеет заметный перехват в области глаз. Промеры тела составляют: L = 51/55; Са = 34/36; Pl = 10,2/11мм. Соотношение длины хвоста к длине тела 0,65-0,67.

Статус данного вида на юго-востоке Беларуси оцениваем как «редкий вид». Наше точка зрения основана на том, что, несмотря на проведенные многолетние исследования комплекса мелких млекопитающих в регионе особи бурозубки средней попались единично.

Белозубка малая внесена в приложение Красной книги Беларуси, статус – вид, требующий дополнительного изучения. С ноября 2004 г. по ноябрь 2012 г. особи вида отлавливались на территории 8 районов Гомельской области: Житковичского (г. Туров), Петриковского (окраина районного центра), Жлобинского (близ д. Солоное), Буда-Кошелевского и Чечерского (окраины районных центров), Ветковского (д. Хальч, д. Рудня Споницкая), Добрушского (д. Красная Буда, д. Буда Жгуньская), Гомельского (д. Старые Дятловичи, д. Ченки, д. Бобовичи, д. Терюха, д. Поколюбичи) и в самом г. Гомеле. С учетом поимок землеройки на территории указанных районов и их географического расположения (рисунок 3), обитания ее и в приграничных районах Украины (Шешурак и др., 2012), можно утверждать, что в настоящее время *Cr. suaveolens* обитает на всей территории Гомельской области.

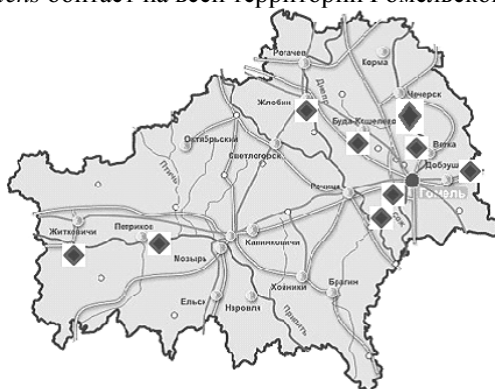

Рисунок 3. Находки белозубки малой на территории Гомельской области в 21 веке (выделено ромбом).

Территория распространения и численность вида в юго-восточной части Беларуси увеличивается. Однако нельзя исключать и того, что белозубки на территории региона появились не в последнее десятилетие, а, возможно, были достаточно обычными и в прошлом веке. Отсутствие данного вида в териологических сводках отдельных регионов Беларуси и распространенное мнение об его редкости объясняется, по нашему мнению, в значительной степени методической ошибкой при учете мелких млекопитающих: белозубку считали лесным видом. Наши исследования доказали: в современных условиях белозубка малая является не лесным, а типичным луго-полевым видом с ярко выраженной «тягой» к участкам с рудеральной растительностью и тенденцией к синантропизации. Данная тенденция наблюдается и в Западной Европе (Jentzsch, Trost, 2008).

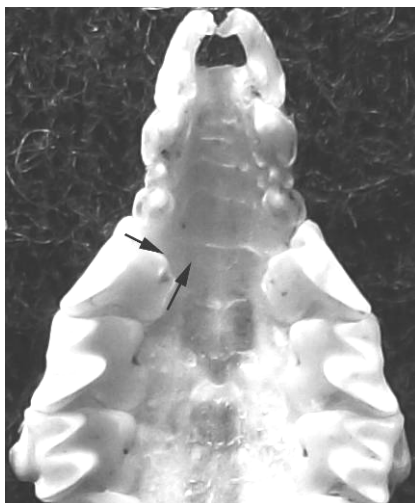
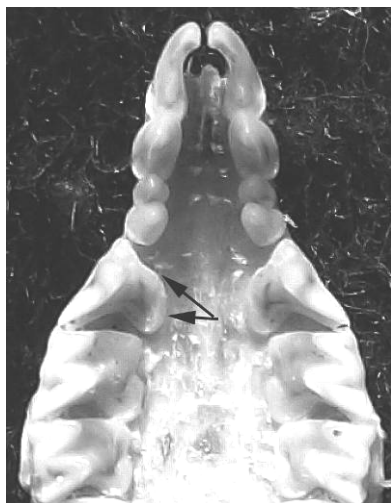
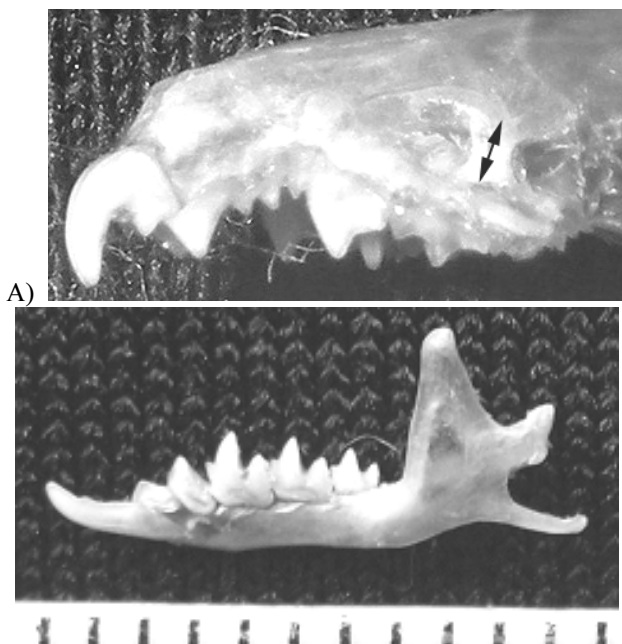

Рисунок 4. Морфология черепа белозубки малой юго-востока Беларуси. А – верхняя (указана высота моста предглазничного отверстия) и нижняя челюсти, Б – предкоренной зуб.

На широкое распространение белозубки малой в юго-восточной части Беларуси повлияло и смещение агроклиматических областей за последние десятилетия, а также появление новой наиболее теплой агроклиматической зоны (сумма температур более 2600°). Кроме того, землеройка, в виду относительно малой численности ночных хищных птиц, не подвержена сильному прессу с их стороны. Данное обстоятельство является одним из факторов, положительно воздействующим на рост численности и дальнейшее распространение особей вида в регионе.

Особи *Cr. suaveolens*, обитающие на юго-востоке Беларуси, имеют сравнительно мелкие размеры (длина тела не превысила 67,5 мм), но являются достаточно упитанными: средняя масса тела взрослых особей составила около 6,5 г (limit 5,25-8,44), что указывает на благоприятные условия для физиологического развития зверьков (Huminski, 1967; Межжерин, Киричук, 1988). В окраске шерсти спины доминируют серо-коричневые тона, брюха – серые. Между окраской спины и брюха нет резкого перехода. Некоторые краниологические характеристики консервативны (высота моста предглазничного отверстия больше ширины, форма углового отростка, рисунок 4, А), другие – изменчивы (форма премоляра (рисунок 4, Б), линии возвышений клиновидно-затылочного моста.

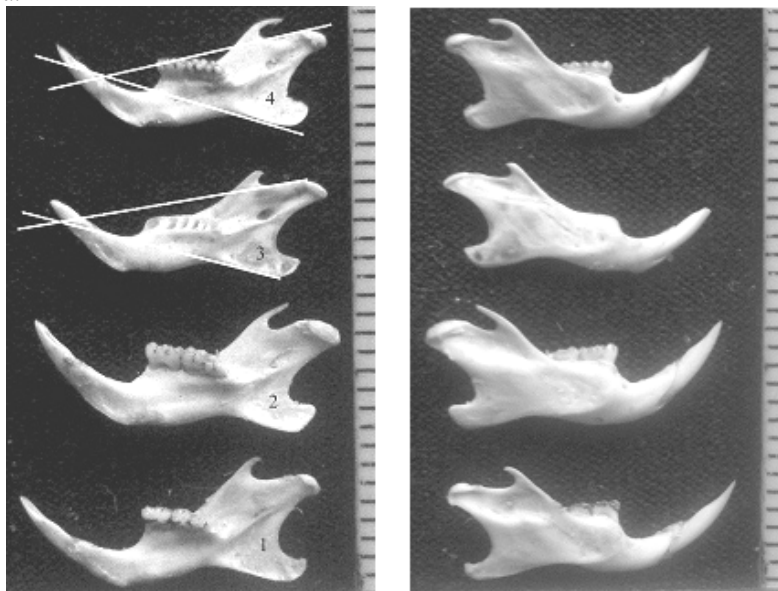

Рисунок 5. Морфология нижней челюсти *Apodemus agrarius* (1), *A. flavicollis* (2), *S. sylvaticus* (3), *S. uralensis* (4).

Все отловленные в пригороде г. Гомеля малые лесные мыши (*S. uralensis*) по экстерьерным признакам оказались достаточно однообразными, без резких вариаций окраски тела и его пропорций. Серо-коричневая спина контрастирует с грязно-белой или светло-серой окраской брюха. На груди, между передними конечностями, охристо-желтого пятна нет. Краниологические характеристики: ширина черепа (10,5-10,6 мм), высота черепа в области слуховых барабанов (8,3 и 8,6 мм); форма лобно-теменного (венечного) шва – развернутая, соединяющиеся швы располагались по отношению друг к другу приблизительно под углом около 120°; форма заднечелюстной вырезки – прямая, без выпуклостей; морфология нижней челюсти: условные линии, проходящие по верхнему краю сочленовного отростка и нижнему краю углового отростка, сходятся приблизительно с внутренней стороны резцов (рисунок 5, 4).

Необходимо подчеркнуть, что для установления видовой принадлежности нельзя отдавать предпочтение какому-то одному из признаков, диагностическую ценность имеет только система морфологических и краниологических черт.

Важную роль в дальнейшем изучении териофауны Полесья может сыграть сотрудничество специалистов Черниговской и Гомельской области.

ВЕСНЯНІ ЕФЕМЕРОЇДИ ТЕРИТОРІЇ МЕЗИНСЬКОГО НПП

Свердлов В.О.

Мезинський національний природний парк (Україна)

Мезинський НПП знаходиться в північній частині Коропського району Чернігівської області. Загальна площа Парку становить 31035,2 га. За фізико-географічним районуванням територія належить до Мішанолісової зони, Поліського краю, Новгород-Сіверського Полісся. За геоботанічним районуванням територія належить до Європейської широколистянолісової області, Східноєвропейської провінції, Лівобережнополіського округу дубово-соснових, дубових, соснових, заплавних лук і евтрофних боліт. Територія Мезинського НПП знаходиться в межах Понорницького лесового острова.

В період 2012-2013 рр. нами на основі вивчення весняних синузій окремих ділянок листяних та мішаних лісів, узлісь на території НПП (східна, західна та південна частини) було виявлено 14 видів, які можна віднести до групи весняних ефемероїдів. Серед них *Adoxa moschatellina* L., *Allium ursinum* L., *Anemone ranunculoides* L., *Anemone nemorosa* L., *Corydalis cava* (L.) Schweigg. & Koerte, *Corydalis intermedia* (L.) Merat, *Corydalis marschalliana*

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

(Pall. ex Willd.) Pers, *Corydalis solida* (L.) Clairv., *Chrysosplenium alternifolium* L., *Dentaria bulbifera* L., *Ficaria verna* Huds aggr., *Gagea lutea* (L.) Ker Gawl., *Gagea lutea* (L.) Ker Gawl., *Scilla bifolia* L.

За літературними й оригінальними даними у флорі території Мезинського НПП представлений 1 вид ефемероїдів (*Allium ursinum* L.), занесений до Червоної книги України[7] та 3 регіонально рідкісних види (*Anemone nemorosa* L., *Scilla bifolia* L., *Corydalis marschalliana* (Pall. ex Willd.) Pers.), які охороняються в Чернігівській обл.[6]

Угруповання із синузійми весняних ефемероїдів потребують постійних моніторингових спостережень з метою оцінки стану рослинного покриву, динаміки фітокомпонентів, зокрема чисельності популяцій рідкісних і зникаючих видів, та збору іншої наукової інформації. В літературі наводяться загальні відомості про склад та структуру весняних синузій ефемероїдів Новгород-Сіверського Полісся. [3]

Ценотично всі ці види пов'язані з неморальною групою лісів. В цілому ж лісова рослинність Мезинського НПП характеризується тим, що в ній переважають нетипові для Полісся дубові, липово-дубові, кленово-липово-дубові ліси та їх похідні. Серед лісів дубової групи переважають не ацидофільні, а нейтрофільні, що обумовлюється багатством і строкатістю ґрунтових умов.[1]

Наведемо відомості про їх поширення на території Мезинського НПП.

Adoxa moschatellina. Популяції виявлені в околицях сс. Рихли та Радичів.

Allium ursinum зустрічається в околицях сс.. Рихли та Великий ліс.

Anemone ranunculoides – звичайний вид для території Мезинського НПП.

Anemone nemorosa. Популяції виявлені в околицях сс. Рихли та Радичів.

Corydalis cava зростає на території ландшафтного заказника загальнодержавного значення «Рихлівська дача».

Corydalis intermedia. Популяції виявлені в околицях сс. Радичів та Рихли.

Corydalis marschalliana зростає на території ландшафтного заказника загальнодержавного значення «Рихлівська дача».

Corydalis solida. Популяції виявлені в околицях сс.. Рихли, Радичів та Сміле.

Chrysosplenium alternifolium – звичайний вид, поширений по берегах річок на території Мезинського НПП.

Dentaria bulbifera зростає на території ландшафтного заказника загальнодержавного значення «Рихлівська дача».

Ficaria verna поширена по всій території Мезинського НПП.

Gagea lutea поширений по всій території Мезинського НПП разом з *Gagea lutea* (L.) Ker Gawl.

Scilla bifolia у дикому стані зустрічається на території ландшафтного заказника загальнодержавного значення «Рихлівська дача».

Флористично багатими є синузії весняних ефемероїдів у корінних кленово-липово-дубових лісах на Понорницькому лесовому острові (Коропський р-н Чернігівської обл.), що нині входять до Мезинського НПП. В ур. Вишенська дача у складі синузій відзначено 3-5 видів. На плато, верхніх і середніх частинах схилів лісова рослинність представлена асоціаціями *Tilieto-Acereto-Quercetum stellarioso-aegopodiosum* оа *Quercetum stellarioso-aegopodiosum*. Серед весняних ефемероїдів домінує *A. ranunculoides* (10-20 %), спів домінують *C. solida* (3-5 %) та *F. verna* (3-5 %). З проєктивним покриттям до 3% відзначаються *G. lutea*, *G. minima*, *C. cava*. Загальне проєктивне покриття ефемероїдів – 15-30 %. По нижніх частинах схилів та днищах ярів (ліси асоціацій *Tilieto-Quercetum-aegopodiosum* оа *Tilieto-Fraxietosum-aegopodiosum*) у складі синузій весняних ефемероїдів домінує *F. verna* (10-40 %). Співдомінує *A. ranunculoides* (5-10 %), звичайними видами синузії є *G. lutea*, *C. cava*. Загальне проєктивне покриття весняних ефемероїдів тут збільшується до 50%. [3]

Найбагатші синузії весняних ефемероїдів описані в урочищах Великий ліс (на схід від с. Будище) та Рихлівська дача. В їх складі налічується 6-7 (8) видів. Домінанти, крім *A. ranunculoides* (5-15 %), виступають також *C. cava* (5-15 %) та, зрідка, *Corydalis intermedia* (L.) Merat. (3-5 %). При цьому у березових та осикових лісах домінує *A. ranunculoides*; *C. cava* – на нижніх частинах схилів; *C. intermedia* – на плато і південних схилах. *C. cava* домінує у лісах з переважанням у трав'яному ярусі *Stellaria holostea*, *Aegopodium podagraria*, *F. verna* - *Aegopodium podagraria*, *A. ranunculoides* - *Carex pilosa*. Серед інших видів відзначений *D. bulbifera*, в ур. Рихлівська дача – *Scilla bifolia* L. і за літературними даними *Corydalis marschalliana* (Pall. ex Willd.) Pers.

Отже, на території Мезинського НПП (східна, західна та південна частини) було виявлено 14 видів, які можна віднести до групи весняних ефемероїдів.

Література

1. *Літопис* природи Мезинського НПП. Т.2. – Мезин, 2009. – С. 35-49
2. *Маевський П.* Весенняя флора Средней России. 9 изд., испр. и доп. – М., 1925. – 120 с.
3. *Панченко С.М., Лукаш О.В., Черноус О.П.* Весняні ефемероїди листяних лісів Лівобережного Полісся// Укр.ботан.журн. – 2006. – 63, №5. – С.671-680.
4. *Природно-заповідний фонд Чернігівської області* / Під заг. ред. Ю.О. Карпенка. – Чернігів, 2002. – С. 240
5. *Определитель* высших растений Украины. Ин-т ботаники им. Н.Г. Холодного. – Фитосоциоцентр, 1999. – 548 с.

6. *Офіційні* переліки регіонально рідкісних рослин адміністративних територій України (довідкове видання) / Укладачі: докт. біол. наук, проф. Т.Л. Андрієнко, М.М. Перегрим. – Київ: Альтерпрес, 2012. – С.141-142

7. *Червона книга*. Рослинний світ/ за ред. Я.П. Дідуха – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – С. 60.

ФАХОВА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ-ЕКОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ВИРОБНИЧОЇ ПРАКТИКИ НА ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Слюта А.М.

*Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка (Україна)*

Забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни має супроводжуватися створенням безпечного стану довкілля для життєдіяльності суспільства і кожної людини, спираючись на досконалу правову систему, яка б базувалась на гуманістичних і демократичних ідеях та принципах міжнародного права. Основний принцип сучасного господарювання полягає у збалансованому природокористуванні та збереженні біорізноманіття, яке базується на науково обґрунтованій еколого-економічній діяльності підприємств природо-господарського або природоохоронного спрямування. Управління популяціями можливо здійснювати шляхом безпосереднього цілеспрямованого впливу на тварин в процесі їх використання. В той же час мисливське господарство не може розвиватись без моніторингу природних ресурсів (зокрема мисливських угідь та об'єктів мисливської фауни), а також здійснення державного контролю за їх станом та використанням.

Глибока теоретична підготовка майбутнього фахівця повинна бути підкріплена професійними вміннями, практичними навичками використання отриманих знань у рамках виробничого та наукового процесу. Тому виробнича практика має бути гармонійно вбудована в програму всієї спеціальної підготовки висококваліфікованих фахівців і бути погоджена з іншими видами практик, створюючи єдиний концептуальний механізм практичного навчання.

Виробнича практика студентів проводиться в індивідуальному порядку. Кожен із студентів-практикантів знаходиться, по можливості, в ролі помічника (дублера) керуючого відповідними структурними підрозділами підприємств аграрної, промислової та природоохоронної галузі.

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

Студенти хіміко-біологічного факультету Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка проходять виробничу практику в свою чергу і на базах мисливських господарств та об'єктах природно-заповідного фонду України (національних природних парках, ландшафтних, регіональних парках, заповідниках тощо). Студенти самостійно проходять практику виконуючи посадові обов'язки будь-якої з зазначених посад: егеря, мисливствознавця, інспектора, науково співробітника.

Практика проводиться на 5 курсу, згідно навчального плану. Відповідальність за організацію, проведення і контроль практики покладається на декана хіміко-біологічного факультету. Навчально-методичне керівництво і виконання програми практики забезпечує кафедра екології та охорони природи хіміко-біологічного факультету. Загальну організацію практики та контроль за її проведенням, відповідальність за дотримання правил з техніки безпеки здійснюють керівники практики, які призначаються за наказом ректора.

Керівник практики від вищого навчального закладу: контролює підготовленість бази практики; забезпечує проведення всіх організаційних заходів перед практикою: узгоджує проведення практики з відповідними відомчими установами та керівництвом баз практики, проводить інструктаж про порядок проходження практики, надає студентам перелік необхідних документів; повідомляє студентів про форму звітності з практики, прийняту на кафедрі; у тісному контакті з керівником практики від бази практики забезпечує високу якість її проходження згідно програми; контролює забезпечення нормальних умов праці та побуту студентів і проводить з ними обов'язкові інструктажі з охорони праці та техніки безпеки; контролює виконання студентами правил внутрішнього розпорядку, веде або організує ведення таблицю відвідування студентами практики; у складі комісії приймає заліки з практики; надає завідувачу кафедри письмовий звіт про проведення практики.

Бази практик в особі їх перших керівників несуть разом з вищими навчальними закладами відповідальність за організацію, якість і результати практики.

Мета виробничої практики у контексті комплексного вивчення екосистеми є формування у майбутнього спеціаліста професійних практичних знань з дослідження стану та ефективних заходів відновлення та охорони територій та акваторій регіону досліджень та полягає в набутті вмінь та навичок самостійної практичної діяльності на посадах підприємств природо-господарського або природоохоронного спрямування (егеря, мисливствознавця, інспектора, науково співробітника тощо), оволодіння загально-практичними навичками щодо організації, керівництва, аналізу

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

економічних показників господарств мисливського профілю та заповідників в Україні, а також в поглибленні, закріпленні та удосконаленні знань студентів, які вони отримали при вивченні спеціальних дисциплін.

В процесі виробничої практики студенти продовжують роботу з дослідження стану екосистем, головним аспектом яких є питання, що пов'язані з розробкою ефективних систем моніторингу довкілля, розробки рекомендації щодо його охорони та відновлення окремих територій чи акваторій.

Студенти в рамках даних робіт отримують професійні вміння з:

- впровадження програми моніторингу в заповідних територіях;
- розрахунку шкоди заподіяної навколишньому середовищу;
- розрахунку лімітів, термінів та порядку вилучення природних ресурсів;
- розробки та впровадження меліоративних та біотехнічних заходів з відновлення чисельності рідкісних чи ресурсно-важливих видів;
- виявляти можливості підвищення продуктивності праці робітників підприємства природо-господарського або природоохоронного спрямування;
- планувати роботу підприємства природо-господарського або природоохоронного спрямування;
- складати баланс та звітність підприємств природо-господарського або природоохоронного спрямування в умовах ринку;
- сприяти досягненню фінансового успіху в межах діючого законодавства.

Враховуючи необхідність розвитку системи підготовки конкурентоспроможних фахівців, які мають сучасні знання та вміння, практична підготовка – обов'язковий компонент освітньо-професійної програми для здобуття кваліфікаційного рівня, що має на меті набуття студентом професійних вмінь та навичок. Отже, знання студент повинен отримувати під час всіх форм навчання, а саме: навчальні заняття, виконання індивідуальних завдань, самостійна робота студентів, практична підготовка, навчальна та виробнича практика.

Виробнича практика надає можливість закріпити одержані теоретичні знання і сформувані професійні вміння та практичні навички щодо виконання типових професійних завдань та функцій, тобто забезпечує формування професійної підготовки майбутнього фахівця.

Робота виконана у рамках трьохстороннього проекту ДФФД України - РФФД – БРФФД "Стан та оцінка техногенного забруднення природних та сіяних луків, їх раціональне використання та охорона на прикордонних територіях Брянської (Росія), Гомельської (Республіка Білорусь) та Чернігівської (Україна) областей у постчорнобильський період".

ЕКОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАПЛАВНИХ ЛУК ДНІПРОВСЬКОГО ЕКОКОРИДОРУ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ

Харченко В.В.

*Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка (Україна)*

Дніпровський екокоридор за його ботаніко-географічною значущістю можна вважати основним в Україні. Він належить до довготних екокоридорів національного рівня. Їх спрямованість збігається з напрямком головних річок України, їх долини є шляхами міграції тварин і перенесення насіннєвих зародків рослин. Роль Дніпровського коридору в цьому плані особливо важлива, оскільки Дніпро є основною водною артерією і формується з правобережних і лівобережних приток. В історичному плані долина Дніпра, як долина стоку льодовикових вод, мала велике значення у формуванні рослинного покриву України, особливо у лісовій зоні. Нині Дніпровський екокоридор можна розглядати як своєрідний ботаніко-географічний профіль через центральну частину території України. — від південного кордону Білорусі до Чорного моря. Дніпровський екокоридор відповідно до зональності України можна розділити на три основні частини: лісову — від кордону України з Білоруссю до м. Києва — умовно межу ми проводимо по мосту Патона; лісостепову — від південної межі лісової частини до впадіння в Дніпро річки Ворскли; степову — від південної границі лісостепової частини до місця впадіння Дніпра в Чорне море.

Ріпкинський район Чернігівщини входить до лісової частини Дніпровського екокоридору. Рослинність тут являє собою комплекс зарослих мілководь з численними островами та заростями, вкритими болотною і чагарниковою рослинністю. На незатоплених ділянках тераси переважають соснові ліси. У складі водної рослинності переважають угруповання здомінуванням глечиків жовтих (*Nuphar lutea*), латаття білого (*Nymphaea alba*), рдесників — гребінчастого, пронизано-листоного, блискучого (*Potamogeton pectinatus*, *P. perfoliatus*, *P. lucens*). Серед видів прибережно водної рослинності переважають рогози вузьколистий та широколистий (*Typha angustifolia*, *T. latifolia*), очерет (*Phragmites australis*), лепешняк великий (*Glyceria maxima*). На болотних ділянках переважають осоковогіпнові ценози з домінуванням осок омської (*Carex omskiana*) та ситничковидної (*C.juncella*).

У заплавах річки Дніпро зростає рідкісний центральноєвропейський вид *Clematis recta*, євросибірський вид *Iris sibirica*. У прикордонних заплавах водноболотних Дніпра та Сожі відмічені реліктові види *Salvinia natans*, *Trapa natans*, *Nymphaea alba*. Заплавні луки Дніпра прикордонних територій у

межах Чернігівської області України та Гомельської області Республіки Білорусь є місцезростанням низки видів родини *Orchidaceae* (*Dactylorhiza incarnata*, *D. maculata*, *D. majalis*, *Orchis coriophora*). Цінність заплавних луків полягає у тому, що вони є більш стійкими екосистемами, ніж сіяні. Їх збереження необхідне для проведення досліджень взаємозв'язку між компонентами цих екосистем з метою подальшого використання їх.

Заплавні луки Дніпра виникли на місцях знищення деревно-чагарникової рослинності, яка у заплавах багатьох річок зараз зведена до мінімуму (5-10%).

Заплавні луки як за своїми лучнорослинними умовами, так і за складом рослинних угруповань, досить різноманітні. Це найчастіше обумовлено тим, що долини річок, розташованих у різних зонах, перебувають на різних стадіях розвитку і за своєю геолого-геоморфологічною будовою неоднакові.

Головними особливостями лучно-рослинних умов, властивих заплавам найтиповіших річок, є те, що вони розвиваються під впливом двох антагоністичних факторів: самої річки і позазаплавних материкових умов.

Вплив річки на заплаву відбувається в період весняної повені. Коли на заплаву наносяться дрібноземні частки, збагачені зольними елементами, необхідними для живлення рослин. При незначних розливах вплив річки на заплаву незрівнянно менший, ніж материкових умов.

Взагалі на всіх заплавах спостерігається велика різноманітність умов місцезростання лучної рослинності, що пояснюється характером ґрунтового покриву, зволоженням, потужністю і якістю намулу, особливостями мікроклімату і господарською діяльністю людини.

У геоморфологічному відношенні заплава, особливо великих і середніх річок, підрозділяється на приуслову, центральну і притерасну частини. Кожна з названих частин заплави в різних районах поздовжнього профілю річки неоднакова. Це особливо помітно на річках, що течуть з півночі на південь.

Для приуслової частини заплави характерні порівняно добре розвинутий алювіальний процес, непоганий дренаж, глибоке залягання ґрунтових вод і відносно добре прогрівання ґрунтів. Щодо формування останніх, то тут переважає дерновий процес ґрунтоутворення.

Притерасній частині заплави, розташованій у пониженні біля корінного берега, властиві інші риси: майже повне згасання алювіального процесу, малий дренаж, близький рівень ґрунтових вод і незначне прогрівання ґрунтів. У розвитку останніх переважає болотний ґрунтоутвірний процес. У лісостепових і степових заплавах процес заболочення притерасся часто супроводжується засоленням.

Центральна частина заплави за своїми топографо-екологічними показниками є чимось середнім між приусловою і притерасною частинами,

її ґрунтовий покрив - це дерново-лучні і лучні супіщані та суглинисті ґрунти. Заболоченість виражена лише в порівняно глибоких слабо дернованих зниженнях із близьким рівнем ґрунтових вод. Переходи між розглядуваними частинами заплави здебільшого поступові, рідше різкі.

Для заплав малих річок та верхів'їв середніх і навіть великих річок, зокрема для Дніпра, принцип поділу заплави на три топографо-екологічні частини непридатний. Ці заплави в основному слабо відокремлені від вододільних схилів, часто перезволожені ґрунтовими водами. Алювіальний процес, властивий для розвинутих заплав, змінюється тут делювіальним. У розвитку ґрунтового покриву основна роль належить болотному ґрунотвірному процесу. На багатьох ділянках цих заплав, особливо у верхів'ях, на болотний процес накладається процес торфоутворення.

Щодо походження заплавних луків, то на Поліссі, в Лісостеповій зоні вони за невеликим винятком виникли на місці зведених заплавних лісів. Це підтверджується залишками в заплаві лісової рослинності і ґрунтами, що зберегли сліди підзолистого процесу.

Луки, що розвинулися на новоутворених річкою ділянках, які не підлягали залісненню, ми вважаємо синантропно-первинними. Завдяки діяльності людини (сінокосіння і випасання худоби), заростання новоутворених лучних ділянок лісовою рослинністю не відбувається. Природні (первинні) луки властиві виключно притерасним частинам заплав лісостепових і степових річок із засоленими ґрунтами, на яких лісова рослинність не розвивається.

Заплавні луки за своїми лучнорослинними умовами і за складом рослинних угруповань досить різноманітні. Це обумовлено тим, що долини річок України перебувають на різних стадіях свого розвитку і в своїй геолого-геоморфологічній будові неоднакові. Крім того, їх різноманітність значною мірою залежить від географічного положення, топографо-екологічних умов заплав та специфіки територій водозбірних басейнів, що їх оточують.

Всю різноманітність заплавних лучних угруповань відносять до справжніх, остепнених, пустищних, болотистих і торф'янистих луків.

Справжні заплавні луки займають 40-45% загальної площі, вони звичайно пов'язані з середньовисокими елементами рельєфу заплави. В їх ґрунтовому покриві переважають свіжі й вологі дернові, лучно-дернові та лучні ґрунти. До них відносяться наступні луки: наземно куничникові, звичайно гребінникові, безостобромописові, повзучопирійні, лучнокитникові, червонокострицеві, біломітлицеві, звичайномітлицеві, лучнотонконогові, середньотрясучкові, лучнокострицеві, лучнотимофіївкові.

Остепнені луки. На їх долю в середньому припадає до 8-10% всієї лучної площі. А взагалі найпоширеніші вони в заплавах лісостепових та степових

річок. У заплавах поліських річок їх значно менше. Остепнені луки, як правило займають найвищі місця заплави (верхи, верхні та середні частини схилів високих грив і гряд, а також підвищено рівнинні добре дреновані ділянки). У їх ґрунтовому покриві переважають сухі, добре прогрівані дерново-лучні та лучні темно-сірі, чорноземовидні ґрунти.

Пустищні луки у заплавах наших річок представлені дуже слабо. Вони трапляються лише в заплавах поліських річок, де на їх долю припадає 3-5% всієї лучної площі. Вони поширені на верхніх та середніх частинах схилів високих плоских гряд притерасних частин заплав на слабorozвинених дерново-глейових слабopідзолистих ґрунтах. До пустищних луків віднесені лише біловосові луки.

Болотисті луки поширені на дерново-глейових, лучних оглеєних, лучно-болотних та мулуvато-глейових ґрунтах у заплавах річок і займають 25-30% загальної площі луків. Приурочені до притерасних знижень або до берегів стариць, озер, проток. До болотистих луків належать лепешнякові, очеретянкові, бекманієві, болотнотонконогові, гостроосокові, лисячоосокові та інші луки.

Торф'яністі луки займають дещо меншу площу, ніж болотисті луки. В середньому вона рівна 15-20% всієї лучної площі. Торф'яністі луки поширені здебільшого у притерасних частинах заплав. Як і болотисті, торф'яністі луки пов'язані з негативними елементами рельєфу. Якщо для місцезростань болотистих луків характерне постійне або тимчасово надмірне зволоження проточними водами, то для місцезростань торф'янистих луків основним є те, що вони формуються в умовах застійних і бідних на кисень вод. У Лісостеповій зоні ці води нерідко містять невелику кількість розчинених карбонатних і навіть хлоридо-сульфатних солей. В цілому торф'яністі луки найбільшого розвитку досягають в заплавах поліських річок. Південніше Полісся вони трапляються досить рідко і звичайно займають невеликі ділянки.

Створення Дніпровського екокоридору, яке передбачає проведення природоохоронних заходів, дозволить не лише підвищити продуктивність заплавних лук як кормових угідь, а й зберегти на території України корисні й рідкісні види рослин і рослинні угруповання як цінний екологічний, ценотичний та флористичний фонд.

Робота виконана у рамках трьохстороннього проекту ДФФД України - РФФД – БРФФД "Стан та оцінка техногенного забруднення природних та сіяних луків, їх раціональне використання та охорона на прикордонних територіях Брянської (Росія), Гомельської (Республіка Білорусь) та Чернігівської (Україна) областей у постчорнобильський період".

ОСОБЛИВОСТІ ТЕКТОНІЧНОЇ БУДОВИ ЛЕСОВИХ ОСТРОВІВ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ПОЛІССЯ

Яковенко О.І.

*Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка (Україна)*

Ландшафтно-типологічна структура Чернігівського Полісся своєрідна. В ньому разом з місцевостями поліського типу значно поширені природно-територіальні комплекси з лісостеповими рисами.

Лісостепові місцевості поширені фрагментарно, роз'єднані долинами річок і зандровими рівнинами на окремі острови.

Острови різні за площею та орографічно вищі від оточуючих місцевостей і відрізняються переважанням привододільних хвилястих лесових рівнин, розчленованих верхів'ями ерозійної мережі, та лесових еродованих рівнин з власною системою ярів і балок.

Грунтоутворюючими породами тут є лес і лесовидні суглинки піскувато-крупнопилувато-легкосуглинкового і піскувато-легкосуглинкового механічного складу. Лесові острови з родючими ґрунтами є типовими опіллями.

В геологічній будові приймають участь кристалічні породи фундаменту і осадовий комплекс порід палеозойського, мезозойського і кайнозойського віку.

Тектонічна будова досліджуваної території відрізняється значною складністю будови, яка обумовлена розташуванням в межах Дніпровсько-Донецького авлакогену (грабена) і частково - північно-східного борту западини – схилу Воронезького кристалічного масиву. Тектоніку опілля значно ускладнюють структурно-морфологічні елементи третього порядку - западини і підняття (рис.).

Системою розломів кристалічний фундамент в межах грабена розділений на окремі блоки. Характерною особливістю крайової частини грабена є наявність ряду ступінчастих скидів у фундаменті і протяжних асиметричних складок в осадовому чохлі, ускладнених диз'юнктивними порушеннями і соляним тектогенезом.

В межах грабена, в осадовому чохлі, виділяють ряд складчастих форм третього порядку. До них відносяться: Ведильцівське, Довжиківське, Жеведське, Рогозкинсько-Городищенське підняття, Березнянський, Петрушинсько-Чернігівський виступи та інші.

Піднесені ділянки відповідають в основному «ядрам» лесових островів. Їх походження пов'язують з нерівностями кристалічного фундаменту. Але повного збігу з уступами в кристалічному фундаменті не має.

Спостерігається неспівпадіння структурних форм осадового чохла з поверхнею фундаменту. Більшість підвищень осадової товщі, розвиток яких в різному ступені пов'язаний з соляною тектонікою, знаходяться в западинах фундаменту і на їх схилах та приурочені до найбільш ослаблених і рухомих зон зчленування западин і виступів.

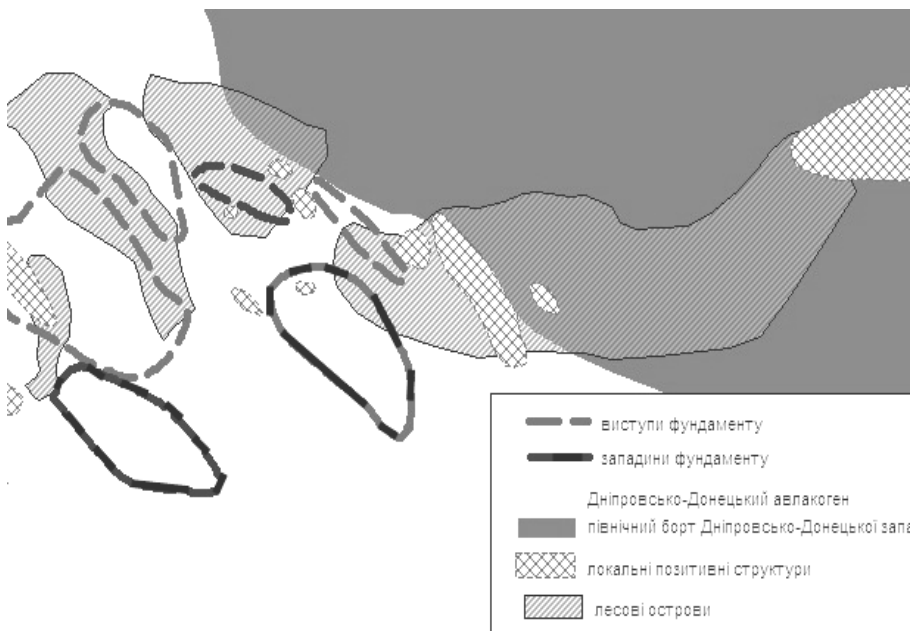

Рисунок. Структурно-тектонічна схема Чернігівського Полісся (фрагмент).

Проте формування таких позитивних структур, як Менське і Понорницьке підняття відбувалося виключно за рахунок висхідних рухів окремих блоків фундаменту. Менське підняття генетично пов'язане з підведеним блоком фундаменту. Розмір підняття 5х2 км. Знаходиться в центрі Березнянсько-Менсько-Сосницького опілля. Понорницьке підняття пов'язане з цілим рядом припіднятих блоків кристалічного фундаменту. Добре виражене в рельєфі місцевості, розчленоване яружно-балковою мережею та витягнуте в широтному напрямі до с. Чернотичі.

Великий вплив на формування рельєфу лісових островів мають геологічні особливості і умови залягання корінних порід. Найважливішими чинниками утворення рельєфу були тектонічні рухи і комплекс екзогенних процесів.

**ВНЕСОК У ПРОЦЕС АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ
ПРИРОДООХОРОННИХ ПІДХОДІВ ДО ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ
КОНЦЕПЦІЇ ОХОРОНИ ПРИРОДНИХ ОСЕЛИЩ**
(Рецензія: Лукаш О.В., Андрієнко Т.Л. Созологически ценные растительные сообщества Полесья. – Чернигов: Десна Полиграф, 2014. – 160 с.)

Якушенко Д.

Зеленогурський університет (Польща)

Охорона рослинних угруповань як інтегральна складова збереження природних оселищ вже стала невід'ємною частиною природоохоронної політики на Європейському континенті. Приємно відзначити, що внесок українських дослідників в розробку теоретичних підстав та практичного застосування цього напрямку є вагомим від його витоків до сьогодення. Черговим свідченням цього є рецензована монографія «Созологически ценные растительные сообщества Полесья».

Пропоновані авторами критерії виділення созологічно цінних рослинних угруповань Полісся є обґрунтованими і виваженими. Слід зазначити, що даний підхід не покликаний замінити охорону окремих рідкісних видів, яка жодним чином не втрачає своєї актуальності і стає важливою передумовою виділення созологічно цінних рослинних угруповань.

Монографія має логічну і зрозумілу структуру. У книзі наведено коротку характеристику рослинності Полісся як цілісного регіону, детально охарактеризовано созологічно цінні лісові, лучні, болотні, прибережно-водні та водні угруповання. Автори додержуються схеми опису созологічно цінних рослинних угруповань, наводять їх детальну фітоценотичну характеристику, поширення, визначають дестабілізуючі фактори, окреслюють забезпеченість охороною в усіх чотирьох державах природного регіону (Польщі, Білорусі, Україні та Росії). Досить цінним доповненням до опису угруповань є наведення їх синтаксономічного положення у системі флористичної класифікації рослинності.

Автори монографії доречно зазначають, що створення книг рідкісних угруповань для природних регіонів (у т. ч. для Полісся), є значно складнішим завданням, ніж створення «Зелених книг» для адміністративних територій. Робота над «Зеленими книгами» природних виділів потребує додаткових зусиль і обговорення у колі фахівців різних країн. Проте, автори вважають, що підготовлене ними видання є першим кроком до створення "Зеленої книги Полісся", в якому, без сумніву, повинні взяти участь ботаніки усіх держав цього регіону – Польщі, Білорусі, України, Росії. У її основу мають бути покладені напрацювання у галузі охорони фітоценорізноманіття як однієї з умов стійкого розвитку регіону.

Книга є вагомим внеском у процес адаптації українських природоохоронних підходів до загальноєвропейської концепції охорони природних оселищ, сприятимиме зміні світоглядної парадигми працівників природоохоронних установ. Вона напевно буде активно використовуватися в дидактичному процесі при вивченні питань охорони рослинного світу студентами біологічних та екологічних спеціальностей. Без сумніву, ця книга буде корисна краєзнавцям і діячам неурядових громадських організацій.

Видання монографії російською мовою можна пояснити її призначенням для широкого грона користувачів зі Східної Європи і може бути виправдано намаганням просунення концепції охорони рослинних угруповань на терени півночі і сходу Полісся. Водночас закликаю авторів якнайшвидше підготувати розширений україномовний варіант монографії, що дозволить наблизити її до українського читача.

PLANT COMMUNITIES OF *SALVINIA NATANS* (L.) ALL. AND *TRAPA NATANS* L. IN EASTERN POLESYE

Lukash A., Karpenko Yu.

T.G. Shevchenko Chernigiv National Pedagogical University (Ukraine)

Bachura Yu.

F. Scoryna Gomel State University (Belarus)

The subprovince Eastern Polesye of province Polesye, which include Left-Bank of Dnieper in the borders of Byelorussia, Russia and Ukraine. In comparison with Northern and Southern Polesye the territory differs in more continental climate and less humidity, presence of loamy “islands” and also large anthropogenous loading.

With the purpose of development of strategy of protection of habitats of plants of wild flora, in especially disappearing and vulnerable, which are given in the list of Appendix I of “Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats” (1979) the systematization of information about all known habitats of these species in natural regions of Europe is necessary. *Salvinia natans* (L.) All. and *Trapa natans* L. are the habitats of the Bern Convention plants. They rare for a region plant communities.

Communities of *Salvinia natans* (L.) All. are distributed in Caucasus, Western Siberia, Far East, Average Asia, Average and Eastern Europe, Northern America and Northern Africa, Himalayan and Japan-Chinese botany-geographical areas. On the territory of Eastern Polesye communities of *S. natans* is marked in flood-lands reservoirs of the rivers Dnieper, Desna, Sozh, Iput in territory of the following administrative areas.

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

Byelarus. Gomel region. Rechitsa, Gomel, Dobrush rayons.

Russia. Bryansk region. Djatkovo, Bryansk, Vygonichi, Trubchevsk rayons.

Ukraine. Sumy region. Seredina-Buda rayon (Desnyansko-Starogutskyi National Natural Park); Shostka rayon. Chernihiv region. Novgorod-Siverskyi, Korop, Sosnitsa, Mena, Borsna, Ripky, Chernihiv, Koselets rayons; Chernihiv town.

The descriptions of phytocenosis from *S. natans* share are represented on table.

Table. Floristic structure of the plant communities with *Salvinia natans* (L.) All.
and *Trapa natans* L.

Number of plots	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Cover (%)	55	35	85	90	70	75	90	95	10	65
<i>Lemna minor</i> L.	+	2	4	+	2	2	2	3	2	1
<i>Lemna trisulca</i> L.	2	+	2	+	+	1	+	2	1	.
<i>Salvinia natans</i> (L.) All.	4	2	4	.	2	2	2	+	1	5
<i>Spirodela polyrrhiza</i> (L.) Schleid.	2	2	2	+	2	4	2	2	1	1
<i>Trapa natans</i> L.	.	.	.	5	.	.	.	.	.	.
<i>Wolfia arrhiza</i> (L.) horkel ex Wimmer	.	.	.	4	4	4	5	5	1	1

Table. Floristic structure of the plant communities with *Salvinia natans* (L.) All.
and *Trapa natans* L. (continuation)

Number of plots	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Cover (%)	45	60	85	95	85	85	50	75	70	100
<i>Lemna gibba</i> L.	.	.	.	5	5	.	.	.	.	.
<i>Lemna minor</i> L.	1	1	4	.	2	2	+	+	1	.
<i>Lemna trisulca</i> L.	.	.	.	.	.	2	.	.	.	.
<i>Nuphar lutea</i> (L.) Smith	.	.	.	.	.	.	1	1	.	.
<i>Nymphaea alba</i> L.	.	.	.	.	.	.	2	+	.	.
<i>Nymphoides peltata</i> (S.G.Gmel.) O.Kuntze	.	.	.	.	.	.	4	4	.	.
<i>Salvinia natans</i> (L.) All.	4	5	1	.	.	4	1	.	5	.
<i>Spirodela polyrrhiza</i> (L.) Schleid.	1	2	2	.	.	+	.	+	+	.
<i>Trapa natans</i> L.	.	.	.	2	1	.	2	+	.	5
<i>Wolfia arrhiza</i> (L.) horkel ex Wimmer	1	1	4	.	.	.	.	.	.	.

Syntaxas: 1, 2, 6, 11, 12 Salvinio-Spirodeletum polyrrhizae; 3, 5, 7 – 10, 13, 16, 19 – Lemno-Salvinietum natantis; 14, 15 – Lemnetum gibbae; 4, 20 – Trapetum natantis; 17, 18 – Nymphoidetum peltatae.

Dates and locations of releves: 1-3 – 11.08.1995, land-reclamation canal “Mlynok” ; 4 – 22.08.2001, Znob-Novgorjdske settlement, 5 – 7 – 04.09.2001, transformed former river-bed of Desna river (Chernihiv town); 8, 9 – 10.09.2002,

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

channel of Bilous river (Chernihiv rayon), 10 – 12 - 10.09.2002, canal (Liskovitsa, Chernihiv town); 13 – 23.08.2003, land-reclamation canal “Mlynok”; 14, 15 – 29.08.2003, lake ‘Kozerogi”; 16 – 18.06.2006, flood-lands of Desna river (Sosnitsa rayon), 17– 18.08.2006, flood-lands of Desna river (Novgorod-Siverskyi rayon); 18 – 19.08.2006, channel of Desna river (Novgorod-Siverskyi rayon), 19 – 29.09.2006, – flood-lands of Sozh river (border of Ukraine and Byelorussia), 20 – 05.10.2006, Kiyv reservoir.

The syntaxas scheme of plant communities with participation of *S. natans* in Eastern Polesye is following:

LEMNETEA MINORIS R.Tx. 1955

LEMNETALIA MINORIS R.Tx. 1955

Lemnion minoris R.Tx. 1955

- Salvinio-Spirodeletum (polyrrhizae) Slavnic 1956
- Lemno-Salvinietum natantis Migan et R.Tx. 1960

POTAMETEA Klika in Klika et Novák 1941

POTAMETALIA W.Koch 1926

Nymphaeion albae Oberdorfer 1957

- Nymphoidetum peltatae Bellot 1951

The protection of *Salvinia natans* communities in Eastern Polesye protected areas: Russia (Landscape preserve “Budimirska pojma”), Ukraine (National Natural Parks “Desnyansko-Starogutskyi”; “Mezynskyi”; Regional lanscape park “Mizhrichenskyi”; memorials of nature “Trubin ake”, “Sviate Lake”, “Solovieve Lake”).

Communities of *Trapa natans* L. are distributed in Average, Eastern and Atlantic Europe, Mediterranean and Asia Minor botany-geographical areas. On the territory of Eastern Polesye *T. natans* is marked in flood-lands reservoirs of the rivers Dnieper, Desna, Sozh, Iput, Berezina in territory of the following administrative areas.

Byelarus. Gomel region. Rechitsa, and Znlobin rayons (between Chorne and Olba villiges); Gomel rayon (New Tereshkovichi, New Diatlovichi, Chonki villigers); Dobrush rayon; Gomel town (Ozerna Str.).

Russia. Bryansk region. Djatkovo, Bryansk, Vygonichi, Zlynka, Trubchevsk rayons.

Ukraine. Sumy region. Seredina-Buda rayon (Desnyansko-Starogutskyi National Natural Park, Znob-Novgorjdske settlemen). Chernihiv region. Novgorod-Siverskyi, Korop, Borsna (lake ‘Trubyn”), Chernihiv (lake ‘Kozerogi”), Koselets (Kiyv reservoir) rayons.

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

The descriptions of phytocenosis from *T. natans* share are represented on table.
The syntaxis scheme of *T. natans* communities in Eastern Polesye is following:

LEMNETEA MINORIS R.Tx. 1955

LEMNETALIA MINORIS R.Tx. 1955

Lemnion minoris R.Tx. 1955

- Lemnetum gibbae Mijawaki et J.Tx. 1960

POTAMETEA Klika in Klika et Novák 1941

POTAMETALIA W.Koch 1926

Nymphaeion albae Oberdorfer 1957

- Tragetum natantis Th.Müller et Görs 1960
- Nymphoidetum peltatae Bellot 1951/

The protection of *Trapa natans* communities in Eastern Polesye protected areas: Russia (Landscape preserve “Desna-Zherenski”), Ukraine (National Natural Parks “Desnyansko-Starogutskyi”; “Mezynskyi”; memorials of nature “Trubin Lake”, “Sviate Lake”, , “Solovyiove Lake” “Vaden Lake”; “Kozerogi Lake”; botanical preserves “Obolonskyi”, “Putivskyi”).

Thus, communities of *Salvinia natans* and *Trapa natans* are precisely syntaxis determined. The protection of these communities in Eastern Polesye protected areas is quite sufficient. Their locations are supplied by protection with the greatest measure.

**SZATA ROŚLINNA I GATUNKI ROŚLIN CHRONIONYCH
POLESKIEGO PARKU NARODOWEGO (POLSKA)**

Różycki A.

Poleski Park Narodowy (Polska)

Ekosystemy Poleskiego Parku Narodowego (PPN) – naturalne i półnaturalne – zajmują w Parku 3 powierzchni, natomiast związane z obszarami rolniczymi agrocenozy 1. Ekosystemy wodne stanowią jedynie 1/20 ogólnej powierzchni Parku. Najcenniejsze przyrodniczo ekosystemy leśne Parku związane są z podłożem torfowym. Na torfach wysokich występuje kontynentalny bór bagienny, na torfach przejściowych - brzezina bagienna, a na torfach niskich - olsy. Ponadto w Parku znaczne powierzchnie zajmują bory: mieszany bór dębowo-sosnowy i subkontynentalny bór sosnowy. Mniejsze powierzchnie zajmują grądy. Ciekawostką jest występujący wyspowo bór mieszany wilgotny dębowo-swierkowy. Wśród zbiorowisk nieleśnych największy udział mają otwarte torfowiska. Najcenniejsze ze względów przyrodniczych są torfowiska wysokie oraz przejściowe, a także niskie torfowiska nawęglanowe. Innymi zbiorowiskami

nieleśnymi są w Parku zespoły łąk kośnych i okresowo zalewanych, a także wrzosowiska.

Szata roślinna Poleskiego Parku Narodowego jest niezmiernie interesująca. Dominującymi formacjami roślinnymi Parku i jego sąsiedztwa są torfowiska, łąki i lasy. Najbardziej charakterystycznym i najcenniejszym elementem są rozległe torfowiska, wyróżniające ten obszar spośród wszystkich innych parków narodowych w Polsce. W Parku spotykamy trzy typy torfowisk wysokie, przejściowe i niskie.

Zbiorowiska roślinne, zanim uzyskały swój obecny charakter, kształtowały się przez około 11 tysięcy lat. W ciągu tego czasu jeziora stopniowo zarastały roślinnością, przy czym tempo sukcesji było zróżnicowane. Małe i płytkie zbiorniki, położone w rejonach żyzniejszych, zarastały najszybciej. Część z nich zarosła już całkowicie. Jeziora duże, głębokie, pochodzenia krasowego, o wodach ultrasłodkich, do dzisiaj pozostały zarośnięte tylko w bardzo niewielkim stopniu. Interesującym zjawiskiem związanym z terenem Parku, a w szczególności z jego jeziorami, jest proces ich zarastania i kształtowania się wokół nich torfowisk. Gdy produkcja substancji organicznej w wodzie przewyższa tempo ich mineralizacji, z martwych organizmów planktonowych, a następnie z wyższych roślin wodnych powstają złoża mułu, tzw. gytia. Szczególnie dużo mułu gromadzi się przy brzegach jeziora, co jest początkiem powstawania gleb podwodnych. Zajmowane są one następnie przez zespoły trzin, później zespoły wielkich turzyc. Szybkość procesów zarastania zależy od zawartości w wodzie substancji pokarmowych. W wodach żyznych, eutroficznych torfowisko powstaje szybko i zbiornik zarasta całkowicie.

Gromadzenie się mułu na dnie zbiorników o wodach ubogich w składniki mineralne (takie przeważały na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim) doprowadza do pogorszenia się sytuacji pokarmowej i tylko w strefie bezpośrednio przylegającej do brzegu może być ona korzystniejsza. W takich warunkach tworzą się wokół brzegów pływające kożuchy roślinne, tzw. spleja. Składa się ona głównie z mchów torfowców i roślin wyższych, o niewielkich wymaganiach pokarmowych. W Poleskim Parku Narodowym takie pływające, silnie uginające się pod ciężarem człowieka kożuchy otaczają jeziora: Długie, Moszne i Karaśne. Przestrzenie między jeziorami zajmują torfowiska porośnięte karłowatą sosną, brzozą i wierzbą. Dzięki temu obszar Parku jest miniaturą europejskiej tundry i lasotundry, wysuniętą najdalej w Europie na południowy zachód. Rozległością i stanem zachowania torfowisk teren parku może konkurować jedynie z Bagnami Biebrzańskimi. Zachowanie się wielu reliktyw roślinności borealnej i atlantyckiej oraz nagromadzenie innych rzadkich gatunków sprawia, że obszar Parku jest jedyną w swoim rodzaju osobliwością na skalę europejską. Dzięki temu pod względem różnorodności biologicznej Poleski Park Narodowy należy do czołówki krajowych parków narodowych.

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

Gatunki roślin chronionych

Objęte ochroną gatunkową ścisłą:

- Aldrowanda pęcherzykowata *Aldrovanda vesiculosa*
- Barwinek pospolity *Vinca minor*
- Bluszcz pospolity *Hedera helix*
- Brzoza niska *Betula humilis*
- Buławnik wielkokwiatowy *Cephalanthera damasonium*
- Buławnik czerwony *Cephalanthera rubra*
- Ciemiężca zielona *Veratrum lobelianum*,
- Dzwonecznik wonny *Adenophora liliifolia*
- Gnidosz królewski *Pedicularis sceptrum-carolinum*
- Gnieźnik leśny *Neottia nidus-avis*
- Goryczka wąskolistna *Gentiana pneumonanthe*
- Goryczuszka (goryczka) gorzkawa *Gentianella amarella*
- Goryczuszka (goryczka) błotna *Gentianella uliginosa*
- Goździk piaskowy *Dianthus arenarius*
- Goździk pyszny *Dianthus superbus*
- Gółka długoostrogowa *Gymnadeia conopsea*
- Grażel żółty *Nuphar luteum*
- Grzybienie północne *Nymphaea candida*
- Kosaciec syberyjski *Iris sibirica*
- Kosatka kielichowa *Tofieldia calyculata*
- Kruszczyk szerokolistny *Epipactis helleborine*
- Kruszczyk błotny *Epipactis palustris*
- Kukulka (storczyk) krwista *Dactylorhiza incarnata*
- Kukulka (storczyk) plamista *Dactylorhiza maculata*
- Kukulka (storczyk) szerokolistna *Dactylorhiza majalis*
- Lepnica litewska *Silene lithuannica*
- Lilia złotogłów *Lilium martagon*
- Lipiennik Loesela *Liparis loeselii*
- Listera jajowata *Listera ovata*
- Mieczyk dachówkowaty *Gladiolus imbricatus*
- Obuwik pospolity *Cypripedium calceolus*
- Orlik pospolity *Aquilegia vulgaris*
- Paprotka zwyczajna *Polypodium vulgare*
- Parzydło leśne *Aruncus sylvestris*
- Pełnik europejski *Trollius europaeus*
- Podkolan biały *Platanthera bifolia*
- Podkolan zielonawy *Platanthera chlorantha*
- Pomocnik baldaszkowi *Chimaphila umbellata*,
- Rojownik (rojnik) pospolity *Jovibarba sobolifera*

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

- Rosiczka długolistna *Drosera anglica*
- Rosiczka pośrednia *Drosera intermedia*
- Rosiczka okrągłolistna *Drosera rotundifolia*
- Rosiczka owalna (mieszaniec) *Drosera x obovata*
- Starodub łukowy *Angelica palustris*
- Tłustosz pospolity dwubarwny *Pinguicula vulgaris* subsp. *bicolor*
- Wawrzynek wilczęłyko *Daphne mezereum*
- Widlicz (widłak) spłaszczony *Diphasiastrum complanatum*
- Widłaczek (widłak) torfowy *Lycopodiella inundata*
- Widłak goździsty *Lycopodium clavatum*
- Widłak jałowcowaty *Lycopodium annotinum*
- Wierzba lapońska *Salix lapponum*
- Wierzba borówkolista *Salix myrtilloides*

Objęte ochroną gatunkową częściową:

- Bagno zwyczajne *Ledum palustre*
- Bobrek trójlistkowy *Menyanthes trifoliata*
- Centuria pospolita *Centaurium erythraea*
- Goździk kartuzem *Dianthus carthusianorum*
- Goździk kropkowany *Dianthus deltoides*
- Kalina koralowa *Viburnum opulus*
- Kocanki piaskowe *Helichrysum arenarium*
- Konwalia majowa *Convallaria maialis*
- Kopytnik pospolity *Asarum europaeum*
- Kruszyna pospolita *Frangula alnus*
- Miodownik melisowaty *Melittis melissophyllum*
- Naparstnica zwyczajna *Digitalis grandiflora*
- Pierwiosnek (pierwiosnka) lekarski *Primula veris*
- Porzeczka czarna *Ribes nigrum*
- Przyłuszczka pospolita *Hepatica nobilis*
- Przytulia (marzanka) wonna *Galium odoratum*
- Turówka leśna *Hierochloa australis*

Gatunki roślin z Polskiej Czerwonej Księgi Roślin występujące w PPN

- Aldrowanda pęcherzykowata *Aldrovanda vesiculosa*
- Starodub łukowy *Angelica palustris*
- Brzoza niska *Betula humilis*
- Turzyca strunowa *Carex chordorrhiza*
- Turzyca bagienna *Carex limosa*
- Buławnik czerwony *Cephalanthera rubra*
- Obuwik pospolity *Cypripedium calceolus*
- Kukulka (Storczyk) krwista podgatunek *Dactylorhiza incarnata* ssp. *ochroleuca*
- Welnianka delikatna *Eriophorum gracile*

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

- Lipiennik Loesela *Liparis loeselii*
- Wywłócznik skrętoległy *Myriophyllum alterniflorum*
- Grzybienie północne *Nymphaea candida*
- Tłustosz pospolity dwubarwny *Pinguicula vulgaris* ssp. *bicolor*
- Wierzba lapońska *Salix lapponum*
- Wierzba borówkolistna *Salix myrtilloides*

Gatunki rzadkie i zagrożone

Rzadkie gatunki flory naczyniowej PPN

- Dzwonecznik wonny *Adenophora lilifolia*
- Aldrowanda pęcherzykowata *Aldrovanda vesiculosa*
- Brzoza niska *Betula humilis*
- Turzyca Buxbauma *Carex buxbaumii*
- Turzyca strunowa *Carex chordorrhiza*
- Turzyca Davalla *Carex davalliana*
- Turzyca torfowa *Carex heleonastes*
- Turzyca bagienna *Carex limosa*
- Turzyca cienista *Carex umbrosa*
- Buławnik wielkokwiatowy *Cephalanthera damasonium*
- Buławnik czerwony *Cephalanthera rubra*
- Selernica żyłkowana *Cnidium dubium*
- Obuwik pospolity *Cypripedium calceolus*
- Kukulka plamista *Dactylorhiza maculata*
- Goździk pyszny *Dianthus superbus*
- Rosiczka długolistna *Drosera anglica*
- Rosiczka pośrednia *Drosera intermedia*
- Rosiczka okrągłolistna *Drosera rotundifolia*
- Narecznica grzebieniasta *Dryopteris cristata*
- Kruszczyk błotny *Epipactis palustris*
- Goryczka wąskolistna *Gentiana pneumonanthe*
- Goryczuszka gorzkawa *Gentianella amarella*
- Goryczuszka błotna *Gentianella uliginosa*
- Turówka leśna *Hierochlo australis*
- Kosaciec syberyjski *Iris sibirica*
- Sit czarny *Juncus atratus*
- Groszek błotny *Lathyrus palustris*
- Lipiennik Loesela *Liparis loeselii*
- Widłaczek torfowy *Lycopodiella inundata*
- Starodub łąkowy *Ostericum palustre*
- Gnidosz królewski *Pedicularis sceptrum-carolinum*
- Tłustosz dwubarwny *Pinguicula vulgaris* ssp. *bicolor*
- Wierzba lapońska *Salix lapponum*

Приоритеты научной ценности особо охраняемых природных территорий Полесья.

Материалы международного научно-практического семинара.

20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина

- Wierzba borówkolistna *Salix myrtilloides*
- Marzyca ruda *Schoenus ferrugineus*
- Gatunki rzadkie i zagrożone w regionie występujące w PPN*
- Brzoza czarna *Betula obscura*
- Widlicz spłaszczony *Diphasiastrum complanatum*
- Ponikło skąpokwiatowe *Eleocharis quinqueflora*
- Mieczyk dachówkowaty *Gladiolus imbricatus*
- Rojownik pospolity *Jovibarba sobolifera*
- Wywłócznik skrętoległy *Myriophyllum alterniflorum*
- Grzybień pólnocny *Nymphaea candida*
- Nasiężrzał pospolity *Ophioglossum vulgatum*
- Lepiężnik biały *Petasites albus*
- Lepnica litewska *Silene lithuanica*
- Kosatka kielichowa *Tofieldia calyculata*
- Pełnik europejski *Trollius europaeus*
- Pływacz średni *Utricularia intermedia*
- Ciemiężca zielona *Veratrum album* ssp. *lobelianum*
- Wolfia bezkorzeniowa *Wolffia arrhiza*

W roku 2002 powstały dwa Rezerваты Biosfery „Polesie Zachodnie” w Polsce i „Szacki” na Ukrainie. Trwają starania o utworzenie rezerwatu biosfery po stronie białoruskiej. Równocześnie prowadzone są prace o uzyskanie statusu transgranicznego Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery. Nadanie tak wysokiej rangi tym terenom świadczy o ich ogromnym znaczeniu w europejskiej i światowej strategii ochrony przyrody i zrównoważonego rozwoju.

Наукове видання

**ПРІОРИТЕТИ НАУКОВОЇ ЦІННОСТІ
ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ ПОЛІССЯ**

*Матеріали міжнародного науково-практичного семінару
20 лютого 2014 р., Чернігів, Україна*

**ПРИОРИТЕТЫ НАУЧНОЙ ЦЕННОСТИ
ОСОБО ОХРАНЯЕМЫХ ПРИРОДНЫХ
ТЕРРИТОРИЙ ПОЛЕСЬЯ**

*Материалы международного
научно-практического семинара,
20 февраля 2014 г., Чернигов, Украина*

Підписано до друку 17.02.2014 р.
Формат 60х84/16. Друк на різнографі. Гарнітура Times
Ум. друк. арк. 6,0. Обл. вид. арк. 5,58
Тираж 100 прим.

Віддруковано Лозовий В.М.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3759 від 14 квітня 2010 року

14027 м. Чернігів, вул. Станіславського, 40
Тел. (0462) 972-661
www.lozovoy-books.cn.ua